ISSN 2523-4552
DOI 10.34015

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

№ 1(19)/2022

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

Індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus International Journal Master List (Польща)

1(19), 2022

Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2022

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2022/№ 1(19)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ» ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.
УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА 27 ЛИПНЯ 2022 РОКУ.
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО **КАТЕГОРІЇ «Б»** ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії)**

Галунько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргареєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробації»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинскі, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент **Сокальська О. В.**

ISSN 2523-4552
Key title: Vìsnik Penìtencìarnoï asocìacìï Ukraïni (Print)
Abbreviated key title: Vìsn. Penìt.ï asoc. Ukr. (Print)
Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:
вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,
тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net
www.visnykpau.com

© «ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ», 2022

BULLETIN
OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

Indexed in the Index Copernicus International Journals Master List (Poland)

1(19), 2022

Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2022

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE 2022/№ 1(19)

SCIENTIFIC JOURNAL

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.
THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES КВ №22858-12758 ПР DATED AUGUST 28, 2017
THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON JULY 27, 2022
THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» **(Head of the Editorial Board)**

A. Stepaniyk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine **(Vise Head of the Editorial Board).**

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Vice-President for Research and Education of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD**,** Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chenstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Lebork district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Jnstitute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Executive secretary: PhD, Associated Professor **O. Sokalska**

ISSN 2523-4552
Key title: Vìsnik Penìtencìarnoï asocìacìï Ukraïni (Print)
Abbreviated key title: Vìsn. Penìt.ï asoc. Ukr. (Print)
Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Adress of Editorial Board:
2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,
тel. 067 174 92 01 E-mail:
visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

© «BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE», 2022

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.01
УДК: 343.9.01 «18/19»

Греченко В. А.,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6, Харківський національний університет внутрішніх справ,
ORCID: 0000-0002-6046-0178

Ярмиш О. Н.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
член-кореспондент НАПрН України,
провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України,
ORCID: 0000-0002-4811-4520

ПРАВОВА ДУМКА КІНЦЯ XIX –ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ ПРО ФАКТОРИ ЗЛОЧИННОСТІ

Досліджуються основні концепції причин злочинності, які розробляли вітчизняні вчені в кінці XIX - на початку XX століть. Підкреслюється, що ці ідеї базувалися на передових думках європейських правників, зокрема, статистичному методі та теорії «середньої людини» Адольфа Кетле. Дослідники того часу пов'язували причини злочинності з соціально- економічними та антропологічними чинниками.

Ключові слова: *кримінологія; причини та умови злочинності; статистичний підхід в кримінології; біологічна схильність до злочинів; соціально-економічна теорія виникнення злочинності.*

Постановка проблеми. Дослідження ґенези правової думки – це завжди звернення до скарбниць світової науки, глибин розвитку людської цивілізації, тим більше, що проблема протидії злочинності є однією з вічних та найболючіших проблем людства. Першопочатки досліджень передумов злочинності сягають першої половини XIX століття, коли вчені намагалися сформулювати перші теорії, концепції та ідеї щодо виникнення злочинності. Саме правники XIX ст. заклали перші підвалини вивчення даної проблеми і багато в чому саме на їхніх розробках базується сучасна кримінологія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказана проблема розроблялася в останні роки такими

© Греченко В. А., Ярмиш О. Н., 2022

вітчизняними вченими, як О. Н. Ярмиш, В. А. Греченко, О. М. Головко, О. О. Барабаш. У їхніх роботах окреслено деякі основні аспекти еволюції правової думки щодо передумов та загальних причин злочинності. Проте дана проблема має багато різних аспектів і потребує подальшого вивчення.

Постановка завдання. Автори поставили своєю метою дослідження еволюції правової думки щодо умов та причин виникнення кримінальної злочинності. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

- проаналізувати основні концепції генези злочинності, які розроблялися вченими у вказаний період;
- висвітлити внесок правників, які працювали на теренах України, в дослідження даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до статистики злочинності виник в Європі ще у XVI ст., коли почали узагальнюватися відповідні дані. Але лише в 30-х рр. XIX століття, перш за все, завдяки зусиллям франко-бельгійського вченого Адольфа Кетле (1796–1874) було диференційовано і проаналізовано статистичні дані та виявлено, на цій підставі, головні тенденції відповідних соціальних процесів. У юридичній науці такий підхід отримав назву *статистичного* або картографічного, оскільки його представники спиралися на порівняння статистичних даних щодо злочинності, використовуючи карти чи діаграми.

У науковому доробку Адольфа Кетле було кілька робіт, де вивчалася вказана проблема. 1835 року опублікована, і 1911–1913 рр. перекладена його книга «Соціальна фізика, або Досвід дослідження про розвиток людських здібностей» [1]. 1848 року (у 1866 році вийшов переклад) оприлюднена його книга «Соціальна система та закони, що нею управляють», де він одним з перших в науковій літературі зробив предметний кримінологічний аналіз умов та причин злочинності [2].

Оскільки Адольф Кетле був також одним з родоначальників соціології та статистики, то в його роботах зазвичай міститься багато цікавих статистичних даних, які характеризують людину того часу. Ці багаточисельні дані Кетле наводить невипадково, оскільки він вважав, що «між фізичною природою людини та її моральними та розумовими якостями існує тісний зв'язок» [2, с. 60]. Звичайно, вчений був далекий від того, щоб вважати цю залежність прямою, але лише підкреслював, що вона існує. Науковець вважав, що у злочинця, який здійснює злочин, є прагнення стати у ворожі стосунки з суспільством, протиставити себе йому., тобто його дії є асоціальними, протилежними інтересам соціуму. Він виділяв схильність до злочину удавану і дійсну. Як нам здається, його твердження, що «можна мати сильну схильність до злочину, але ніколи не вчиняти його, а можна не мати цієї схильності взагалі, але вчиняти її» [2, с. 85] є дещо надуманим і недостатньо аргументованим, тим більше, що далі він сам пише, що «більші чи менші відхилення, які виявляються між схильністю удаваною та дійсною, походять від причин випадкових» [2, с. 85].

Проаналізувавши кореляцію між видами злочинів та різними характеристиками злочинців (в першу чергу, їхнім віком, соціальним походженням), А. Кетле виявив залежно-

сті щодо їхньої кількості та деякими видами злочинів. Він писав, що «якщо мільйон людей від 25 до 30 років скоїли вдвічі більше вбивств, ніж мільйон людей від 40 до 50 років, то, отже, у людей, що належать до першої вікової групи, схильність до вбивства вдвічі сильніша, ніж у людей, що належать до другої групи» [2, с. 85].

Узагальнюючи свої міркування, А. Кетле прийшов до висновку про існування загальних та окремих закономірностей злочинності. Він вважав, що кількість скоєних злочинів і девіантної поведінки упродовж багатьох років у певному окремо взятому суспільстві залишається майже незмінною. У цілому стабільною залишається і структура злочинності. Все це привело Кетле до переконання, що злочини не є механічною сумою довільних «вільних» діянь, а є чимось цілим, підпорядкованим певним, об'єктивним законам. При цьому особливу увагу він звернув на ті чинники, які каталізують формування злочинної поведінки людини. У його формулюванні це виглядало так: «Середовище, в якому він живе, сімейні відносини, релігія, в якій він вихований, обов'язки сімейного становища». Він пов'язував схильність до злочинів також з віком, вважаючи, що вона зростає при досягненні зрілого віку і зменшується до кінця життя [2, с. 89]. Учений також вважав, що зростання злочинності за віком також пов'язане і з статтю людини. Він писав, що схильність до вчинення злочинів у чоловіків досягає максимуму на рік раніше, ніж у жінок, і буває у чотири рази сильніше [2, с. 90].

Одним з перших серед суспільствознавців, А. Кетле звернув увагу на вплив економічних факторів на девіантну поведінку. Він підкреслював, що швидка пауперизація, перехід від забезпеченого життя до бідності неминуче стимулюватимуть злочинну поведінку. Потім цю думку використовували й марксисти.

Учені того часу констатували, що жіноча злочинність в усіх державах, де велася статистика, за кількісними показниками менша, ніж чоловіча. При цьому їхні думки щодо цього явища, розділилися. Одні вважали, що жінки більш моральні, ніж чоловіки, інші ж вважали, що ця перевага лише удавана, а реально жінка є однаково злочинною з чоловіком. Це питання досліджували дореволюційні вчені: М. Л. Зеланд, що видав своє дослідження у Києві [3], харківський професор Л. Є. Владимиров [4], М. М. Гернет, який читав лекції у Херсоні [5], видатний український вчений, голова Київського юридичного товариства О. Ф. Кістяківський [6], І. Я. Фойницький [7], Є. Н. Тарновський [8] та П. М. Тарновська [9], випускник та професор Київського університету Л. С. Білогриць-Котляревський [10], викладач Київського університету, голова Товариства грамотності в Харкові, син автора Гімну України П. П. Чубинського М. П. Чубинський [11].

У їхніх роботах достатньо рельєфно окреслено коло чинників, які викликають прояви девіантної поведінки людей. Зазначимо, що для історіографії вказаного періоду характерні світові тенденції, пов'язані з процесом становлення кримінології. У зв'язку з цим, дослідники приділяють пильну увагу мотиваційному комплексу правопорушень. Під час вивчення теми сформувалися основні дослідницькі підходи. Прибічни-

© Греченко В. А., Ярмиш О. Н., 2022

ками *біологічної схильності* до злочинів були Д. А. Дриль, З. Ф. Чиж, П. М. Тарновська. Вони як базисну використовували теорію Ч. Ломброзо. Наприклад, П. М. Тарновська при дослідженні типів жінок-убивць велику увагу приділяла ознакам фізичного виродження, спадковості [9, с. 12–99].

У свою чергу прихильники *соціально-економічної теорії* – Л. Є. Володимиров, Є. М. Тарновський, І. Я. Фойницький, М. М. Гернет, М. П. Чубинський як провідні мотиви злочинності розглядали складність модернізаційного процесу, який відбувався тоді і у Східній Європі. У працях І. Я. Фойницького та О. М. Тарновського було виділено три основні групи мотивів: 1) соціально-економічні (безробіття, рівень цін на хліб, рівень освіти та інші); 2) фізичні (пора року, клімат, географічні особливості); 3) індивідуальні (стать, вік, темперамент).

Професор Фойницький підкреслював, що чоловік бере участь у різних сферах життя: політичній, громадській, домашній. Жінка ж, в основному, зосереджена, тільки на домашній. Ось чому, сфера проявів злочинності для чоловіків більша, ніж для жінок. Є злочини, які неможливо вчинити, скажімо, не перебуваючи на державній службі. Крім того, деякі види злочинів вимагають фізичної сили, вміння володіти зброєю, і тому малодоступні жінкам. Разом з тим, вчений відзначає, що є злочини, які жінки вчиняють навіть частіше, ніж чоловіки. Це – замах на життя дітей, її чоловіка, отруєння, тому меншу її схильність до вчинення інших злочинів слід пояснити не вищою моральністю, а відсутністю сприятливих умов [7, с. 97–112].

О. Ф. Кістяківський теж підкреслював вплив віку на поведінку злочинців, як чоловіків, так і жінок. Він писав: «Кінець людського життя іноді супроводжується втратою всіх тих моральних якостей, які обумовлюють стан осудності. В цей час іноді згасає у людині розум, а разом з тим, і та моральна сила, яка обумовлює свободу людини, тобто його здатність до розсудливого вибору між добром і злом» [6, с. 156].

Цікавими є роздуми Л. С. Білогриць-Котляревського про зв'язок між злочином та покаранням злочинців. Його висновок про покарання як тягар не лише для окремих осіб, а й для самої держави є достатньо актуальним і сьогодні [10, с. 73].

М. П. Чубинський ґрунтовно розглянув питання мотивів злочинів, пов'язуючи їх з цілою низкою окремих інститутів кримінального права. Як новий, далеко ще не визнаний елемент вчення про злочин, мотив, на його думку, має бути твердо обґрунтований на даних психологічних, моралі та юридичних. Мотив, вважав він, може бути лише там, де є свідомість; інтелектуальний елемент необхідний та неминучий; але водночас він може бути елементом єдиним, без супроводу інших. Мотив, на його думку, це – «внутрішня сила, яка, породжуючи вольовий процес, рухає індивідом у його свідомій діяльності і призводить за сприяння всієї його психіки до результатів, що виявляються зовні». В залежності дії від мотиву, як він вважав, немає нічого фатального. При зіткненні мотивів не можна передбачити, який з них переможе; у кожному разі ця колізія може бути вирішена інакше. Через що ж перемагає певний мотив, а не якийсь інший – задавався пи-

танням вчений. Воля, як підкреслював він, цілком залежить від мотивів: волі як безпричинного прояву рушійної сили не може бути. Ясно, що вибір між мотивами має бути зроблений розумом; якщо ж цього немає, то має перемагати неминуче (фатально) мотив, суб'єктивно-сильніший. [11, с. 3–88].

Одним з провідних дослідників цього питання в той час був харківський професор Леонід Євстахійович Володимиров (Літман). Він народився 30 січня 1844 р. на Полтавщині. Навчався у Харківському університеті, після закінчення якого з 1867 р. читав лекції як приват-доцент, викладав юриспруденцію до кінця 80-х років. 1869 року захистив кандидатську дисертацію **«**Про значення лікарів-експертів у кримінальному процесі»**.** 1872 року захистив докторську дисертацію «Суд присяжних»**,** за що йому було присуджено науковий ступінь доктора кримінального права. З цього часу був обраний екстраординарним професором на кафедрі кримінального права та судочинства. 1892 року затверджений у званні заслуженого професора і працював до 1893 р. [12, с. 509]. Л. Є. Володимиров був учителем іншого видатного вченого-юриста, історика та соціолога Максима Ковалевського, який згадував свого викладача з великою теплотою*:* «Розум, краса і шляхетність мови, багатство образів, тонкий, стільки ж психологічний, скільки і юридичний аналіз, уміння вчасно зробити вдалу цитату – і понад усе це щирий пошук судової правди, готовність знайти пом'якшувальну обставину, бажання не нашкодити підсудному гонитвою за ораторськими ефектами і здатність до блискучої імпровізації, що особливо виступала у захисних промовах, – усе це разом узяте примушувало дивитися на нього як на якесь диво стільки ж природи, скільки й мистецтва» [13].

Л. Є. Володимиров написав кілька робіт, в яких послідовно виклав свої погляди щодо психології злочинця. До них слід віднести такі його монографічні праці, як: «Психічні особливості злочинців за новітніми дослідженнями» (1877) [4], «Суд присяжних» (1873) [14], «Реформа кримінального захисту (1886) [15], «Психологічне дослідження в кримінальному суді» (1901) [16], «Кримінальний законодавець як вихователь народу» (1903) [17], «Вчення про кримінальні докази. Частини: Загальна та Особлива» (1910) [18].

Л. Є. Володимиров вважав, що як хвороба вражає переважно ті організми, загибель яких сприятлива для її розвитку, так і соціальні причини, що породжують злочини, шукають собі сприятливого ґрунту в індивідуальному характері. . Він доводив, що злочин може бути наслідком психічного стану, тому для уникнення помилок в аналізі злочину необхідно застосовувати медико-психологічне дослідження. Він різко та іронічно критикував стан психологічного обстеження, яке було в той час в кримінальних судах: «Психологічне обстеження, яке практикується зараз в кримінальних судах, і яке не засноване на науковому методі та правильно встановлених даних, за своїми прийомами, є вид способу, що застосовується в творах витонченої словесності» [16, с.11]. Л. Є. Володимиров переконував, що необхідно залучати до судочинства експертів - фахівців з психології, які мали б право знайомитися з матеріалами спра-

© Греченко В. А., Ярмиш О. Н., 2022

ви, обстежувати підсудного, допитувати учасників процесу. Вчений писав, що «психіатр повинен знати справу навіть глибше, ніж суддя, для того, щоб дати свою експертизу про душевний стан підсудного під час вчинення злочину» [18, с. 202]. За допомогою «медико-психологічного» дослідження у кримінальному процесі, вважав Л. Є. Володимиров, слід встановлювати фізичну та психічну еволюцію злочинця, можливі відхилення від норми в психічних процесах, визначати «свободу волі» та мотиви злочину, сімейну обстановку, де формувалася особистість злочинця.

Професор Володимиров значну увагу звертав на сутність психології злочинців, вважаючи її аномальною. Він писав: «Психічна аномальність злочинців, як і хворих моральним божевіллям, полягає в інстинктивних здібностях, що дають бажання та схильності і утворюють активні елементи нашої природи, які спонукають нас діяти в тому чи іншому напрямі» [4, с. 31]. Збоченість злочинців, на його думку, виявляється в сильних пристрастях, таких, як, наприклад, ворожнеча, помста, заздрість, або ж у пристрастях, хоча й не насильницьких (жадібність, жадання задоволень, пов'язаних з огидою до регулярного, порядного життя зі схильністю до бродяжництва). Задовольнити ці пристрасті злочинці прагнуть за допомогою дій, що швидко ведуть до цілі, – дій аморальних, злочинних, використовуючи крадіжки та вбивства [4, с. 32].

Цікавими є його розмірковування щодо взаємозв’язку психіки злочинця та критеріїв його осудності. Зокрема, Л. Є. Володимиров взагалі пропонував не визначати в законі критерії осудності, вказавши лише причини, за якими осудність виключається [19, с. 47].

Ідеї Л. Є. Володимирова надалі започаткували розробку проблем судово-психологічної експертизи. Ним був уведений у науковий обіг термін «психологія кримінального процесу», який він розумів як «психологічне обстеження, як скоєного злочину, так і доказування». Вчений висловлював переконання, що світло для криміналістики блисне не з кабінету юриста, а з клініки психіатра та лабораторії психолога [16, с. 3].

Висновки. Отже, в кінці XIX – на початку XX ст. учені-правники на теренах України почали активно та ґрунтовно розробляти проблеми виникнення злочинності, виявляючи її сутність та особливості чоловічої та жіночої злочинності. Дослідження йшли, в основному, в руслі біологічного та соціально-економічного підходів, але превалював останній. Причинами злочинності вони називали негативні соціально-економічні, психологічні, правові та інші чинники і обставини, які були детерміновані основними тенденціями розвитку суспільства, а також самою природою людини.

Список використаних джерел

1. Кэтлэ. Социальная физика, или Опыт исследования о развитии человеческих спосібностей. Под ред. [и с предисл.] А. Русова. Киев: коммерч. ин-т Е. Калмановской, Э. Пышнова и А. Шендеровича. 1913. 360 с.

2. Кетле Адольф. Социальная система и законы ею управляющие. СПб: Поляков и К⁰.1866. 315 с.

3. Зеланд Николай. Женская преступность. Киев. СПб: Тип. А.А.Пороховщикова, 1899. 40 с.

4. Владимиров Л. Е. Психические особенности преступников по новейшим исследованиям. Харьков: Университетская типография, 1877. 65 с.

5. Гернет М. Н. Уголовное право. Лекции, читанные в народном университете. Херсон: Издания Н.А.Ходущкина, 1913. 204 с.

6. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев: В университетской типографии. 1875.413 с.

7. Фойницкий И. Я. Факторы преступности. *Северный вестник.* 1893. № 10. С. 97-112.

8. Тарновский Е. Н. Изменение преступности в различных общественных группах. *Юридический вестник.* 1898. № 5. С. 32-54

9. Тарновская П. Н. Женщины-убийцы. СПб.: Т-во Художественной печати. 1902. 512 с.

10. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник русского уголовного права: Общая и особенная части / [Сочинение] Ординарного профессора Университета Св. Владимира Л.С. Белогриц-Котляревского. Киев; Петербург; Харьков: Южно-русское Книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1903.618 с.

11. Чубинский М. П. Мотив преступной деятельности и его значение в уголовном праве. Ярославль: Типо-литография Э. Г. Фальк, 1900. 350 с.

12. Бажанов М. І. Володимиров Леонід Євстахович. Юридична енциклопедія **:** в 6 т. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1 : А–Г.С.509.

13. Легендарний Леонід Владимиров: викладач, учений, адвокат.URL.: https://alfa-omega.kh.ua/ua/leonid_vladimirov/

14. Владимиров Л. Е. Суд присяжных. Харьков: Университетская типография, 1873. 265 с.

15. Владимиров Л. Е. Реформа уголовной защиты. Харьков : Типография Каплана и Бирюкова, 1886. 28 с.

16. Владимиров Л. Е. Психологическое исследование в уголовном суде. Москва : Т-во Скоропечатня А. А. Левенсон, 1901. 291 с.

17. Владимиров Л. Е. Уголовный законодатель как воспитатель народа. Москва : Т-во скоропеч. А.А. Левенсон, 1903. 254 с.

18. Владимиров Л. Е**.** Учение об уголовных доказательствах**.** Части: Общая и Особенная. 3-е изд., изм. и законч. СПб.: Изд. Кн. магазина "Законоведение", 1910. 400 с.

19. Владимиров Л.Е. Учебник русского уголовного права. Общая часть. Харьков: Издание типографии Каплана и Бирюкова, 1889. 259 с.

References

Ketle. Socialnaya fizika, ili Opyt issledovaniya o razvitii chelovecheskih sposobnostej / Pod red. [i s predisl.] A. Rusova. Kiev: kommerch. in-t E. Kalmanovskoj, E. Pyshnova i A. Shenderovicha. 1913. 360 s.

Ketle Adolf. Socialnaya sistema i zakony eyu upravlyayushie. SPb: Polyakov i K0.1866.315 s.

Zeland, Nikolaj. Zhenskaya prestupnost. Kiev - SPb: Tip. A.A. Porohovshikova. 1899.

Vladimirov L.E. Psihicheskie osobennosti prestupnikov po novejshim issledovaniyam. Harkov - M: Universitetskaya tipografiya, 1877.65 s.

Gernet M.N. Ugolovnoe pravo. Lekcii, chitannye v narodnom universitete. Herson: Izdaniya N.A.Hodushkina, 1913. 204 s.

Kistyakovskij A.F. Elementarnyj uchebnik obshego ugolovnogo prava. Kiev: V universitetskoj tipografii. 1875. 413 s.

Fojnickij, I.Ya. Faktory prestupnosti. *Severnyj vestnik*. 1893. № 10. S. 97-112.

Tarnovskij E.N. Izmenenie prestupnosti v razlichnyh obshestvennyh gruppah. Yuridicheskij vestnik. 1898. № 5. S. 32-54

Tarnovskaya P.N. Zhenshiny-ubijcy. SPb.: T-vo Hudozhestvennoj pechati. 1902.512 s.

Belogric-Kotlyarevskij L.S. Uchebnik russkogo ugolovnogo prava: Obshaya i osobennaya chasti / [Sochinenie] Ordinarnogo professora Universiteta Sv. Vladimira L.S. Belogric-Kotlyarevskogo. Kiev; Peterburg; Harkov: Yuzhno-russkoe Knigoizdatelstvo F.A. Iogansona, 1903.618 s.

Chubinskij M.P. Motiv prestupnoj deyatelnosti i ego znachenie v ugolovnom prave. Yaroslavl: Tipo-litografiya E.G.Falk, 1900. 350 s.

Bazhanov M. I. Volodimirov Leonid Yevstahovich. Yuridichna enciklopediya : v 6 t. K. : Ukr. encikl., 1998. T. 1 : A–G.S.509.

Vladimirov L. E. Sud prisyazhnyh. Harkov: Universitetskaya tipografiya, 1873. 265 s.

Vladimirov L. E. Reforma ugolovnoj zashity. Harkov : Tipografiya Kaplana i Biryukova, 1886. 28 s.

Vladimirov L. E. Psihologicheskoe issledovanie v ugolovnom sude. M. : T-vo Skoropechatnya A. A. Levenson, 1901. 291 s.

Vladimirov L. E. Ugolovnyj zakonodatel kak vospitatel naroda. Moskva : T-vo skoropech. A.A. Levenson, 1903. 254 s

Vladimirov L. E. Uchenie ob ugolovnyh dokazatelstvah. Chasti: Obshaya i Osobennaya. 3-e izd., izm. i zakonch. SPb.: Izd. Kn. magazina "Zakonovedenie", 1910. 400 s.

Vladimirov, L. E. Uchebnik russkogo ugolovnogo prava. Obshaya chast. Harkov: Izdanie tipografii Kaplana i Biryukova, 1889. 259 s.

V. Grechenko. *Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Department of social and humanitarian disciplines of the Faculty No. 6 of the Kharkiv National University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0002-6046-0178

O. Yarmysh. *Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Leading researcher of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-4811-4520

Legal opinion of the end of the 19th – early 20th century on the factors of criminality

The main concepts of the causes of crime, which were developed by domestic scientists at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, are studied. It is emphasized that these ideas were based on the advanced ideas of European jurists, in particular, the statistical method and the theory of the "average man" by Adolf Quetelet. Researchers of that time linked the causes of crime with socio-economic, anthropological factors. In their works, the circle of factors that cause manifestations of deviant behavior of people is clearly outlined. It should be noted that the historiography of the specified period is characterized by global trends

associated with the process of formation of criminology. In this regard, researchers pay close attention to the motivational complex of offenses. During the study of the topic, the main research approaches were formed. Proponents of biological predisposition to crimes were D. A. Drill, Z. F. Chizh, P. M. Tarnovska They used C. Lambroso's theory as a base. In turn, supporters of the socio-economic theory - L. E. Vladimirov, E. M. Tarnovskyi, I.Ya. Foynytskyi, M.M. Gernet, M.P. Chubynsky considered the complexity of the modernization process, which was taking place in Eastern Europe at that time, as the leading motives for crime. In the works of I. Ya Foynytskyi and O. M. Tarnovsky identified three main groups of motives: 1) socio-economic (unemployment, the level of bread prices, the level of education, and others); 2) physical (season, climate, geographical features); 3) individual (gender, age, temperament).

Keywords: *history of legal studies; criminology; causes and conditions of crime; statistical approach in criminology; biological predisposition to crime; socio-economic theory of the origin of crime.*

© Греченко В. А., Ярмиш О. Н., 2022

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.02
УДК: 343.8

Коваленко В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент АПрН України,
провідний науковий співробітник
сектору авторського права та
суміжних прав лабораторії
авторського права та інформаційних
технологій Науково-дослідницького
центру судової експертизи з питань
інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України

ПЕНІТЕНЦІАРНА СУБКУЛЬТУРА У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті розглядається питання пенітенціарної субкультури у контексті реформування кримінально-виконавчої системи України. Визначено, що пенітенціарна субкультура є специфічним набором традицій, ціннісними орієнтаціями, правилами поведінки та мережею стійких неформальних контактів серед засуджених у місцях несвободи України. Аналізується функціонування пенітенціарної субкультури, яка обумовлюється об'єктивними та суб'єктивними факторами, пов'язаними з умовами кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

Ключові слова: *пенітенціарна субкультура; реформування кримінально-виконавчої системи України; засуджені; персонал; установи виконання покарань.*

Постановка проблеми. Останні роки кримінально-виконавча система України зазнає позитивних змін у бік розширення прав і свобод засуджених, що загалом лягає у концепцію гуманізації та адаптації умов відбування покарань до міжнародних стандартів. Разом із тим, цей процес в окремих напрямках посилив вплив пенітенціарної субкультури, коли приведення пенітенціарних процесів до міжнародних вимог і правил сприймається як послаблення режиму та розширення можливостей для зловживань з боку засуджених. Проведені Міністерством юстиції України реформи не торкнулися трансформації пенітенціарної субкультури у більш сприятливий бік, що насамперед проявляється у ставлення засуджених до персоналу установ виконання покарань, а також запровадження правил поведінки та мережею стійких неформальних конта-

 © Коваленко В. В., 2022

ктів серед засуджених у виправних колоніях.

Здійснений нами аналіз функціонування пенітенціарної субкультури в контексті реформування кримінально-виконавчої системи України свідчить про те, що це питання потребує додаткової уваги з огляду на проведені дослідження конфліктної активності засуджених, скоєння ними нових злочинів у виправних колоніях.

Зауважимо, що існування пенітенціарної субкультури у кримінально-виконавчій системі України – це не випадкова, а скоріше закономірна тенденція: вона формувалася в пенітенціарних закладах десятиліттями. Водночас цю тему нечасто піднімають у публічному просторі з таких причин.

По-перше, пенітенціарна субкультура – це таке явище, яке складно виміряти та обліковувати, а її наявність може свідчити про неефективність методів роботи пенітенціарних установ. Закономірно, що в такому разі Міністерству юстиції України не зацікавлено у висвітленні у звітах про роботу установ виконання покарань наявності субкультури серед засуджених. Хоча вона значно впливає на формування злочинності у виправних колоніях та негативно впливає на імідж системи в цілому.

По-друге, пенітенціарна субкультура формувалась протягом тривалого часу в певних умовах, які цьому сприяли: казармений спосіб утримання засуджених, де особи утримаються великими групами і в нічний час лишаються майже без контролю, і протидія цьому явищу неможлива тільки через засоби ресоціалізації та виправлення. Є потреба у переході до покамерного або хоча б блочного способу тримання, що у свою чергу вимагає значних матеріальних затрат, що у воєнний і поствоєнний період навряд держава зможе дозволити.

По-третє, неможливо чітко визначити негативний плив пенітенціарної субкультури. Таким чином, вона паралельно існує і одним з небагатьох способів протидії є оперативна робота та низка забороняючих норм у Кримінально-виконавчому кодексі України (заборона нанесення татуювань, гра в настільні ігри з метою отримання вигоди тощо).

Хоча це явище є майже фоновим для порядку відбування покарань, насправді, воно завдає і продовжує завдавати певної шкоди нормальному функціонуванню установ виконання покарань, і пов’язано це з тим, що сприяє розвитку серед засуджених міжгрупової ворожнечі, формуванню негативного ставлення засуджених до персоналу кримінально-виконавчої системи, а всі зрушення у бік гуманізації сприймаються як спосіб порушення балансу протидії засуджених і персоналу. Також, пенітенціарна субкультура є підґрунтям сьогодні в установах виконання покарань для конфліктів та насильницьких дій між окремими засудженими та групами засуджених.

Вона також негативно впливає на соціально-психологічний стан та поведінку осіб під час відбуття покарання. Вищевикладене підтверджує актуальність обраної теми та водночас показує необхідність її вирішення у правовому полі.

Постановка завдання. Основним завданням статті є розгляд питання пенітенціарної субкультури в контексті реформування кримінально-виконавчої системи України та

трансформації у пенітенціарну систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу підготовки статті склали наукові роботи вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: В. М. Анісімкова, О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, Л. Ф. Гули, А. В. Градецького, В. В. Голіни, О. М. Джужи, О. Г. Крикушенка, І. М. Копотуна, О. Г. Колба, В. В. Василевича, С. Ю. Замули, Т. Р. Морозова, В. М. Синьова, М. С. Пузирьова, О. О. Шкути, О. В. Шкуратенко.

Безумовно, їхні роботи завжди будуть корисними для теорії та практики, оскільки проблема пенітенціарної субкультури завжди пов'язана зі скоєнням засудженими нових злочинів в установах виконання покарань та формування значного опору усім заходам виправлення та реалізації, що значно підвищує ризик вчинення повторного правопорушення після звільнення.

Виклад основного матеріалу. Наявність у виправних колоніях пенітенціарної субкультури з її специфічним набором традицій, правил поведінки та мережею стійких неформальних контактів має негативний вплив на особисту безпеку, як засуджених, так і персоналу таких установ.

Дослідниця О. В. Шкуратенко вважає, що погіршення оперативної обстановки у кримінально-виконавчих закладах закритого типу пов'язане з наявністю пенітенціарної субкультури та антисоціально налаштованих осіб, які підтримують субкультуру у виправних колоніях. Кримінальна субкультура займає певне місце у системі людських цінностей. Її вивчення допомагає зрозуміти внутрішні закони злочинного середовища з усіма притаманними йому змінами [l, с. 138].

В. М. Аніскімов, досліджуючи традиції та звичаї злочинного світу серед засуджених в установах виконання покарань, пише, що субкультура серед засуджених є об'єктивним явищем, яке за своєю суттю може впливати на всі сторони життя установ виконання покарань [2, с. 17].

Важливо те, що засуджений вперше потрапивши у пенітенціарний заклад, стикається з проблемами, які торкаються його особистих інтересів, наприклад, його ніхто не питає в яку виправну колонію він прямуватиме, спатиме він там, де вільне місце, а воно, як завжди не найкраще, його психічний стан порушується, і тоді засуджений шукає захист серед авторитетів, починає підігрувати пенітенціарній субкультурі.

К. В. Муравйов висловив припущення, що засуджені не бажають прислухатися до вимог адміністрації установ виконання покарань, в силу набутих ними стереотипів, традицій злочинного світу [3, с.156]. На думку В. С. Медведєва, що кримінальна субкультура – це цінності, норми, традиції, які замінюють офіційно визнані, загальноприйняті регулятори поведінки та визначають порядок функціонування середовища засуджених та окремих їх представників [4, с. 124–125]. Схоже визначенні наводить і С. Ю. Замула, пишучи, що пенітенціарна субкультура – це сукупність духовних і матеріальних цінностей, які формують у засудженого певний стиль поведінки, в межах неформальних норм, правил, ідей, принципів, що суперечать спільній правовій культурі суспільства [5, с. 19].

© Коваленко В. В., 2022

Вітчизняні вчені (О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб) під пенітенціарною субкультурою розуміють особливу сферу життєдіяльності осіб в умовах повної ізоляції від суспільства, яка виражається у кримінальній ідеології, специфічних, етичних нормах та цінностях, які формуються засуджених під час відбуття покарання [6, с. 32].

Підсумовуючи наукову думку, можна припустити що пенітенціарна субкультура – це система певних сталих цінностей, ідей, які формують поведінку особи в специфічних умовах несвободи і впливають на поведінку цієї особи. Особливістю є те, що сформовані цінності, як правило, суперечать загальноприйнятним правилам поведінки у суспільстві і негативно впливають на режим у виправних колоніях через те, що будується окремо та за принципом протистояння вже наявним правилам. Вищевикладені підходи вчених до розуміння пенітенціарної субкультури показують, що в установах виконання покарань, кожен засуджений усвідомлено чи інтуїтивно, має на меті зберегти себе своє людське «Я», а тому він змушений орієнтуватися на тих, хто живе в умовах ізоляції і навіть підвищити свій статус, якщо дотримуватися традицій та звичаїв пенітенціарної субкультури.

Разом з тим, негативний вплив пенітенціарної субкультури проявляється у такому: протиправна поведінка засудженого під час відбуття ним покарання за вчинений злочин; відмова від виконання рішень адміністрації та персоналу; спроби суїциду та інших видів членоушкодження серед засуджених та персоналу; вчинення засудженими та персоналом пенітенціарних злочинів; жаргонна лексика, кримінальні татуювання кримінальний фольклор, вживання спиртних напоїв та в. і т.д.

За результатами опитування працівників кримінально-виконавчої системи України щодо стереотипів пенітенціарної субкультури у місцях несвободи та шляхів її зміни, проведеного В. Радієвським, респонденти запропонували такі шляхи вирішення:

- психолого-педагогічний вплив на малі групи засуджених схильних до скоєння в місцях несвободи нових кримінальних злочинів (38,3%);
- усунення серед засуджених кримінальних традицій (37,3%);
- поліпшення матеріального та побутового стану засуджених у місцях несвободи (36,3%);
- розширення впливу на засуджених родичів, релігійних та громадських організацій (31,3%) [7, с. 164–168].

І хоча пенітенціарна субкультура перебуває у певній тіні, про неї публічно не говорять, вона відсутня, і у звітах виправних колоній, про неї знають як засуджені, так і персонал. Практичний досвід роботи із засудженими показує, що вони постійно скаржаться на несправедливість та порушення їхніх прав, і якщо адміністрація виправної колонії не реагує на подібні скарги, їхнє місце посідають люди з пенітенціарної субкультури. Саме лідери пенітенціарної субкультури беруть роль розподілення матеріальних благ, таких як харчування, отримання посилок від рідних та близьких, спального місця, вибору робочого місця тощо.

А. І. Богатирьов, досліджуючи злочинність в установах виконання покарань, дійшов висновку, що про-

блема пенітенціарної субкультури тісно пов'язана з кримінальними лідерами, які підтримують звичаї та традиції злочинного світу, своїми незаконними діями проти волі засуджених, впливають на них різними формами та методами та одночасно виступають посередниками засуджених на основі пенітенціарної субкультури [8, с. 178–179]. Саме тому окремі засуджені, не погоджуючись із прищепленням їм пенітенціарної субкультури, роблять інший вибір, і погоджуються співпрацювати з адміністрацією виправної колонії та слідувати встановленим правилам. Мотив і вибір, як правило, полягає в тому, щоб швидше звільнитися з місць позбавлення волі. Слідування правилам режиму та вимогам чинного законодавства, а також налагодження нормальних стосунків з адміністрацією збільшує можливості отримати умовно-дострокове звільнення.

Ефективна та прозора прогресивна система, яка дає зрозумілі та чіткі орієнтири для засуджених – що необхідно зробити для того, щоб швидше звільнитися з виправної колонії, може стати потужним засобом протидії пенітенціарній субкультурі. Під поняттям «прогресивна система» розуміють комплексний міжгалузевий інститут кримінального та кримінально-виконавчого права, який включає кілька самостійних інститутів, у процесі застосування яких правове становище засуджених змінюється в залежності від ступеня виправлення або в бік розширення, або в бік обмеження обсягу прав [9, с. 5].

У разі, якщо дотримання злодійських правил і традицій невигідно особі, несе більше загрозу, ніж вигоду та відтягує момент звільнення – є можливість послаблювати вплив субкультури на режим відбування покарання. Так само, розвиток динамічної безпеки, тобто формування в міру довірливих відносин з персоналом установи, та зменшення проявів корупції можуть значно вплинути на вибір засудженого щодо поведінки під час відбування покарання.

Як не дивно, ефективна протидія пенітенціарній субкультурі може якраз відбуватись за рахунок реформування та гуманізації кримінально-виконавчої системи України. Пенітенціарна субкультура – це явище, що виникло як реакція на суворі умови тримання та протистояння жорстокому режиму, вона навряд чи може бути повністю викорінено з огляду на тривалість в історичному контексті та міцності сформованих звичаїв і традицій. Водночас її основа може бути послаблена з огляду на покращення умов тримання, наявності гнучкої та зрозумілої прогресивної системи, розширенням прав та можливостей спілкування з зовнішнім світом. Особливо зараз в умовах війни це виглядає більш, ніж реалістично: засуджені показують патріотичну позицію, виявляють бажання долучитись до військової служби і стати на захист країни.

І навпаки – жорстке поводження із засудженими, збільшення обмежень, неспіврозмірна ізоляція та корупційні прояви, зміцнюють пенітенціарну субкультуру і посилять неформальні об'єднання засуджених.

Висновки. У статті досліджується пенітенціарна субкультура в контексті реформування кримінально-виконавчої системи України. Послаблення проявів пенітенціарної

© Коваленко В. В., 2022

субкультури пов'язане з реалізацією комплексу заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня життя, повернення людини у суспільство, виправлення та надання необхідної допомоги у соціальній адаптації після звільнення.

Крім того, необхідна розробка спеціальних заходів щодо протидії пенітенціарній субкультурі. За результатами проведеного дослідження пропонуємо такі:

1) облік та створення реєстру лідерів пенітенціарної субкультури, які відбувають покарання;

2) вдосконалення системи розподілу засуджених для виключення проживання лідерів пенітенціарної субкультури із засудженими, які вперше скоїли злочин;

3) побудова взаємин персоналу та засуджених на засадах динамічної системи;

4) зменшення корупційних проявів серед персоналу;

5) чітка і прозора прогресивна система відбування покарань;

6) профілактика попередження жорстокого поводження із засудженими;

7) продовження політики гуманізації умов тримання засуджених, у тому числі перехід до блочного (покамерного) тримання;

8) всебічна підтримка соціальних корисних зв'язків;

9) зменшення проявів стигми і дискримінації та інші.

Протидія пенітенціарній субкультурі – це системна тривала діяльність, яка вимагає злагодженої дії як практичних працівників, так і органів, які формують політики у сфері виконання покарань. І саме реформування кримінально-виконавчої системи у бік гуманного поводження та розумного розширення прав і свобод може стати тим рушійним фактором, який зменшить негативні прояви цього явища.

Список використаних джерел

1. Шкуратенко О.В. Сучасні інтерпретації поняття кримінальної субкультури. *Юридичний вісник*. 4 (25). 2012. С. 138.

2. Анискимов В. М. Антиобщественные традиции и обычаи «преступного мира» среди осужденных в местах лишения свободы: дисс... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва: Академия МВД СССР, 1991. 196 с.

3. Муравйов К.В. Арештантська спільнота як суспільно-психологічний феномен у місцях позбавлення волі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щоріч. бюл.* Київ. ін-ту внутр. справ. 2010. № 5. С.151-158.

4. Медведєв В. С. Кримінальна психологія: Підручник. Київ : Атіка, 2004. 368 с.

5. Замула С.Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах: навч.-метод. посібник. Біла Церква: ДПтСУ, 2011. 240 с.

6. Василевич В.В., Савченко А.В., Журавська З.В., Яцишин М.М. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань: навчальний посібник/за заг. ред. О. Г. Колба. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2015. 146 с.

7. Радзієвський В. Про окремі соціальні передумови виникнення кримінальної субкультури. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 164-168.

8. Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України: монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

9. Скаков А. Б. Прогрессивная система исполнения лишения свободы и ее отражение в новом законодательстве Республики Казахстан: монография. Алматы, 2004. 151 с.

References

Shkuratenko, O. V. (2012). Suchasni interpretaciyi ponyattya kriminalnoyi subkulturi. *Yuridichnij visnik*. 4 (25).

Aniskimov, V. M. (1991). *Antiobshestvennye tradicii i obychai «prestupnogo mira» sredi osuzhdennyh v mestah lisheniya svobody*: diss... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Moskva: Akademiya MVD SSSR.

Muravjov, K.V. (2010). Areshtantska spilnota yak suspilno-psihologichnij fenomen u miscyah pozbavlennya voli. *Problemi penitenciarnoyi teoriyi i praktiki: shorich. byul.* Kiyiv. in-tu vnutr. Sprav, 5, 151-158.

Medvedyev, V. S. (2004). *Kriminalna psihologiya*. Kiyiv : Atika.

Zamula, S. Yu. (2011). *Profilaktika vplivu kriminalnoyi subkulturi na nepovnolitnih zasudzhenih u specialnih vihovnih ustanovah*: navch.-metod. posibnik. Bila Cerkva: DPtSU, 2011.

Vasilevich, V.V., Savchenko, A.V., Zhuravska, Z.V., Yacishin, M.M. (2015). *Kriminalna subkultura: ponyattya, suspilna nebezpeka, formi ta zasobi vplivu na pravoporyadok v ustanovah vikonannya pokaran: navchalnij posibnik*. Kiyiv : Institut obdarovanoyi ditini.

Radzievskij, V. (2012). Pro okremi socialni peredumovi viniknennya kriminalnoyi subkulturi. *Pidpriyemnictvo, gospodarstvo i pravo*, 8, 164-168.

Bogatirov, A. I. (2019). *Antikriminogennij vpliv na zlochinnist u miscyah nesvobodi Ukrayini*. Herson : Vidavnichij dim «Gelvetika».

Skakov, A. B. (2004). *Progressivnaya sistema ispolneniya lisheniya svobody i ee otrazhenie v novom zakonodatelstve Respubliki Kazahstan*. Almaty.

V. Kovalenko, *Doctor of Laws, Professor, Corresponding Member of the National of the Academy of Law Sciences of Ukraine*

Penitentiary subculture in the context of the reform of the Ukrainian Penitentiary System

The article examines the issue of the penitentiary subculture in the context of reforming the Penitentiary system of Ukraine. It was determined that the penitentiary subculture is a specific set of traditions, value orientations, rules of behavior, and a network of stable informal contacts among convicts in places of detention in Ukraine. Analyzed the functioning of the penitentiary subculture, which is determined by objective and subjective factors related to the conditions of criminal punishment in the form of deprivation of liberty.

The existence of a penitentiary subculture in the penal system of Ukraine is not accidental but rather a natural trend: it was formed in penitentiary institutions for decades. Countering the penitentiary subculture is a long-term systemic

 © Коваленко В. В., 2022

activity requiring concerted action by practitioners and criminal justice policy-makers. And it is the liberalization of the penitentiary system that can become the driving factor that will reduce the negative manifestations of this phenomenon.

Keywords: *penitentiary subculture; reforming the Penitentiary system of Ukraine; convicts; staff; penal institutions.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.03
УДК 343.8

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
голова робочої групи волонтерів
ГО «Союз інвалідів Чорнобиля Волині»
Всеукраїнської громадської організації
інвалідів «Союз Чорнобиль України»
ORCID: 0000-0003-1792-4739

«ФЕНОМЕН» ЗЛОЧИННОСТІ УКРАЇНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

У статті здійснено аналіз деяких кількісно-якісних показників вчинення кримінальних правопорушень у 2022 році, визначено особливості їх детермінації у воєнних умовах, а також розроблено науково обґрунтовані заходи, спрямовані на усунення існуючих у зв'язку з цим проблем.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення; детермінанти злочинності; показники злочинності; зброя; детермінація; причина; умова; корелянта.*

Постановка проблеми. Війна, яку безпідставно розв'язала Російська Федерація (РФ) проти України у лютому 2022 року, обумовлює необхідність по-новому та більш ефективно підійти державі та, зокрема, її правоохоронним органам до вирішення тих завдань, що пов'язані із запобіганням кримінальним правопорушенням у таких особливих умовах.

Важливим у зв'язку з цим є професійно виважений та науково обґрунтований аналіз основних кримінологічно значущих показників, що складають зміст так званої кримінологічної характеристики злочинності [1, с. 39–54].

У першу чергу, мова ведеться про такі її структурні елементи, як рівень вчинення кримінальних правопорушень (кількість зареєстрованих злочинів і осіб, які їх вчинили за певний період та на конкретній території; коефіцієнт злочинної активності; т. ін.) [2, с. 69–73], а також про детермінанти, що спричинили та обумовили зазначені суспільно небезпечні та кримінально карні діяння [3, с. 116–126].

Без сумніву, що варто при цьому враховувати як питому вагу в оціночних показниках латентної злочинності та віктимізації цих суспільних явищ [4, с. 20–25], так і в цілому процес їх детермінації [5, с. 274–280].

Отже, якщо застосувати вказану теоретичну модель до виміру злочинності, яка мала місце на протязі січня-травня 2022 року на території України, то у порівнянні з аналогічним періодом 2021 року кількість зареєстрованих у Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) кримінальних правопорушень, згідно вимог ст. 214 Кримінального процесуального кодексу (КПК) зменшилась на 21,6% (з 165 тис. 977 у 2021 році до 130 тис. 144 у 2022 році) [6].

© Колб О. Г., 2022

Такі ж тенденції характерні й для інших кількісно-якісних ознак злочинності в України, що склались в умовах воєнної агресії РФ. Так, якщо у 2021 році за вказаний період, зокрема, мало місце 2 тис. 311 кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 263 Кримінального кодексу (КК) «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» (що досить актуально з огляду запобіжної діяльності правоохоронних органів у сьогоденні), то у січні-травні 2022 року їх кількість скоротилась на 3,8% (відповідно з 2 тис. 311 до 2 тис. 224) [6].

Таким чином, ситуація. Що склалась в нашій державі з означеного виду суспільно-державної діяльності в умовах її війни з РФ, можна назвати не тільки своєрідним «феноменом» (рідкісним, надзвичайним та винятковим явищем) [7, с. 672], але й тоеоретико-прикладною проблемою, яка, як видається, має бути розглянута з огляду вироблених у науці доктринальних підходів з питань категорій причинності тих чи інших суспільних явищ [8, с. 333–340].

З огляду викладеного, вибрана у цій науковій статті тема дослідження є актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показало вивчення наукової літератури, досить активно та продуктивно розробкою проблем злочинності в Україні в умовах військової агресії РФ ще з 2014 року займаються такі учені, як: А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Батиргареєва, В. І. Борисов, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, М. В. Карчевський, О. О. Кваша, Т. О. Коломоєць, І. М. Копотун, В. Я. Конопельський, С. А. Мозоль, А. В. Савченко, М. В. Шепітько та ін.

Поряд з цим, варто зазначити, що найбільш цілеспрямовано та предметно у даному напрямі працює Ю. В. Луценко, основу наукових пошуків якого складають проблеми кримінально-правової політики у сфері забезпечення воєнної безпеки України [9, с. 33–47].

У той самий час, слід врахувати той факт, що у більшій мірі напрацювання вказаних та інших дослідників були пов'язані з так званою «гібридною» війною, яка велась РФ на Сході України з 2014 року до її повномасштабного вторгнення на територію нашої держави 24 лютого 2022 року, а тому не відображають ті детермінаційні процеси та особливості злочинності, яка сформувалась у нових соціально-військових умовах.

Виходячи з цього, ***метою*** даної наукової статті є обґрунтування особливостей детермінації злочинності в Україні у воєнних умовах, а головним *завданням* – розробка авторських пропозицій і висновків, що спрямовані на усунення існуючих у зв'язку з цим проблем, які пов'язані зі змістом запобігання кримінальним правопорушенням в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Без сумніву, що з урахуванням вимог, які пред'являються до будь-якого наукового дослідження, 5-ти місячний період виникнення і розвитку того чи іншого кримінологічно значущого суспільно-правового явища або процесу (як от – щодо загальних тенденцій злочинності, що склались в Україні на протязі січня-травня 2022 року), є недостатнім, а, отже, зробити фундаментальні висновки з цього приводу практично неможливо [10, с. 14–22].

У той самий час, проміжні та такі, що в подальшому можуть стати частиною системного аналізу злочинності, деякі отримані в ході даного наукового пошуку результати слід все-таки враховувати.

Перший із них, зокрема, стосується того юридичного факту, що жоден із учасників сторони обвинувачення (ст. ст. 36–41 КПК України) у кримінальному проваджені не зобов'язаний виявляти причини, що породжують, та умови, які сприяють, вчиненню кримінальних правопорушень, у зв'язку з чим не тільки порушуються процесуальні права як підозрюваного та обвинуваченого (ст. 42 КПК), так і потерпілого від злочину (ст. 55 КПК) [11, с. 109–116].

Сутність цієї проблеми полягає у тому, що у ст. 66 КК України законодавець визначив обставини, що пом'якшують покарання, які мають пряме відношення до процесу детермінації вчинення конкретного кримінального правопорушення [12, с. 200–211]. При цьому, як зазначено в ч. 2 ст. 66 КК, суд може визнати такими, що його пом'якшують, й інші обставини цього Кодексу, що не зазначені в ч. 1 цієї статті.

Більш того, встановлений в ході досудового розслідування та судового провадження тих чи інших пом'якшуючих покарання обставин дає можливість дати відповідь на питання щодо вини обвинуваченого або засудженого (ст. 43 КПК), але й дозволяє встановити мотиви вчинення особою кримінального правопорушення.

Зокрема, у контексті наведених вище статистичних даних щодо сучасного рівня злочинності в Україні, можна було б визначити не тільки детермінанти (причини, умови та корелянти), які сприяли винній особі у вчиненні кримінальних правопорушень у військовий час та в умовах підвищеної кримінальної відповідальності за злочини проти власності (ст. ст. 185-187 КК), але й дослідити мотивацію її протиправної поведінки, тобто сформувати новий погляд на зміст кримінальної політики нашої держави у теперішній загрозливий для її суверенітету та незалежності ситуації [13, с. 1–12].

Враховуючи зазначене, як видається, логічно було б доповнити КПК України правовою нормою «Встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення», закріпивши її шляхом, зокрема, доповнення відповідним реченням:

а) п. 22 ч. 2 ст. 36 «Прокурор», а саме:

«До повноважень прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, відноситься також обов'язок вимагати у слідчих органу досудового розслідування встановлювати по кожному кримінальному провадженню причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення»;

б) п. 10 ч. 40 «Слідчий органу досудового розслідування» –

«До повноважень слідчого відноситься обов'язок встановлювати по кожному кримінальному провадженню причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, та враховувати їх при визначенні закріплених у законі про кримінальну відповідальність обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання».

Проте, для розв'язання вказаної задачі необхідно вирішити й другу

© Колб О. Г., 2022

проблему, що стосується означеної у даній науковій статті проблематики, а саме – привести кримінальну процесуальну діяльність сторони обвинувачення (прокурорів і слідчих) до вимог ч. 2 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України.

Тобто, без наділення прокурора та слідчого на рівні закону повноваженнями щодо виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню конкретного кримінального правопорушення, самовільне заняття такою діяльністю буде суперечити встановленим загальним засадам кримінального провадження (верховенства права, законності, презумпції невинуватості; т. ін.) (ст. 7 КПК).

Саме такі дії суд відносить до перевищення службових повноважень [14, с. 255] та зобов'язує цей державний орган при здійсненні правосуддя оцінювати зміст будь-якого закону з точки зору його відповідності ст. 8 Конституції України і в необхідних випадках застосовувати її як акт прямої дії [15, с. 136].

І, на кінець, для реалізації запропонованого у даній роботі підходу необхідно, як видається, вирішити й третю існуючу у зв'язку з цим проблему по суті досліджуваної проблематики.

Мова, зокрема, ведеться про те, що без офіційного реагування прокурора та слідчого на виявлені причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, відповідними процесуальними актами (діяннями) неможливо вирішити й інше завдання кримінального правопорушення, що закріплено в ч. 1 ст. 1, ч. 2 ст. 50 КК та ст. 2 КПК, а саме – запобігання вчинення засудженими рецидивних злочинів (ст. 34 КК), а також захист у зв'язку з цим особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.

Враховуючи зазначене, логічно було б КПК ст. 293-1 «Постанова слідчого щодо усунення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення» наступного змісту:

«Після затвердження прокурором обвинувального акта слідчий зобов'язаний скласти постанову про причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, яку направляє для їх усунення керівнику підприємства, організації та установи, незалежно від їх форм власності.

Про вжиті заходи керівник зазначених юридичних осіб письмово інформує слідчого.

За неподання відповідної інформації винна особа притягається до передбаченої юридичної відповідальності».

Висновки. Таким чином, для того, щоб з'ясувати сутність, зміст і особливості сучасного феномену злочинності в Україні, кореляція та в цілому детермінація якої обумовлена військовою агресією РФ, необхідно не тільки застосувати усталені та ефективні методи і технології та видозмінити у зв'язку з цим законодавчі підходи, з огляду тих завдань запобіжної діяльності, що визначені у чинному КК та КПК, а також у статутних законах, які встановлюють повноваження правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Батиргареєва В. С., Бабенко А. М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 39–54.

2. Головкін Б. М. Злочинність та показники її вимірювання. *Кримінологія: підручник*. За заг. ред. професора Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. С. 65-73.

3. Головкін Б. М. Поняття кримінологічної детермінації. *Кримінологія: підручник*. За заг. ред. професора Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. С. 116-126.

4. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні: монографія. Харків : Юрайт, 2016. 116 с.

5. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 1. С. 274–280.

6. Дані про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за січень-травень 2022 року. Єдиний реєстр досудових розслідувань. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/erdr.html (дата звернення 01.04.2022).

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

8. Кваша О. О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях : традиції та сучасність. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 333-340.

9. Луценко Ю. В. Поняття та зміст воєнної безпеки України у світлі сучасних викликів та загроз. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2018. Вип. 137. С. 33-47.

10. Бабенко А. М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 14–22.

11. Джужа О. М., Тичина Д. М. Побудова синергетичної моделі соціологічного правового підходу в теорії віктимологічного моделювання. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2(67). С. 109–116.

12. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2017. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

13. Шепітько М. В. Формування кримінальної політки як науки кримінально-правового циклу. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 2(18). С. 1–12.

14. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26.12.2003. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненка, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 254-258.

15. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.1996. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненка, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 136-141.

References

Batyrhareyeva, V. S., Babenko A. M. (2020). Analiz suchasnoyi kryminohennoyi sytuatsiyi v Ukrayini yak informatsiyna model' dlya rozrobky stratehiyi zmenshennya mozhlyvostey vchynennya zlochyniv. [Analysis of the current criminal situation in ukraine

 © Колб О. Г., 2022

as an information model for developing a strategy to reduce the possibility of committing crimes]. *Arkhiv kryminolohiyi ta sudovykh nauk*, 1, 39–54.

Holovkin, B. M. (2020). Zlochynnist' ta pokaznyky yiyi vymiryuvannya. [Crime and indicators of its measurement]. *Kryminolohiya.* Kharkiv : Pravo, 65–73.

Holovkin, B. M. (2020). Ponyattya kryminolohichnoyi determinatsiyi. [The concept of criminological determination]. *Kryminolohiya: pidruchnyk*. Kharkiv: Pravo, 116-126.

Obolentsev, V. F. (2016). *Bazovi zasady systemnoho analizu zlochynnosti ta viktymizatsiyi v Ukrayini* [Basic principles of systematic analysis of crime and victimization in Ukraine]. Kharkiv: Yurayt.

Holovkin, B. M. (2020). Pro determinatsiyu zlochynnosti. [About the Determination of Crime]. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava*, 1, 274–280.

Kvasha, O. O. (2017). Znachennya filosofs'koyi katehoriyi prychynnosti u kryminal'no-pravovykh doslidzhennyakh: tradytsiyi ta suchasnist'. [Value philosophical category of causality in criminal law research: tradition and modernity]. *Pravova derzhava*, 28, 333-340.

Lutsenko, Yu. V. (2018). Ponyattya ta zmist voyennoyi bezpeky Ukrayiny u svitli suchasnykh vyklykiv ta zahroz. [Concept and content of military security of ukraine in the light of modern challenges and threats]. *Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 137, 33-47.

Babenko, A. M. (2021). Taktyko-psykholohichni, kryminal'no-protsesual'ni, administratyvno-pravovi ta operatyvno-rozshukovi zakhody profilaktyky i zapobihannya kryminal'nym pravoporushennyam. [Tactical-psychological, criminalprocedural, administrative-legal and operative-search measures of prevention and prevention of criminal offenses]. *Pivdennoukrayins'kyy pravnychyy chasopys*, 1, 14-22.

Dzhuzha, O. M., Tychyna D. M. (2019). Pobudova synerhetychnoyi modeli sotsiolohichnoho pravovoho pidkhodu v teoriyi viktymolohichnoho modelyuvannya. [Construction of a synergetic model of a sociological and legal approach in the theory of victimological modeling]. *Pravovyy chasopys Donbasu*, 2(67), 109-116.

Zakalyuk, A. P. (2017). Kurs suchasnoyi ukrayins'koyi kryminolohiyi : teoriya i praktyka. [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]: u 3-kh kn. Kyyiv : Vydavnychyy Dim «In Yure», 1 : *Teoretychni zasady ta istoriya ukrayins'koyi kryminolohichnoyi nauky*.

Shepit'ko, M. V. (2020). Formuvannya kryminal'noyi politky yak nauky kryminal'no-pravovoho tsyklu. [Criminal policy forming as a scince of criminal legal cycle]. *Teoriya i praktyka pravoznavstva*, 2(18), 1-12.

O. Kolb, *Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Chairman of the working group of volunteers of the NGO "Union of the Disabled of Chernobyl in Volyn" of the All-Ukrainian public organization of the disabled "Union of Chernobyl of Ukraine"*

ORCID: 0000-0003-1792-4739

"Phenomenon" of Ukraine's crime and features of its determination in the conditions of Russian aggression

The article analyzes some quantitative and qualitative indicators of criminal offenses in 2022, identifies the features of their determination in military conditions, as well as developed scientifically sound measures to address existing problems in this regard.

In particular, it is proposed to supplement the CPC of Ukraine with the legal norm "Establishment of the causes and conditions that contributed to the commission of a criminal offense" by making a relevant sentence in this Code:

a) item 22 part 2 of Art. 36 "Prosecutor", namely:

"The powers of the prosecutor overseeing the observance of the law during the pre-trial investigation in the form of procedural guidance for the pre-trial investigation also include the duty to require the pre-trial investigation investigators to establish the causes and conditions of criminal offenses in each criminal proceeding";

b) item 10 part 40 "Investigator of the pre-trial investigation body" -

"The powers of the investigator have the duty to establish in each criminal proceeding the reasons and conditions that contributed to the commission of a criminal offense, and to take them into account when determining the circumstances enshrined in the law on criminal liability that mitigate or aggravate punishment."

It is also proved that in order to solve this problem it is necessary to solve the second problem, which relates to the issues identified in this scientific article, namely - to bring the criminal proceedings of the prosecution (prosecutors and investigators) to the requirements of Part 2 of Art. 19 of the Constitution of Ukraine, according to which public authorities and their officials are obliged to act only on the basis, within the powers and in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine.

That is, without empowering the prosecutor and the investigator at the level of law to identify the causes and conditions that contributed to the commission of a particular criminal offense, unauthorized engagement in such activities will contradict the established general principles of criminal proceedings (rule of law, legality, presumption of innocence, etc.). Article 7 of the CPC), as well as the Basic Law of Ukraine.

Such actions are attributed by the court to the excess of official authority and oblige this state body in the administration of justice to assess the content of any law in terms of its compliance with Art. 8 of the Constitution of Ukraine and, if necessary, apply its provisions as an act of direct action.

Keywords: *criminal offense; determinants of crime; crime rates; weapon; determination; reason; condition; correlate.*

 © Колб О. Г., 2022

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.04
УДК 343.827

Степанюк А. Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділом дослідження
проблем кримінального та
кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-0877-6319

ПРАВОВИЙ СТАН КАРАНОСТІ

У науці кримінального права караність розглядається як загроза застосування покарання, як властивість потенційної кримінальної відповідальності. На відміну від такого підходу ми вважаємо, що правовий стан караності є складовою частиною реальної кримінальної відповідальності, результатом втілення у життя державного примусу, фактичним обмеженням прав і свобод засудженого під час відбування покарання, призначеного за обвинувальним вироком суду. Дослідженню цього правового феномену, який має місце під час відбування покарання, у науці кримінального і кримінально-виконавчого права до цього часу належна увага не приділялась. Поняття правового стану караності і правового статусу засуджених не співпадають. У правовому стані караності можна розглядати дві складові: правову і моральну. Правова полягає у наявних у реальній дійсності обмеженнях прав і свобод засудженого, які передбачені кримінальним законом і обвинувальним вироком суду, і за якісні і кількісні параметри цих обмежень, органи і установи, уповноважені на виконання вироку, не повинні виходити через обов'язковість вироку суду. Моральна складова стану караності знаходить свій прояв у тих прикрощах, муках, стражданнях, яких зазнає покарана особа у результаті застосування державного примусу під час відбування покарання. Європейські в'язничні правила, Мінімальні стандартні правила ООН стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели), виходять з того, що обвинувальний вирок суду, який передбачив ув'язнення, уже завдав страждань, тому тюремна адміністрація не повинна під час поводження з ув'язненими посилювати їх страждання шляхом додаткових обмежень прав і свобод. Якщо у міжнародних документах йдеться про поводження з ув'язненими, то у вітчизняному кримінально-виконавчому законодавстві регулюється виконання покарань. Виконання покарань і поводження із засудженими між собою не співпадають не тільки за формою, але й за змістом. В Україні не повинно бути органів і установ виконання покарань, а мають бути органи і установи виконання вироку суду. На зміну виконанню покарань із реалізацією державного примусу у позасудовій діяльності має прийти поводження із засудженими, яке передбачає підтримку осіб, вже покараних обвинувальним вироком суду, врахування особливостей різних

© Степанюк А. Ф., 2022

категорій правопорушників з метою найбільш ефективного задоволення їх потреб; надання засудженим соціальної допомоги для полегшення реінтеграції у вільне суспільство після звільнення.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність; караність; правовий стан; обмеження прав і свобод; відбування покарання; страждання.*

Постановка проблеми. Вітчизняні криміналісти поділяють кримінальну відповідальність на три види: потенційну, конкретизовану і реальну. В межах потенційної кримінальної відповідальності розглядається караність, як загроза застосування покарання. Однак сучасні словники української мови тлумачать караність як стан, у якому вже перебуває покараний, а не як можливість у майбутньому застосувати обмеження прав і свобод. Саме тому правовий стан караності повинен аналізуватися не стільки у потенційному вимірі, скільки у конкретизованому і реальному прояві кримінальної відповідальності. У свою чергу кримінальна відповідальність, як застосований державний примус, становить собою не тільки обмеження прав і свобод засудженого, але й завдає страждань покараному, тобто караність має як правову, так і моральну складову. Якісні і кількісні параметри караності задаються відповідно кримінальним законом і обвинувальним вироком суду. Правовий стан караності не може бути змінений у позасудовій діяльності органів та установ, уповноважених виконувати обвинувальний вирок. В Україні – це органи і установи виконання покарань, яким Кримінально-виконавчий кодекс надає можливість додатково обмежувати права і свободи засуджених. Такий підхід є неприпустимим, оскільки вирок суду є стабільним і обов'язковим для виконання по всій території України. До того ж однією із засад, закріплених у Кримінальному процесуальному кодексі, є недопустимість погіршення правового становища засудженого у наступній порівняно з попередньою стадії кримінального провадження (ст. 437). У правовий стан караності, тобто в обмеження прав і свобод, які визначені у конкретизованому (індивідуалізованому) виді кримінальної відповідальності, у подальшому додатково коректив ніхто (крім суду) не повинен привносити. Додаткові обмеження прав і свобод зумовлюють і додаткові страждання покараних. Такі міжнародні документи, як Європейські в'язничні правила, Мінімальні стандартні правила ООН стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели), виходять з того, що обвинувальний вирок суду, який передбачив ув'язнення, уже завдав страждань, тому тюремна адміністрація не повинна під час поводження з ув'язненими посилювати їх страждання шляхом додаткових обмежень прав і свобод. Якщо у міжнародних документах йдеться про поводження з ув'язненими, то у вітчизняному кримінально-виконавчому законодавстві регулюється виконання покарань. Виконання покарань і поводження із засудженими між собою не співпадають не тільки за формою, але й за змістом. В Україні не повинно бути органів і установ виконання покарань, а мають бути органи і установи виконання вироку суду.

На зміну виконанню покарань із реалізацією державного примусу у позасудовій діяльності має прийти поводження із засудженими, як надання соціальної допомоги, підтримки покараних.

Зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ця наукова стаття виконана в рамках фундаментальної теми дослідження «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні», яка виконується у Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості з'ясування поняття «правового стану караності» насамперед обумовлені тим, що у статті 3 Кримінального кодексу про караність йдеться у контексті кримінальної відповідальності. Ця обставина викликала необхідність звернутися до найбільш вагомих досліджень вітчизняних криміналістів у цій царині. Так, зокрема, фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності дослідив Ю. В. Баулін. Загальну теорію визначення караності кримінальних правопорушень розробив Ю. А. Пономаренко. Безумовно, ці напрацювання є вагомим внеском у теорію кримінального права. Разом із тим, у кримінальному й у кримінально-виконавчому праві ще не було наукових розвідок правового стану караності. На відміну від цього у теорії права і в окремих галузевих науках питанню визначення «правового стану» та його місцю серед інших правових понять приділяли увагу зокрема такі вчені, як А. Г. Ананьєв, К. В. Бондаренко, В. В. Груздєв, Ю. С. Новікова, О. В. Парфенов, О. В. Пермяков, О. Л. Сіманов, С. А. Храпунова, Л. А. Чеговадзе та ін.

Звернення до монографій і наукових статей, присвячених характеристиці кримінальної відповідальності, караності і правового стану, дозволило використати методологію аналізу і синтезу для першого у вітчизняному кримінальному і кримінально-виконавчому праві дослідження правового стану караності

Постановка завдання. Метою даної статті є привернення уваги наукової спільноти і практичних працівників до визначеності правового стану караності кримінальною відповідальністю, співвідношення досліджуваного феномену з правовим статусом засуджених, з виконанням вироку і виконаннямвідбуванням покарання, розмежування виконання покарання і поводження із засудженими.

Виклад основного матеріалу. Стаття 3 Кримінального кодексу України «Законодавство України про кримінальну відповідальність» у частині 3 містить норму, згідно з якою «злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом». Кримінальне законодавство оперує такими категоріями, як кримінальна відповідальність, караність, а також визначає поняття покарання, при цьому караність і покарання входять у зміст кримінальної відповідальності.

На думку Ю. В. Бауліна, «кримінальна відповідальність – це встановлений Кримінальним кодексом України захід державного примусу, що застосовується за обвинувальним вироком суду як відплата (кара) особі, яка вчинила злочин, і

© Степанюк А. Ф., 2022

становить собою обмеження в реалізації прав і свобод такої особи, що здійснюється відповідними органами, установами та службовими особами». Академік вважає, що є три види кримінальної відповідальності: потенційна, конкретизована (індивідуалізована) і реальна.

Потенційна кримінальна відповідальність – це загроза щодо обмеження прав і свобод будь-кого і кожного, хто здатний бути суб'єктом певного виду злочину. Потенційна кримінальна відповідальність встановлюється парламентом у формі закону про кримінальну відповідальність.

Конкретизована (індивідуалізована) кримінальна відповідальність виникає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду з призначенням покарання чи звільненням засудженої особи від призначення чи відбування покарання і припиняється (за загальним правилом) з дня звернення обвинувального вироку суду до виконання.

Реальна кримінальна відповідальність – це вид і міра обмежень в реалізації прав і свобод засудженої особи, що здійснюється органами та установами, уповноваженими на виконання обвинувального вироку суду, а також відповідними органами і службовими особами відносно осіб, які визнаються такими, що мають судимість після відбуття покарання. Реальна кримінальна відповідальність починається з дня звернення обвинувального вироку суду до виконання, існує протягом строку перебування винної особи в кримінально-правових відносинах з державою і припиняється з дня закінчення цих відносин, за загальним правилом, з дня погашення чи зняття судимості із засудженої особи [1].

Потенційну кримінальну відповідальність криміналісти розуміють також і як караність. У науці кримінального права караність характеризується як загроза застосування покарання за злочин, що міститься в кримінально-правових санкціях. Як потенційне покарання караність визначається за спеціальними правилами, до яких відноситься, зокрема, визначення переліку (системи) видів покарань), спрямованих виключно проти законних прав або свобод особи; обмеження особи в реалізації цього права чи свободи; допустимість обмежень в їх реалізації на підставі Конституції чи міжнародно-правових актів у галузі прав людини; переважання карального змісту над превентивним [2, с. 29].

Частина 1 статті 50 Кримінального кодексу України визначає покарання як захід державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Таким чином, виходить, що кримінальна відповідальність, караність, покарання одно порядкові правові феномени, які характеризуються єдністю своєї сутності – кари, що проявляється в обмеженні прав і свобод засуджених. Порівняно з поняттям покарання поняття кримінальної відповідальності і караності носять більш широкий, абстрактний характер. На додаток, з одного боку об'єднує їх така ознака, як загроза застосування, потенційність, з іншого характерні особливості кримінальної відповідальності і караності

знаходять свій прояв у практичній площині при застосуванні покарання.

Поняття кримінальної відповідальності і караності є більше науковими абстракціями, якими оперують науковці у галузі кримінального права. На відміну від цього покарання є не стільки результатом узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності, скільки неминучим реальним, а не абстрактним, наслідком вчиненого правопорушення, відплатою за нього, згідно з обвинувальним вироком суду. При цьому особа, до якої застосоване покарання, є покараною, вона знаходиться не у потенційному, а у конкретизованому правовому стані караності, зазнає реальних обмежень своїх прав і свобод.

На нашу думку, кримінальне і кримінально-виконавче право не можуть обмежитись характеристикою караності як потенційної загрози покаранням, як це зробив Ю. А. Пономаренко [2]. Караність – це також і реальний, а не тільки потенційний стан. Стан караності невіддільний від відбування покарання, від реальної кримінальної відповідальності.

Стан караності як феномен, об'єктивно притаманний, особам, що відбувають покарання, безумовно, є цікавим як для науковців у галузі кримінального і кримінально-виконавчого права, так і для практичних працівників, персоналу органів та установ виконання покарань.

Дослідження правового стану караності має виступати методологічним інструментом для аналізу як кримінальної відповідальності, покарання, так і правового статусу засудженого. До того ж правовий стан караності набуває свого змісту в межах інституту судимості. Правовий стан караності пронизує потенційну, конкретизовану і реальну кримінальну відповідальність.

Таким чином, застосування покарання породжує стан караності, тому що караність – це стан, за значенням караний; допустимість, застосовність покарання [3, с. 523]. В свою чергу термін «стан» є багатозначним, але у даному випадку необхідно звернути увагу на визначення стану, як обставини, умови, в яких хто-, що-небудь перебуває, існує; ситуація, зумовлена певними обставинами, умовами. Сукупність ознак, рис, що характеризують предмет, явище в даний момент відповідно до певних вимог… [3, с. 1383]. Про те, що ув'язнення означає саме стан особи, позбавленої волі в результаті засудження за вчинене правопорушення, йдеться, зокрема, у Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі [4].

Завданням науки кримінально-виконавчого права є з'ясування сутності правового стану караності з тим, щоб розробити механізм, який дозволить успішно втілювати у життя волю законодавця стосовно покараних осіб.

Предмет регулювання кримінально-виконавчого законодавства окреслений у частині 1 ст. 1 КВК, де сказано, що «кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань». Отже предметом регулювання кримінально-виконавчого законодавства є порядок і умови виконання та відбування кримінальні-

© Степанюк А. Ф., 2022

них покарань». У зв'язку з цим одразу виникає питання наскільки чітко визначений предмет регулювання? Що ж таке «порядок»? Виявляється, що це теж багатозначна категорія. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови дає аж вісім визначень слова «порядок», а саме: 1. Стан, коли де-небудь чисто прибрано, всі речі на своїх місцях, чистота, лад; 2. Стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил; і т.ін.; упорядкованість, лад; Злагодженість, узгодженість у діях, організованість. 3. Державний, суспільний лад, устрій; 4. Певна послідовність, черговість чого-небудь; 5. Спосіб виконання, метод здійснення чого-небудь; 6. Певний спосіб шикування війська, військових підрозділів; 7. Класифікаційна категорія в ботаніці, що об'єднує споріднені родини; 8. Числова характеристика багатьох математичних об'єктів [3, с. 1074]. Таким чином, розуміння порядку у перших двох визначеннях з восьми можливих саме, як «стану», на наш погляд, також зумовлює необхідність розглядати стан (як предмет правового регулювання) у якості наріжного каменю досліджень у царині кримінально-виконавчого права з тим, щоб з'ясувати, зокрема, роль і значення правового стану караності.

На сьогодні серед чисельних міжнародних документів, де йдеться про засуджених, найбільш відомими міжнародними стандартами присвяченими поводженню з ув'язненими і застосуванню пробації є Мінімальні стандарти ООН стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели), Європейські в'язничні правила, Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), Правила Ради Європи про пробацію.

Одразу варто звернути увагу на те, що у міжнародних документах не застосовується відоме вітчизняному кримінально-виконавчому праву словосполучення «виконання кримінальних покарань». Міжнародні стандарти містять рекомендації, як бажано поводитися з ув'язненими (правопорушниками). Так, у правилі 13 Токійських правил вказується, що в межах режиму поводження з правопорушниками необхідно розробляти різні методи, такі, як індивідуальна робота, групова терапія, програми за місцем проживання, врахування особливостей різних категорій правопорушників з метою найбільш ефективного задоволення потреб правопорушникків [5].

Виникає питання, наскільки співвідносяться між собою «виконання покарання» і «поводження з правопорушниками»? Згідно Великому тлумачному словнику сучасної української мови виконання – це дія за значенням виконати, виконувати. В свою чергу виконувати – це «здійснювати що-небудь, реалізувати завдання, наказ, задум і т. ін., проводити в життя [3, с.137]. Поняття покарання визначено у частині 1 статті 50 Кримінального кодексу України. Якщо керуватися цими визначеннями, то виконувати покарання – це втілювати у життя захід державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Реалізація задуму покарання полягає в передбаченому законом і обвинувальним вироком

суду обмеженні прав і свобод засудженого.

Як уже було зазначено вище, у частині 1 статті 1 Кримінально-виконавчого кодексу України закріплено, що «кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань», а це означає, що КВК регламентує процедуру виконання покарань, тобто лише форму, адже форма – це «суворо встановлений порядок у будь-якій справі» [3, с. 1543].

Що стосується з'ясування змісту «поводження з правопорушниками», то розкрити його на нашу думку не можливо через категорію «порядок». Цитований вище словник тлумачить термін поводження як певну поведінку, спосіб або характер дій; обходження з ким-небудь, ставлення до когось [3, с. 1000].

Як видається, різницю між «виконанням покарання» і «поводженням з правопорушниками» необхідно шукати не тільки у відмінності термінології (тобто у формі), але й у відмінностях підходів до правопорушника, у сфері впливу на нього (у змісті відповідної діяльності): у першому випадку йдеться про застосування державного примусу, коли особа, до якої застосовується цей метод державної влади, тобто фізичний, психічний і організаційний вплив, змушена поводитись всупереч своїй волі і бажанням через застосовані до неї право обмеження особистого, майнового і організаційного характеру, інших варіантів їй не дано, вона, власне, є об'єктом примусу; у другому – про метод підтримки правопорушників, систему прийомів переконання, яка впливає на емоційну, вольову, ціннісну, світоглядну сторону свідомості засуджених [6].

Як уявляється, дослідження діяльності органів та установ виконання покарань неможливе без глибокого фахового аналізу стану караності як необхідного елементу відбування покарання. При характеристиці караності не можна обмежуватись лише тим, щоб бачити її як потенційну загрозу застосування покарання. При застосуванні покарання як заходу державного примусу, що здійснюється органами та установами, уповноваженими на виконання обвинувального вироку суду, засуджений зазнає кари, яка проявляється в обмеженні прав і свобод, а це означає, що покараний відбуває покарання. Відбування винним призначеного йому судом покарання є третьою найбільш типовою формою реалізації кримінальної відповідальності [7, с. 31]. Відбувати, як визначає Великий тлумачний словник сучасної української мови, це виконувати протягом певного строку яку-небудь повинність, обов'язок; переносити кару, страждання, терпіти [3, с. 165].

Стан караності необхідно розглядати як самостійний феномен кримінального і кримінально-виконавчого права, як складову частину відбування покарання. При цьому характеристику буття суб'єктів відбування покарання необхідно здійснювати через їх стан караності. Дослідження стану караності необхідно для з'ясування порядку виконання обвинувального вироку і умов відбування покарання як статичних і динамічних процедур.

Отже, застосоване судом покарання, обмежуючи права і свободи засуджених, породжує під час відбу-

© Степанюк А. Ф., 2022

вання покарання правовий стан караності, якому іманентно притаманні страждання, а страждання є станом протилежним діяльності, коли перетерплюються біль, хвороби, горе, смуток, страх, туга і тривога [8]. Правовий стан караності, який має місце під час відбування покарання, невіддільний від страждань, яких завдає застосоване покарання. Караність, таким чином, має як правовий, так і моральний аспекти.

У кримінальному праві аксіомою є те, що застосоване покарання завжди супроводжується стражданнями. Однак у оцінці притаманних покаранню страждань є різні точки зору. Так, знаний фахівець у галузі кримінального права М. С. Таганцев відмічав, що оскільки покарання є виразом юридичного відношення, що виникає між державою і злочинцем, то до царини покарання можуть бути віднесені тільки юридичні наслідки злочину, які змінюють права і юридичні інтереси покараного. Що ж стосується фізичних страждань, хвороб, матеріальних позбавлень, яких зазнає винуватець, і які витікають зі злочину, то вони не є покаранням в юридичному сенсі. На тій же підставі необхідно відділити від покарання моральні муки, докори сумління [9, с. 5–6]. Такий підхід розмежовував покарання і страждання, право і мораль, показував, що вони знаходяться у різних площинах. Проголошувалось, що фізичні і моральні страждання слід визнавати наслідком вчиненого злочину, які заслужив злочинець, що вони виходять за межі покарання і правників взагалі не повинні цікавити.

З часом підхід науковців до оцінки співвідношення покарання і страждання принципово змінився. Так, професор Б. С. Утєвський виходив із того, що ознакою покарання, яка відрізняє його від інших заходів державного примусу, є неминуче заподіяння злочинцю певного чуттєвого для нього страждання. Покарання він визначав, як застосований судом до злочинця публічний захід державного примусу, який причиняє певне страждання і знаходить свій вираз у осуді від імені держави злочину і злочинцю [10, с. 218].

М. Д. Шаргородський звернув увагу на те, що покарання є неминучою причиною страждань особи, до якої воно застосовується. Саме ця властивість є необхідною ознакою покарання, робить його карою. У результаті того, що покарання спричинює страждання, воно об’єктивно і неминуче психічно впливає на злочинця і на оточуючих, здійснюючи загальний і спеціальний превентивний вплив, тому що, як злочинець, так і інші особи не бажають наражатися на те страждання, яке покарання неминуче притягує за собою і яке є самим змістом покарання [11, с. 199].

З висновком про те, що страждання є неминучою властивістю покарання погоджувався й А. А. Піонтковський [12, с. 27].

У сучасній теорії кримінального права при обґрунтуванні необхідності застосування покарань одним із висхідних постулатів, основоположним твердженням є те, що покарання завдає засудженим страждань. Криміналісти стверджують, що кара є властивістю будь-якого кримінального покарання і що кожне покарання спричиняє моральні страждання різного ступеня – ганьбу, сором перед суспільством та своїми близькими [7, с. 321–322].

Як видається, такий підхід у кримінальному праві зберігатиметься і у майбутньому. Так, у ст. 1.2.6. Проєкту нового Кримінального кодексу сформульований принцип гуманізму, згідно з яким «покарання та інші кримінально-правові засоби не мають на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність», тобто покарання має бути несумісним з фізичними стражданнями. Разом із тим, згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови страждання має вияв фізичного чи морального болю. Страждати – зазнавати сильного фізичного болю, мучитися від нього. Відчувати наслідки чого-небудь (переважно негативного). Зазнавати моральних мук, переживань. Зазнавати утисків, переслідування. Зазнавати шкоди, збитків [4, с. 1399]. Отже, не маючи на меті завдання засудженим фізичних страждань, проєкт КК про моральні муки страдників нічого не говорить, тим самим припускаючи можливість завдання застосованим покаранням морального болю. Як красномовно сказав один із розробників проєкту КК Ю. А. Пономаренко, «міра тих страждань, яких заподіює покарання, повинна бути адекватною мірі тієї шкоди, яку заподіяв злочин» [13]. Це позиція науковців у галузі кримінального права. Між тим, у роботах більшості психологів страждання тлумачиться, як стан, що загрожує здоров'ю людини, який приводить до неврозів і психозів [14]. Страждання іманентно притаманне покаранню і хоча проєкт КК вказує, що покарання не має метою завдання фізичних страждань, але моральні страждання покараному однозначно завдаються, що одночасно спричинює загрозу психосоматичному здоров'ю людини, а це і є фізичними стражданнями.

Покарана особа, відбуваючи покарання, зазнає прикрих, неприємних, небажаних наслідків. При цьому страждання, прикрощі, обмеження прав і свобод, що характерні для правового стану караності, не можуть бути свавільними. Перепоною свавіллю у ставленні до засуджених слугують насамперед міжнародні стандарти поводження з засудженими, а також національне законодавство, які дають уявлення про можливе мірило обмеження прав і свобод засуджених.

Однак в Україні на практиці нормативні стандарти обмеження прав людини доповнюються застосуванням обмежень прав і свобод засуджених у діяльності органів і установ виконання покарань. При цьому якісні і кількісні параметри стану караності задаються кримінальним законом і вироком суду, коли проявляється потенційна і конкретизована (індивідуалізована) кримінальна відповідальність, а у реальній кримінальній відповідальності органи і установи виконання покарань (які Ю. В. Баулін вірно, не формально, а по суті) називає органами і установами, уповноваженими на виконання вироку суду, не повинні виходити за межі тих обмежень, які визначені в обвинувальному вироку, у своїй позасудовій діяльності. На наш погляд, цінність даного твердження полягає в тому, що, по-перше, йдеться про органи та установи, уповноважені на виконання вироку, а не про органи і установи виконання покарань; і, по-друге, що вид і міра обмежень в реалізації прав і свобод засуджених, ви-

© Степанюк А. Ф., 2022

значена вироком суду, за межі якого ніхто не має права вийти, через його обов'язковість до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України (ст. 13 Кримінального процесуального кодексу України), що є важливою складовою правової визначеності.

Для реалізації кримінальної відповідальності, тобто для обмеження прав і свобод засудженого необхідна певна послідовність процесуальних дій. Механізм застосування покарання можна прослідкувати за таким алгоритмом: спочатку необхідно на законодавчому рівні визначитися, що таке покарання (це відображено у ст. 50 КК), у чому полягає кара, характерна для відповідного виду покарання, тобто його зміст, а саме які обмеження прав і свобод у якісному і кількісному вимірі можна застосовувати (ст. ст. 53-64 КК) (потенційна кримінальна відповідальність). Далі настає черга кримінального провадження: досудового розслідування і судового провадження, які є процесуальними діями у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Результатом цих процесуальних дій є призначення покарання на засадах, визначених розділом XI КК України. Це означає, що суд при призначенні покарання має дотримуватися як вимог кримінального закону, так і враховувати вимоги Кримінального процесуального кодексу (конкретизована (індивідуалізована) кримінальна відповідальність). Однією із засад, закріплених у КПК, є недопустимість погіршення правового становища засудженого у наступній порівняно з попередньою стадії кримінального провадження (ст. 437).

На наш погляд, неприпустимо погіршувати правове становище засудженого і в такій стадії кримінального процесу, як виконання судового рішення. Ця стадія співпадає з третім видом кримінальної відповідальності – реальною. Частина 2 ст. 21 КПК України передбачає, що вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному цим Кодексом, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України.

У статтях 537–539 КПК йдеться про дії суду під час виконання вироку, після виконання вироку, пов'язані з виконанням вироку. Про виконання покарання Кримінальний процесуальний кодекс не говорить. Однак, коли звернутись до Кримінально-виконавчого кодексу, то стає зрозуміло, що після набуття вироком законної сили існують дві паралельні правові реальності, оскільки стадія виконання вироку, як складова кримінального провадження, починає у результаті метаморфози перетворюватись у позасудову процедуру виконання-відбування покарання, яка є об'єктом кримінально-виконавчої діяльності, а суб'єктами в ній виступають засуджені й адміністрація органів та установ виконання покарань. На зміну кримінальним процесуальним правовідносинам приходять кримінально-виконавчі з відповідним суб'єктним складом. Кримінальне судочинство замінюється виконанням покарань.

Здійснюється виконання покарань через організацію кримінально-виконавчої діяльності, метою якої є кара, тобто обмеження прав і свобод засуджених. У результаті втілення у життя такого обмеження прав і свобод піддана кримінальному покаранню особа опиняється у правовому стані відбування покарання, тобто юридичного буття засудженого до відповідного покарання з характерними для нього право обмеженнями у визначений проміжок часу (строк покарання), у визначеному просторі (кримінально-виконавча установа, дисциплінарний батальйон). Стан караності дозволяє формувати правовий статус суб'єктів відбування покарання, індивідуалізувати процедуру виконання покарання.

Необхідно розрізняти правовий статус засуджених і їх правовий стан, як це зроблено у теорії права. Так, Ю. С. Новікова виходить з того, що правовий статус – це юридично закріплене правове положення суб'єкта, тобто його права і юридичні обов'язки, що відображені у нормах права. Що ж стосується правового стану, то це фактичне правове положення суб'єкта, тобто це ті права і обов'язки, якими суб'єкт володіє в реальності. Правовий стан відображає ступінь реалізації, «роботи» комплексу зовнішніх факторів і умов, у яких реалізується правовий статус, а також спрямованість та ступінь задоволення інтересів і потреб носія цього статусу, його конкретні реальні зв'язки. Правовий статус є сукупністю закріплених у законодавстві прав і обов'язків, які знаходяться в статичному стані, тобто в даний момент не реалізуються, а правовий стан є правовим статусом у динаміці, коли втілюється у життя комплекс реальних, наявних правовідносин [15].

Правовий стан уже покараної судом особи, що зафіксовано обвинувальним вироком, знаходиться в основі правового статусу засудженого, таких його елементів, як специфічні обов'язки, суб'єктивні права і законні інтереси. Основоположна норма, яка визначає правовий статус засуджених, закріплена у частині 3 статті 63 Конституції України, де сказано, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. У Конституції не вказується конкретно, яким саме законом можуть бути обмежені права засуджених. Оскільки мова йде про специфічний правовий статус, то, як зрозуміло, специфіка, особливості тих чи інших обмежень засуджених, визначені насамперед кримінальним законодавством. У статтях 53-64 КК України визначені якісні, змістовні характеристики покарань, властивих їм обмежень прав і свобод, а вироком суду, винесеному у кримінальному процесі, задаються кількісні параметри цих обмежень.

Правовий стан окремо взятого засудженого відображає комплекс його зв'язків з державою, яка застосувала до нього примус, із суспільством, стосунки з персоналом (динамічна безпека), з оточуючим середовищем інших засуджених.

Засуджений, який згідно зі ст. 3 КПК України є стороною кримінального провадження, у тому числі й у стадії виконання вироку, одночасно під час виконання-відбування покарання перетворюється у

© Степанюк А. Ф., 2022

суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин з правовим статусом, визначеним главою 2 КВК України. При цьому частина 2 ст. 7 КВК України містить положення, згідно з яким засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим кодексом, законами України і встановлених вироком суду. Вирок суду вже визначив, яких обмежень прав і свобод має зазнати засуджений.

Необхідно звернути увагу на те, що редакція частини 2 ст. 7 КВК не зовсім відповідає частині 3 статті 63 Конституції України, оскільки про «цей Кодекс» там нічого не сказано. Правове становище засудженого насамперед визначено на підставі норм матеріального права, норм кримінального законодавства і вироку суду. Погіршувати правове становище засудженого у стадії виконання вироку, де він є стороною кримінального провадження, недопустимо. Процедура виконання-відбування покарання є похідною від такої стадії кримінального провадження, як виконання вироку суду, але це позасудова форма зі специфічною кримінально-виконавчою діяльністю органів та установ виконання покарань. Виконання покарання як видозмінене виконання вироку так само не повинно додатково обмежувати права і свободи засуджених до вже обмежених застосованим покаранням у процесі кримінального судочинства на підставі норм КК і КПК. Заданий конкретизованою (індивідуалізованою) кримінальною відповідальністю правовий стан караності має бути непорушним.

У кримінально-виконавчому праві засуджені характеризуються як суб'єкт відбування покарання [16, с. 214–223] з відповідним правовим статусом, основними правами і обов'язками, задекларованими главою 2 КВК України. У частині 4 ст. 7 КВК йдеться про те, що правовий статус, визначається як законами України, так і КВК, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання. У разі реалізації виконання вироку суду і створення умов для відбування покарання можна говорити як про статичну, так і про динамічну складову застосованого органами і установами виконання покарань державного примусу. Статична закономірність застосованого державного примусу є тим початковим станом, який однозначно детермінує правовий статус засудженого з можливістю індивідуалізації виконання обвинувального вироку. Державний примус - це насамперед фізичний примус, який звернений до фізичної або матеріальної складової існування суб'єкта, безпосереднім об'єктом впливу є фізичне буття засуджених, їх свобода. Фізичний примус відбивається на громадському стані, статусі, майні, коштах громадян [6].

Безжальний механізм державного примусу і сьогодні, як і десятиріччя назад, переважно спрямований на те, щоб перемолоти у своїх жорнах долі людей (страждання завдаються не тільки засудженим, але й членам їх сімей, близькому оточенню). Натомість, наприклад, Європейські в'язничні правила виходять з того, що поводження з ув'язненими потребує забезпечення умов, що не порушують людської гідності і пропонують ув'язненим

зайняття змістовною діяльністю і програми, таким чином готуючи їх до реінтеграції у суспільство [17]. Таким чином, змістовне наповнення нормативно закріпленої форми, як «виконання покарання» або ж «поводження з правопорушниками», дозволяє переконатись у якісно різному ставленні до засуджених в Україні, коли задіяний механізм державного примусу, і до правопорушників згідно з рекомендаціями міжнародних стандартів, які наголос роблять не на обмеженні прав і свобод, а на дотриманні прав людини, необхідності поваги людської гідності. Правила Нельсона Мандели виходять із того, що при поводженні з ув'язненими необхідно послідовно втілювати у життя п'ять основоположних принципів, серед яких, зокрема, у Правилі 1 йдеться про те, що всі ув'язнені повинні користуватися шанобливим ставленням через властиву їм гідність і їх цінність як людської особистості. Правило 2 рекомендує адміністрації в'язниць враховувати індивідуальні потреби ув'язнених. І головне, Правило 3 виходить з того, що тюремна система не повинна збільшувати страждання, що вже були спричинені самим фактом ув'язнення, яке призводить до позбавлення права особи на самовизначення. За Правилом 4 строк ув'язнення має використовуватись для забезпечення реінтеграції правопорушників у суспільство після їх звільнення, а для цього тюремна адміністрація повинна надавати можливість для отримання ув'язненими освіти, професійної підготовки і роботи, а також інші види доступної допомоги, в тому числі морального, духовного, соціального, медичного і спортивного характеру. Всі ці програми, заходи і послуги повинні надаватись з урахуванням індивідуальних потреб ув'язнених [18].

Як можна зрозуміти з правила 3 Правил Нельсона Мандели і правила 102.2 Європейських в'язничних правил, виходять із того, що засуджений уже зазнав покарання, оскільки йому були заподіяні страждання самим фактом ізоляції, поміщенням у в'язницю, тобто особа знаходиться у правовому стані покараного, коли на перший план виходить статична складова механізму державного примусу. Статична частина механізму державного примусу включає реалізовані, такі, що стали дійсністю заходи державного примусу, до яких певні особи змушені пристосовувати свою поведінку [7].

Таким чином, застосований державний примус до засуджених розуміється за міжнародними стандартами як статична його складова, як те, що уже має місце, що вже сталося. При цьому як Правила Нельсона Мандели, так і Європейські в'язничні правила виходять з того, що ув'язнений знаходиться у статичному правовому стані покараного, коли реалізуються його специфічні права і обов'язки, а поводження із засудженими спрямоване насамперед на задоволення їх конкретних інтересів і індивідуальних потреб під кутом зору створення динамічної безпеки як складової безпечного середовища у в'язницях.

Варто звернути увагу на те, що Європейські в'язничні правила і Мінімальні стандартні правила ООН стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) констатують, що сам факт застосування ув'язнення заподіює покараному

© Степанюк А. Ф., 2022

страждання, покарання пов'язане зі стражданнями. Вказані міжнародні документи, рекомендують організувати поводження з ув'язненими таким чином, щоб не збільшувати страждання, заподіяні ув'язненням, а це, як видається, можна тлумачити так: юридичний факт застосування покарання має місце, він є підставою для правовідносин у межах кримінальної відповідальності, ув'язнений вже знаходиться у правовому стані покараного, тому збільшувати кару (обмеження прав і свобод) з породженими нею стражданнями адміністрація в'язниць не повинна. Адміністрація в'язниць не повинна виконувати покарання, її обов'язком має бути забезпечення безпечного середовища в установі (фізична, динамічна і процедурна безпеки), що підпорядковано необхідності виконання обвинувального вироку; створення умов ув'язнення, які б відповідали сучасним цивілізаційним уявленням про людську гідність, надавати ув'язненим соціальну допомогу, пропонувати їм зайняття змістовною діяльністю і впроваджувати програми підготовки для полегшення реінтеграції у суспільство після звільнення.

При цьому створення належних матеріально-побутових умов, соціальна робота, медична і психологічна допомога мають бути збалансованою програмою дій (режимом, як його тлумачать Європейські в'язничні правила), спрямованою на підтримання високих стандартів турботи про ув'язнених, готуючи їх до реінтеграції у суспільство.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Правовий стан караності визначається перспективною і конкретизованою (індивідуалізованою) кримінальною відповідальністю, полягає в обмеженні прав і свобод (правова складова) і спричинених цими обмеженнями стражданнями покараних (моральний аспект). У реальній кримінальній відповідальності, яка розуміється, як вид і міра обмежень в реалізації прав і свобод засудженої особи, що здійснюється органами та установами, уповноваженими на виконання обвинувального вироку суду, додатково обмежувати права і свободи ніхто не має права, через стабільність і обов'язковість вироку суду. Правовий стан караності надає «правового імунітету» засудженому від свавільного порушення його прав і свобод, якими він фактично володіє в реальності і вже обмежених вироком суду на підставі норм кримінального і кримінального процесуального законодавства. Через це у кримінально-виконавчому законодавстві є неприйнятною норма (частина 2 ст. 7 КВК України), яка передбачає можливість обмеження правового статусу засуджених ще й «цим Кодексом». Значення правового стану караності полягає в тому, що він знаходить свій прояв у виконанні вироку суду і робить зайвим виконання покарань, яке не може вийти за межі конкретизованої (індивідуалізованої) кримінальної відповідальності. Правовий стан караності запроваджений вироком суду, який набув чинності, знаходить свій вираз у фактичних, реальних обмеженнях прав і свобод засудженого і в подальшому співпадає з реальною кримінальною відповідальністю, оскільки починається з дня звернення обвинувального вироку суду до виконання, існує протягом строку перебування винної особи в кримінально-правових від-

носинах з державою і припиняється з дня закінчення цих відносин, за загальним правилом, з дня погашення чи зняття судимості. Різниця між кримінальною відповідальністю і правовим станом караності полягає в тому, що «кримінальна відповідальність – це встановлений Кримінальним кодексом України захід державного примусу, що застосовується за обвинувальним вироком суду як відплата (кара) особі, яка вчинила злочин, і становить собою обмеження в реалізації прав і свобод такої особи, що здійснюється відповідними органами, установами та службовими особами», а правовий стан караності є обставиною, коли покарана особа зазнає на собі державного примусу, знаходиться в ситуації, зумовленій обмеженням прав і свобод, до того ж зазнає від цього прикрощів, мук, страждань. Правовий стан караності невіддільний від відбування засудженим покарання призначеного обвинувальним вироком суду. Персонал органів та установ, уповноважених на виконання вироку, з одного боку має забезпечувати його виконання, створюючи безпечне середовище (фізична, динамічна і процедурна безпеки), а з іншого не повинен виконувати покарання, бо має при поводженні із засудженими допомагати переносити кару, терпіти застосований державою примус, пов'язані з відбуванням покарання труднощі і страждання. Поводження із засудженими не повинно посилювати обмеження прав і свобод, характерних для правового стану караності.

Список використаних джерел

1. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/baulin-yu-v-fundamentalni-problemy-kryminalnoyi-vidpovidalnosti.pdf
2. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид.наук: 12.00.08. Харків, 2021. 44 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року "Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206#Text
5. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text
6. Кожевников С.Н. Государственное принуждение: сущностные аспекты. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennoe-prinuzhdenie-suschnostnye-aspekty/viewer
7. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник /Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид. переробл. і допов. – Харків: Право, 2010. - 456 с.
8. Чанышев А. А. Страдание URL: https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASHad66b05a4897b325e87aad
9. Таганцев Н. С. Русское уголовное право Лекции. Часть Общая. Т. 2. С.-Петербург, 1902. 655 с.

© Степанюк А. Ф., 2022

10. Уголовное право. Общая часть. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1943. 284 с.

11. Курс советского уголовного права (часть Общая). Т.2. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1970. 671 с.

12. Курс советского уголовного права. В шести томах. Часть Общая. Т.3. – Москва: Изд-во «Наука», 1970. 350 с.

13. Міжнародна наукова конференція: «Реформування кримінального законодавства України: сучасність та майбутнє», 22-23 жовтня 2020 року. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HoN248jMHc4&t=5157s (Дата звернення 21 червня 2022 р.).

14. Парусимова Я.В. Страдание как философская категория. URL: http://www.dslib.net/ontologia/stradanie-kak-filosofskaja-kategorija.html

15. Новикова Ю. С. Некоторые вопросы разграничения понятий «правове состояние» и «правовой статус». *Вестник ЮУрГУ Серия «Право»*. Т.13. 2013. С. 12–14.

16. Степанюк А. Ф. Сущность исполнения наказания. Харьков: Фолио, 1999. 256 с.

17. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text

18. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы) URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf

References

Ponomarenko, Yu.A. (2021). *Zagalna teoriya viznachennya karanosti kriminalnih pravoporushen:* avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra yurid.nauk. Harkiv.

Kriminalne pravo Ukrayini: Zagalna chastina: pidruchnik. Yu.V. Baulin, V.I. Borisov, V.I. Tyutyugin (red.). (2010). Harkiv: Pravo.

Novikova, Yu. S. (2013). Nekotorye voprosy razgranicheniya ponyatij «pravove sostoyanie» i «pravovoj status». *Vestnik YuUrGU Seriya «Pravo»*, 13, 12-14.

Stepanyuk, A. F. (1999). *Sushnost ispolneniya nakazaniya*. Harkov: Folio.

A. Stepaniyk. *Doctor of Law, Professor, Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-0877-6319

The legal state of punishment

In the science of criminal law, punishment is considered as a threat of punishment, as a property of potential criminal liability. In contrast to this approach, we believe that the legal state of punishability is an integral part of real criminal liability, the result of the implementation of state coercion, the actual restriction of the rights and freedoms of the convicted person while serving the sentence imposed on the guilty verdict of the court. The study of this legal phenomenon, which takes place while serving a sentence, has not been paid due attention in the science of criminal and penal law until now. The concepts of the legal state of punishability and the legal status of convicts do not coincide. In the legal state of punishability,

two components can be considered: legal and moral. Legal consists in the restrictions and freedoms of the convicted person, which are provided for by criminal law and the guilty verdict of the court, and for the qualitative and quantitative parameters of these restrictions, the bodies and institutions authorized to execute the sentence should not proceed due to the mandatory verdict of the court. The moral component of the state of punishability is manifested in the sorrows, torments, sufferings suffered by the punished person as a result of the use of state coercion while serving his sentence. European Prison Rules, the UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules), proceed from the fact that the guilty verdict of the court, which provided for imprisonment, has already caused suffering, so the prison administration should not, when treating prisoners, aggravate their suffering by additional restrictions on rights and freedoms. If international documents refer to the treatment of prisoners, then the domestic penal legislation regulates the execution of punishments. The execution of punishments and the treatment of convicts among themselves do not coincide not only in form, but also in content. In Ukraine, there should be no bodies and institutions for the execution of punishments, but there should be bodies and institutions for the execution of a court verdict. The execution of punishments with the implementation of state coercion in extrajudicial activities should be replaced by the treatment of convicts, which provides for the support of persons already punished by a guilty verdict of the court; taking into account the peculiarities of different categories of offenders in order to most effectively meet their needs; providing prisoners with social assistance to facilitate reintegration into a free society upon release.

Keywords*: criminal liability, punishability, legal status, restriction of rights and freedoms, serving a sentence, suffering.*

© Степанюк А. Ф., 2022

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.05
УДК 343.8

Василюк І. М.,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри права та фінансів
Луцького інституту розвитку людини
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
ORCID: 0000-0002-7999-6212

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА ГУМАННЕ СТАВЛЕННЯ ТА ПОВАГУ ЇХ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

У статті з'ясовано сутність та зміст права засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, практику його забезпечення в Україні, а також визначено ті тенденції, що склались у зв'язку з цим на протязі 1991–2022 років у сфері виконання покарань.

Ключові слова: *засуджений; гуманність; людська гідність; сфера виконання покарань; позбавлення волі; персонал установ виконання покарань.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика виконання покарань в Україні, однією з проблем, що суттєво впливає на її ефективність та в цілому на процес виправлення й ресоціалізації засуджених до позбавлення волі, є відсутність належних правових гарантій і механізму охорони права цих осіб на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності. Як наслідок, щорічно засуджені стають жертвами злочинних посягань як з боку осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, так і інших осіб, зокрема персоналу виправних та виховних колоній. Випадки вчинення таких злочинів стабільно фіксують в установах виконання покарань уже багато років поспіль. Так, для прикладу: у 2005 р. після оновлення кримінально-виконавчого законодавства в кримінально-виконавчих установах мали місце 2 випадки умисного вбивства засуджених, 3 – нанесення тілесних ушкоджень, 5 – побоїв, 1 – катування, 1 – легких тілесних ушкоджень тощо [1]. Аналогічні суспільно небезпечні діяння фіксують досі, незважаючи на численні спроби реформування та приведення вітчизняної системи виконання покарань у відповідність до міжнародних стандартів. Зокрема, у 2016 р. засуджені стали жертвами 2 умисних вбивств, 1 замаху на вбивство, 2 умисних тяжких тілесних, 2 умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень [2, с. 2–3]. Широкого резонансу набула ситуація, що відбулась у серпні 2017 р., коли після вбивства засудженим співробітниці слідчого ізолятору м. Одеси по всій установі було проведено обшук, який супроводжувався жорстоким побиттям як ув'язнених, так і засуджених. Суттєво не змінилась ситуація і в подальші роки (2018–2022 роки).

 © Василюк І. М., 2022

При цьому, враховуючи те, що із часу повного підпорядкування ДКВС України Міністерству юстиції України в 2016 р. розпочався новий період реформування органів та установ виконання покарань, що пов'язаний з їх модернізацією й приведенням умов виконання та відбування покарання у відповідність до європейських стандартів, а також існуючі проблеми щодо забезпечення зазначеного вище права засуджених, варто визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує активної розробки у сьогоденні, навіть при наявності відповідних наукових праць з цього питання [3, с. 12].

Саме з цих міркувань, **метою** даної наукової статті є з'ясування сутності та змісту права засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, практики його забезпечення в Україні, а також визначення тих тенденцій, що склались у зв'язку з цим упродовж 1991–2022 років у сфері виконання покарань. У свою чергу, основним **завданням** цієї роботи є обґрунтування необхідності активізації наукових пошуків з означеної проблематики з урахуванням тих головних стратегічних напрямків, що стосуються сучасної реформи змісту процесу виконання-відбування покарань в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показали результати вивчення доктринальних джерел, значний внесок у вивчення проблем, пов'язаних із забезпеченням права засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, зробили такі науковці, як: К. А. Автухов, В. А. Бадира, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, Б. М. Головкін, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. Г. Колб, І. О. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. А. Льовочкін, С. Ю. Лукашевич, В. О. Меркулова, П. П. Михайленко, О. І. Осауленко, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, В. М. Синьов, М. В. Романов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубніков, С. Я. Фаренюк, І. С. Яковець, О. Н. Ярмиш та ін. Крім цього, відповідне методологічне підґрунтя в цьому контексті створили також зарубіжні фахівці, а саме: С. М. Дендебер, Ж. А. Курмангалієв, І. М. Пяткевич, ін.

Поряд з цим, якщо виходити із змісту існуючих у зв'язку з цим проблем, а також завдань, визначених у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи, схваленої Кабінетом Міністрів України у вересні 2017 року, то слід констатувати, що їх розробка у сучасних умовах є актуальною та такою, що має теоретичне та практичне значення.

Виклад основного матеріалу. Одною з новел КВК України 2003 р. стало закріплення на рівні закону права засуджених на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості, бо у раніше чинному ВТК України 1970 р. визначалися лише окремі та виключно специфічні права осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. У подальшому у 2014 році це законодавче формулювання набуло дещо іншої форми, а саме: засуджені мають право на гуманне ставлення до них та повагу їх людської гідності, оскільки саме таке визначення є властивим для європейських стандартів в цій сфері.

Як неодноразово підкреслювалось в науковій літературі, уявлення про сутність будь-якого явища або процесу об'єктивної дійсності, у тому числі й правового характеру, розви-

ваються, як правило, у рамках того концептуального напряму, який панує в теорії науки в той чи інший час. Згідно із цим твердженням нормативного закріплення у правовій сфері найчастіше набувають ті уявлення про явища, які відповідають домінуючій концепції на певному проміжку часу, а система категорій і понять кримінально-виконавчого права має адекватно відбивати процес виконання кримінальних покарань та відображати його предметну сутність. Тому виключно наука і має стати підґрунтям для розвитку практики виконання кримінальних покарань та її окремих інститутів, бо практика осмислюється, організовується і спрямовується саме теорією [4, с. 688, 689]. Однак, право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності стало певним винятком з цього правила: у науці кримінально-виконавчого права воно належним чином не вивчалось, а було спочатку уведено в закон, і саме законодавче закріплення стало первинним та зумовило потребу наукового дослідження цього питання.

Як видається, подібна ситуація могла виникнути через те, що були враховані пропозиції окремих науковців про необхідність доповнення КВК окремою главою, в якій би містились усі права та обов'язки засуджених з усіх законодавчих актів. Підставою для таких рекомендацій було твердження, що у співробітників колоній викликає багато складнощів під час роз'яснення засудженим їх прав, через їх розпорошеність по законодавств [5, с. 9]. Але в дійсності фактично справдились застереження, що таке «репродукування» буде суперечити принципам законодавчої техніки, адже призводитиме до зайвого дублювання в нормах КВК України положень інших законодавчих актів.

Нині на теренах України у науці кримінально-виконавчого права існує досить обмежена кількість робіт, включаючи дисертації, присвячених розглядуваному праву особи, у яких лише його окремі складові елементи стали предметом наукових досліджень. У результаті такої недостатньої вивченості, у сучасній літературі не існує навіть чіткого та однозначного тлумачення визначення розглядуваного права, що зумовлює й відсутність розробок щодо ефективних механізмів його забезпечення. У підсумку і практичні працівники, і науковці, обмежуються лише загальним посиланням на наявність у засуджених можливості вимагати гуманного ставлення до себе чи поваги до людської гідності або ж о ототожнюють його з подібними принципами – гуманізму та поваги до прав і свобод людини, що й обумовило розгляд цієї проблематики як пріоритетної для вирішення у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України 2017 року. Так, О. М. Литвинов та інші науковці вказують, що право на гуманне ставлення до себе та повагу гідності, властивій людській особистості, належить до основних прав засуджених і закріплено у ч. 2 ст. 8 КВК. Крім того, цей принцип полягає і в тому, що під час виконання та відбування покарання засудженому створюються умови для нормального існування, всієї його життєдіяльності (харчування, комунально-побутове та медичне забезпечення) – ч. 1 ст. 8, ст. 115, 116 КВК. Даний принцип закріплений також у ст. 16

© Василюк І. М., 2022

Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», яка передбачає, що жорсткі, нелюдські або такі, що принижують людську гідність, дії є несумісними зі службою і роботою в органах та установах виконання покарань.

По такому ж шляху пішло й Міністерство юстиції України, яке також обмежується посиланням на наявність у засуджених такого права або вжиття заходів, спрямованих на забезпечення реалізації процесу виконання кримінальних покарань на основі дотримання принципів гуманізму і поваги до прав людини [6]. Більш того, це відомство та інші державні органи в офіційних документах доволі часто вказуються, що система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення, побудована ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини у процесі виконання покарань, що тільки актуалізує необхідність наукової розробки зазначеної тематики дослідження.

Так само обмежуються лише згадуванням цього права в своїх роботах такі вчені та практичні працівники, як М. С. Пузирьов, М. Я. Гуцуляк, І. В. Іваньков та ін. у свою чергу, у низці робіт розглядуваний принцип виступає лише певним елементом досліджуваних проблем. Так, Т. А. Денисова науковою новизною у своїй докторській дисертації називає формулювання та обґрунтування концепції реалізації функцій покарання в умовах переходу до правової держави і гуманного ставлення до засуджених, задля відновлення їх особистості та запобігання вчиненню повторних злочинів [7, с. 8]. Є. С. Назимко стверджує, що реалізація пенальної політики незалежної України відображає позицію нашої держави щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Все більше уваги звертається на питання гуманного ставлення до ув'язнених, поваги до їхньої людської гідності, порядку виконання та відбування призначеного судом покарання тощо. За таких умов базовим принципом розвитку пенальної політики держави стає гуманізм, що визначає формування депеналізації, яка максимально має відповідати вимогам узгодження законодавства та практики його застосування з природою прав людини [8, с. 3]. Н. В. Коломієць, розглядаючи міжнародно-правові аспекти застосування заохочень [9, с. 28], вказує, що у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, що був ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. і набув чинності 23 березня 1976 р., в ст. 10.1 закріплює, що усі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне ставлення і повагу гідності, притаманній людській особі. Окрім того, під час розробки Основних принципів поводження з в'язнями брався до уваги процес гуманізації кримінального правосуддя і захисту прав людини (Резолюція 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р.). Така вимога міжнародних документів була втілена в ст. 5 КВК України. Вище зазначена стаття включає всі принципи кримінально-виконавчого законодавства, а також принципи виконання і відбування покарань, серед яких є принцип гуманізму, що є одним із основних в

кримінально-виконавчому законодавстві і знаходить свій прояв в багатьох інститутах та нормах Кримінально-виконавчого кодексу України, в тому числі і в інституті заохочень. Однак жодним чином вказаний автор не аргументує, чому подібного закріплення міжнародних норм і стандартів у ст. 5 КВК України виявилось замало, з огляду на що виникла потреба у додатковій регламентації гуманного ставлення та поваги до людської гідності на рівні права засуджених.

Безпосередньо розробники відповідних змін до чинних законодавчих актів стверджують, що уведенням до змісту КВК України чи Закону України «Про попереднє ув'язнення» розглядуваного права забезпечує «розширення прав» цих категорій осіб. При цьому право на гуманне ставлення та повагу до людської гідності ставиться в один ряд з менш значними правами, приміром, правом отримувати бандеролі, хоча окремі народні депутати України і називають гуманне ставлення до ув'язнених однією з ознак християнського демократичного суспільства. На їх переконання, для осіб, які все ж таки скоїли правопорушення і заслуговують на покарання, воно має відзначатися не мірою його жорстокості, а фактом його невідворотності. І, найголовніше, під час виконання покарання потрібно створити такі умови, щоб людина, усвідомивши протиправність своїх дій, свідомо стала на шлях виправлення і в подальшому не вчиняла нових правопорушень. Вкрай важливим етапом для виправлення людини, яка вчинила кримінальне правопорушення, є етап її перебування в ув'язненні. Особливою ситуацією є перебування людини під вартою, внаслідок оголошення їй підозри в кримінальному правопорушенні. Тобто вина людини ще не встановлена судом і де-юре особа є невинною, але її права і свободи зазнають жорсткого обмеження. При цьому, умови тримання осіб, взятих під варту, зазвичай, навіть гірші, ніж в ув'язнених. Цілком імовірно, що через деякий час така людина буде звільнена, але вона вже понесла духовні і тілесні страждання. Таким чином, умови утримання людини в ув'язненні і особливо під вартою мають відповідати цінностям християнського демократичного суспільства.

У науковій літературі можна зустріти й інші підходи з цього приводу, поряд з розробкою інших проблем, які мають місце у сфері виконання покарань України. зокрема, досліджуючи проблему реалізації засудженими права на правову допомогу, А. І. Грушицький торкається й проблеми забезпечення права цих осіб на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності. Він посилається, що сприяння у реалізації засудженим права на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості (ст. 8 КВК України) може бути забезпечене шляхом підготовки та подання до суду відповідного позову до осіб, які принижують гідність засудженого. Подібні дії суб'єкта надання допомоги спрямовуються на розв'язання конкретної проблемної ситуації – приниження гідності. І хоча він переслідує ціль усунути наявні порушення, в решті-решт, ці дії також виступають засобами досягнення загальної мети з максимально повної реалізації прав засуджених. Таким чином, досліджуване право визна-

© Василюк І. М., 2022

чається цим науковцем через негативні та протилежні дії відносно засуджених [10, с. 58].

Натомість, деякі вчені у своїх роботах ототожнюють правові категорії гуманізму та законності. На їх думку, зміст принципу гуманізму щодо засудженого до позбавлення волі полягає в тому, що органи і установи виконання покарань мають застосовувати обмеження прав та свобод особи відповідно до чинного законодавства, не збільшуючи обсягу таких правообмежень. Це означає, що персонал органів і установ виконання покарань має бути безпристрасним щодо діяння засудженого, він не має нести своїм поводженням із засудженим страждання, адже саме покарання і є карою для такої особи. У цьому контексті принцип гуманізму буде співзвучним із принципом законності [11, с. 141–150]. Поділяючи наведені міркування, М. С. Пузирьов та М. І. Лисенко наголошують, що виконуючи норми національного законодавства, які зводяться до утримання засудженого та окремих видів соціальної роботи із ним, дотримуючись прав і свобод засуджених, персонал колоній буде реалізовувати принцип гуманізму в умовах ізоляції [12, с. 143]. У свою чергу, В. С. Наливайко виділяє серед основних принципів роботи з засудженими повагу до особистості, що передбачає опору на позитивні фактори в її розвитку, а також повагу до гідності та індивідуальної неповторності кожного засудженого [13, с. 85, 122].

Як показали результати вивчення аналогічних наукових розробок, у такому ж контексті та певної змістовної невизначеності побудовані висновки та пропозиції по суті досліджуваної проблематики праці й інших учених, у зв'язку з чим на доктринальному рівні сформувались відповідні прогалини та негативні тенденції, які впливають та знижують ефективність кримінально-виконавчих засобів забезпечення на практиці права засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності [14].

Висновки. Як видається, подібний різноплановий підхід на науковому та практичних рівнях зумовлений не лише відсутністю чіткого розуміння поняття та змісту права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, а й специфіки їх правового статусу в цілому. Саме тому, ведучи мову про правовий статус засуджених, слід звернути увагу на таку його істотну ознаку, як джерела, в яких він закріплюється. Відправним моментом у цьому питанні є положення ч. 3 ст. 63 Конституції України, в якій зазначено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Близько до тексту цієї норми сформульовано і зміст ч. 2 ст. 7 КВК України, відповідно до яких засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду.

Виходячи з цього, на доктринальному та практичному рівнях й мають формуватися відповідні ресурси та здійснюватись діяльність щодо забезпечення права засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності.

Список використаних джерел

1. Архівні матеріали ДПтС України. URL : http://www.kvs.gov.ua
2. Про стан правопорядку ізоляції та нагляду у діяльності підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 р.: інформ. бюлетень. Київ: Департамент держав. кримінально-виконавчої служби України, 2017. 34 с.
3. Василюк І. М. Право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності: дис…канд. юрид. наук. Запоріжжя: КПУ, 2017. 238 с.
4. Філософський словник. За ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.
5. Бандурка О. М., Севастьянов В. П. Правове положення засуджених до позбавлення волі. Харків : Основа, 1997. 242 с.
6. Засади міжнародної діяльності Державної пенітенціарної служби України (нова редакція) URL: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/printable_article/786985;jsessionid=354AE50A140926E7B732F97368BD773E
7. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Запоріжжя: КПУ, 2011. 38 с.
8. Назимко Є. С. Депеналізація як елемент пенальної політики України: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ: НАВС, 2011. 20 с.
9. Коломієць Н. В. Міжнародно-правовий аспект удосконалення заходів заохочення в кримінально-виконавчому законодавстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 27–30.
10. Грушицький А. І. Реалізація права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі: дис. … канд. юрид. наук. Київ: НАВС, 2012. 200 с.
11. Колб О. Г., Василюк І. М. Про деякі змістовні елементи принципу гуманного ставлення до засуджених у сфері виконання покарань України. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. Маріуполь: Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. № 2 (2). С. 141-150.
12. Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.
13. Наливайко В. С. Кримінологічні проблеми ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі: дис... канд. юрид. наук. Київ: НАВСУ, 2000. 142 с.
14. Право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності: навч. посіб. / за заг.ред. д.ю.н., професора,член-кореспондента НАПрН України, заслуженого юриста України України Коваленко В. В. та д.ю.н., заслуженого юриста України Колба О. Г. Луцьк: ПП «Волинська друкарня», 2021. 204 с.

References

Vasyliuk, I. M. (2017). *Pravo zasudzhenykh do pozbavlennia voli na humanne stavlennia ta povahu yikh liudskoi hidnosti*: dys…kand.yuryd.nauk. Zaporizhzhia: KPU.

Bandurka, O. M., Sevastianov V. P. (1997). *Pravove polozhennia zasudzhenykh do pozbavlennia voli.* Kharkiv: Osnova, 242 s.

Denysova, T. A. (2011). *Kryminalne pokarannia ta realizatsiia yoho funktsii : avtoref*. dys. … d-ra yuryd. nauk. Zaporizhzhia: KPU, 38 s.

Nazymko, Ye. S. (2011). *Depenalizatsiia yak element penalnoi polityky Ukrain*y: avtoref. dys ... kand. yuryd. nauk. Kyiv: NAVS, 20 s.

 © Василюк І. М., 2022

Kolomiiets, N. V. (2015). Mizhnarodno-pravovyi aspekt udoskonalennia zakhodiv zaokhochennia v kryminalno-vykonavchomu zakonodavstvi Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo*, 34, 3, 27– 30.

Hrushytskyi, A. I. (2012). *Realizatsiia prava na pravovu dopomohu zasudzhenymy do pozbavlennia voli:* dys. … kand. yuryd. nauk. Kyiv: NAVS.

Kolb, O. H., Vasyliuk, I. M. (2021). Pro deiaki zmistovni elementy pryntsypu humannoho stavlennia do zasudzhenykh u sferi vykonannia pokaran Ukrainy. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka.* Mariupol: Donetskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2 (2), 141-150.

Puzyrov, M. S., Lysenko, M. I. (2012). Realizatsiia pryntsypu humanizmu vykonannia i vidbuvannia pokarannia v umovakh izoliatsii zasudzhenykh. *Pravo i suspilstvo*, 6, 141–145.

Nalyvaiko, V. S. (2000). *Kryminolohichni problemy resotsializatsii osib, zvilnenykh z mists pozbavlennia voli:* dys... kand. yuryd. nauk. Kyiv: NAVSU.

Pravo zasudzhenykh do pozbavlennia voli na humanne stavlennia ta povahu yikh liudskoi hidnosti: navch. posib. Kovalenko, V., Kolb, O. (red.). (2021). Lutsk: PP «Volynska drukarnia».

***I. Vasilyuk**, PhD in Law, Lutsk Institute of Human Development of Open International University of "Ukraine"*

ORCID: 0000-0002-7999-6212

About some problems of ensuring the rights of convicts on humane treatment and respect for their human dignity

The article clarifies the essence and content of the convicts' right to humane treatment and respect for their human dignity, the practice of ensuring it in Ukraine, and also identifies the trends that developed in connection with this during 1991-2022 in the field of execution of punishments.

It is considered the general theoretical principles of ensuring the right of convicted to imprisonment for the humane treatment and respect for their human dignity, in particular, analyzed the current situation of the scientific development of issues of this right.

It was studied the correlation of the right of those convicted to imprisonment for the humane treatment and respect for their human dignity with the principles of humanism and respect for human rights and freedoms. Particular attention is given to international standards and practices to ensure the right of convicted to imprisonment for the humane treatment and respect for their human dignity.

For completeness of research, it was demarcated core elements of the right of convicted to imprisonment for the humane treatment and respect for their human dignity. Carried out a detailed review of the humane treatment to convicted to imprisonment, limits of humanity in the execution of the prison sentence. The work has highlighted the concepts and ways to ensure the respect for human dignity in the process of execution.

The author focuses on the problem of guaranteeing the right of convicts to imprisonment for a human attitude and respect for their human dignity. It is detailed the guarantee of the right of convicted to imprisonment for humane treatment and respect for the humane treatment and respect for their human dignity

and their practical implementation. It is emphasized that it is necessary to establish optimal relationships between staff of correctional institutions and convicts.

The full implementation of the right of convicts to imprisonment for a human attitude and respect for their human dignity will only be possible when the staff of the correctional institutions realizes that there are no conflicting interests with the convicts, but there are (identical) interests (in particular, rehabilitation after release).

Keywords*: condemned; humanity; human dignity; the scope of execution of punishments; imprisonment; staff of penal institutions.*

 © Василюк І. М., 2022

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.06
УДК 343.8

Гарасим П. С.,
кандидат юридичних наук,
докторант Національного
університету
«Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-6498-6209

ПРО ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

У статті з'ясовано зміст норм міжнародного права, що стосується процесу виконання – відбування покарань, їх вплив на зміст громадського контролю у цій галузі суспільної діяльності, а також встановлені існуючі у зв'язку з цим проблеми та розроблені науково обґрунтовані шляхи їх усунення.

Ключові слова*: міжнародно-правовий акт; громадський контроль; сфера виконання покарань; права засудженого; персонал установ виконання покарань; моніторинг.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика виконання покарань в Україні [1], та результати спеціальних наукових досліджень [2, с. 223–230], однією з проблем, яка суттєвим чином впливає на ефективність кримінально-виконавчої діяльності, є низький рівень громадського контролю у зазначеній галузі суспільних відносин.

Сутність її полягає у тому, що у чинному Кримінально-виконавчому кодексі (КВК) України (зокрема, у ч. 2 ст. 25) тільки у загальних рисах та беззмістовно відображено суть, форми та види вказаного соціального моніторингу (безперервного спостереження за яким-небудь процесом) з метою виявлення його відповідності бажаному результату [3, с. 383].

Крім цього, не дивлячись на прийняття у 2004 році Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», у 2014 році – Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», а в подальшому – інших законодавчих актів з питань виконання – відбування покарань, сучасне правове забезпечення здійснення громадського контролю у сфері виконання покарань у нашій державі не в повній мірі відповідає вимогам міжнародно-правових актів та кращим зарубіжним практикам з означених питань [4, с. 64–76].

Враховуючи зазначені обставини, а також завдання щодо наукового супроводу реформ, які

© Гарасим П. С., 2022

здійснюються у галузі кримінально-виконавчої діяльності України у сучасних умовах [1], *метою* цієї статті є з'ясування відповідності змісту громадського контролю у сфері виконання покарань нашої держави відповідним нормам міжнародного права та обґрунтування у зв'язку з цим необхідності удосконалення правового механізму даного процесу з урахуванням кращих зарубіжних практик.

У свою чергу, головним *завданням* цієї наукової статті є розробка обґрунтованих системних заходів, спрямованих на підвищення ефективності вказаного соціального моніторингу з урахуванням положень міжнародно-правових актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показало вивчення наукової літератури, досить активно та продуктивно розробкою проблем ефективності громадського контролю у сфері виконання покарань України займаються такі учені, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, В. В. Василевич, Б. М. Головкін, О. М. Гумін, О. М. Джужа, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. В. Лисодєд, С. Ю. Лукашевич, В. О. Меркулова, К. С. Остапко, О. П. Рябчинська, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та ін.

Поряд з цим, варто зазначити, що найбільш цілеспрямовано та предметно у даному напрямі працює Ю. В. Луценко, основу наукових пошуків якого складають проблеми кримінально-правової політики у сфері забезпечення воєнної безпеки України.

У той самий час, слід врахувати той факт, що у більшій мірі напрацювання вказаних та інших дослідників були пов'язані з так званою «гібридною» війною, яка велась РФ на Сході України з 2014 року до її повномасштабного вторгнення на територію нашої держави 24 лютого 2022 року, а тому не відображають ті детермінаційні процеси та особливості злочинності, яка сформувалась у нових соціально-військових умовах.

З огляду цього, вибрана у цій науковій статті тема дослідження є актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення.

Виклад основного матеріалу. Як видається, для того, щоб сформулювати об'єктивний погляд будь-якого ученого на питання, що складають зміст його наукового пошуку, важливо досить скру-пульозно з'ясувати сутність і спрямованість тих міжнародно-правових актів, які стосуються досліджуваної проблематики, враховуючи їх кваліфікаційні групи, що сформульовані у науковій літературі. Зокрема, у контексті предмета даного дослідження за основу можна взяти той підхід, які сформулювали з означеного питання А. Х. Степанюк та І. С. Яковець, а саме – за ступенем обов'язковості міжнародних стандартів у сфері виконання покарань норми міжнародного та європейського права вони поділяються на:

а) акти, які є обов'язковими для застосування національними системами виконання покарань;

б) акти, які носять рекомендаційний характер [5, с. 52].

Не менш важливою, у сенсі вирішення поставленої у цій науковій статті завдання, є й інша класифікаційна група, основу якої складає змістовна спеціалізація міжнародних стандартів, що стосу-

ються процесу виконання – відбування покарань, а саме – це:

1) міжнародно-правові джерела загального характеру (наприклад, Загальна декларація прав людини; Декларація прав дитини; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права; ін.);

2) спеціальні міжнародно-правові акти (як от: Мінімальні стандартні правила поводження із засудженими; Європейські пенітенціарні правила (ЄПП); Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; ін.) [6, с. 127–128].

При цьому варто зазначити, що відповідно до вимог ст. 9 Конституції України ті міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. З цього випливає, що діяльність громадських об'єднань, які здійснюють соціальний моніторинг за процесом виконання – відбування покарань, є однозначною, позаяк має чітко кореспондуватись із змістом закону та своїх статутних повноважень.

Більш того, відповідно до положень ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори», якщо прийняті в установленому порядку в нашій державі міжнародні договори регулюють поряд з національним законодавчими актами однорідні суспільні відносини та є більшими за об'ємом по змісту, то перевага у правозастосовній практиці надається саме першим правовим джерелам, що без сумніву, слід враховувати громадським об'єднанням, включаючи міжнародного характеру, та їх уповноваженим представникам у ході здійснення соціального моніторингу у сфері виконання покарань України.

Поряд з цим, якщо виходити з вимог ст. 5 КВК «Принципи кримінально-виконавчого законодавства» то ст. 3 Закону України «Про громадські об'єднання», у якій визначені принципи утворення і діяльності цих соціальних утворень (зокрема, принципу рівності перед законом (п. 4 ч. 1 ст. 3 та ч. 5 ст. 3 вказаного Закону)), то слід констатувати, що міжнародно-правові акти, які носять рекомендаційний для нашої держави характер, не можуть у повній мірі застосовуватись громадськістю при здійсненні відповідного виду моніторингу за процесом виконання – відбування покарань [7, с. 107–117].

Натомість, у зв'язку з цим можна зробити з даного приводу й інший висновок: при умові, якщо зазначена вище кваліфікаційна група норм міжнародного права не суперечить чинному законодавству України, то окремі їх елементи може бути використана громадськими об'єднаннями у ході соціального моніторингу сфери виконання покарань.

Додатковим аргументом у цьому сенсі можуть слугувати результати проведеного у вказаній науковій статті аналізу змісту тих міжнародно-правових актів, які мають факультативний (не обов'язковий) для України характер. Зокрема, у п. 93.2 ч. VI «Інспекція та моніторинг» ЄПП зазначено, що державою має заохочуватись співробітництво з тими міжнародними інституціями, які уповноважені згідно закону відвідувати пенітенціарні установи.

© Гарасим П. С., 2022

У свою чергу, у п. 12 ч. 2 «Умови тюремного ув'язнення» ЄПП мова ведеться про те, що засуджені вправі мати можливість спілкуватися із засобами масової інформації (ЗМІ), якщо немає переконливих причин для встановлення будь-яких заборон з цього приводу з розумінь забезпечення безпеки, чи в громадських інтересах, чи для захисту жертв злочинів, інших засуджених або персоналу пенітенціарних установ.

Разом з тим, якщо вказане положення співставити із змістом ч. 3 ст. 24 КВК України, у якій вказано порядок відвідування установ виконання покарань (УВП) суб'єктами громадського контролю, включаючи ЗМІ, то такої ремарки (заборони) у законі не закріплено. Але загальні правообмеження щодо утворення і діяльності громадських об'єднань встановлені у ст. 37 Конституції України та ст. 4 Закону України «Про громадські об'єднання», а саме: утворення і діяльність громадських об'єднань мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжнародної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки, порушення рівноправності громадян, залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; поширення відомостей, що містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, забороняються (ч. 1 ст. 4 зазначеного вище Закону).

Отже, і в ЄПП (рекомендаційному для України міжнародно-правовому акті) і в загальних національних правових джерелах, що стосуються утворення та діяльності громадських об'єднань, чітко визначені критерії, на підставі яких ці суспільні інститути та їх законні представники можуть бути обмежені у своїх діях.

Цілком логічно у зв'язку з цим було б ст. 24 КВК України доповнити частиною 8 наступного змісту:

«Зазначені у цій статті особи вправі відвідувати установи виконання покарань з дотриманням конституційних правообмежень, що стосуються утворення та діяльності громадських об'єднань, а також у законах, які визначають їх статус, та при умові забезпечення персоналом установ виконання покарань їх особистої безпеки та безпеки інших суб'єктів і учасників кримінально-виконавчої діяльності».

Як показало вивченні інших міжнародно-правових актів, які регулюють сферу виконання покарань та мають для України рекомендаційний (необов'язковий) характер (Основні принципи поводження із засудженими; Звід принципів захисту всіх осіб, які були піддані затриманню або ув'язненню у будь-якій формі; Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку; ін.), у них теж низка положень, які коректуються із змістом чинного Кримінально-виконавчого законо-

давства України, але є більш чіткими та цілеспрямованими, що, без сумніву, варто враховувати не тільки суб'єктами законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) у ході нормотворчої діяльності, але й представникам громадських об'єднань, які здійснюють соціальний контроль за процесом виконання – відбування покарань, якщо при цьому «факультативні» міжнародні приписи не суперечать закону [8, с. 34–35].

Саме в такому аспекті й варто розглядати на доктринальному рівні вплив рекомендаційних для нашої держави норм міжнародного права з питань здійснення громадського моніторингу у сфері виконання покарань України.

Висновки. Результати проведеного аналізу міжнародно-правових та національних актів, а також вивчення наукової літератури з питань, пов'язаних із змістом громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань, дають підстави констатувати, що незалежно від обов'язковості дії норм міжнародного права на території України, їх вплив на ефективність даного виду соціального моніторингу є очевидною, в основі якого лежить процес детермінації суспільних явищ і процесів [9, с. 274–280] та їх уповноваження представники вправі при реалізації своїх повноважень у вказаній галузі суспільних відносин застосовувати ті чи інші положення міжнародно-правових актів, які носять рекомендаційний характер, при умові дотримання ними конституційних та статутних правообмежень щодо мети (цілей) їх утворення та діяльності, зокрема й у сфері виконання покарань.

Список використаних джерел

1. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р. *Офіційний вісник України*. 2017 № 78. Ст. 2401.

2. Колб О. Г., Махніцький О. І. Зміст громадського контролю у сфері виконання покарань України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2019. № 3(9). С. 223-230.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

4. Лисодєд О. В. Закріплення міжнародних та європейських стандартів поводження із засудженими у кримінально-виконавчому законодавстві України (на прикладі Закону України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII). *Питання боротьби зі злочинністю.* 2015. Вип. 30. С. 64–76.

5. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України : монографія. Харків : Вид-во «Кроссроуд», 2007. 184 с.

6. Кримінально-виконавче право України: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. Київ : ФОП КАНДИБА Т. П., 2018. Т. 1. Загальна частина. 364 с.

7. Назимко Є. С. Змістовно-характерні риси міжнародно-правових стандартів застосування покарання до неповнолітніх. *Право.ua*. 2015. № 1. С. 107–117.

8. Колб О. Г., Колб І. О. Громадський контроль у механізмі нагляду за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі. *Вісник прокуратури*. 2014. № 7(157). С. 34–45.

9. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Частопис Київського універ-*

© Гарасим П. С., 2022

ситету права. 2020. № 1. С. 274–280.

References

Kolb, O. H., Makhnits'kyy, O. I. (2019). Zmist hromads'koho kontrolyu u sferi vykonannya pokaran' Ukrayiny. *Visnyk Penitentsiarnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny*, 3 (9), 223-230.

Yeroshenko, O. (2012). Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy / ukl. Donets'k: TOV «Hloriya Treyd».

Lysodyed, O. V. (2015). Zakriplennya mizhnarodnykh ta yevropeys'kykh standartiv povodzhennya iz zasudzhenymy u kryminal'no-vykonavchomu zakonodavstvi Ukrayiny (na prykladi Zakonu Ukrayiny vid 8 kvitnya 2014 r. № 1186-VII). *Pytannya borot'by zi zlochynnistyu*, 30, 64-76.

Stepanyuk, A. Kh., Yakovets, I. S. (2007).*Vtilennya mizhnarodnykh standartiv u praktyku diyal'nosti kryminal'no-vykonavchoyi systemy Ukrayiny*. Kharkiv : Vyd-vo «Krossroud».

Barasha, Ye. Yu. (2018). *Kryminal'no-vykonavche pravo Ukrayiny.* za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. Kyyiv: FOP KANDYBA T. P. T. 1. Zahal'na chastyna.

Nazymko, Ye. S. (2015). Zmistovno-kharakterni rysy mizhnarodno-pravovykh standartiv zastosuvannya pokarannya do nepovnolitnikh. *Pravo.ua*, 1, 107-117.

Kolb, O. H., Kolb, I. O. (2014). Hromads'kyy kontrol' u mekhanizmi nahlyadu za dotrymannyam prav zasudzhenykh do pozbavlennya voli. *Visnyk prokuratury*, 7(157), 34-45.

Holovkin, B. M. (2020). Pro determinatsiyu zlochynnosti. *Chastopys Kyyivs'koho universytetu prava*, 1, 274-280.

P. Garasim, *Candidat of Law, doctoral student at the National University "Lviv Polytechnic"*

On the influence of international legal acts on the efficiency of public control in the field of enforcement of Ukraine's penalties

The article clarifies the content of international law concerning the process of execution - serving sentences, their impact on the content of public control in this area of public activity, as well as identifies existing problems and developed scientifically sound ways to eliminate them.

In particular, it was established that both the European Penitentiary Rules (a recommendation for Ukraine international law) and general national legal sources concerning the formation and operation of public associations clearly define the criteria on the basis of which these public institutions and their legal representatives may be limited in their actions.

Based on this, the need to supplement Art. 24 KVN of Ukraine part 8 of the following content:

"The persons specified in this article have the right to visit penitentiary institutions in compliance with constitutional restrictions on the formation and operation of public associations, as well as in the laws determining their status, and provided that the staff of penitentiary institutions subjects and participants of criminal-executive activity ".

As the study of other international legal acts regulating the sphere of execution of punishments and having for Ukraine a recommendatory (optional) character (Basic principles of treatment of convicts; Code of principles of protection of all persons who have been detained or imprisoned in any case) Code of Conduct for Law Enforcement Officials, etc.), they also have a number of provisions that are adjusted to the content of the current Criminal Enforcement Legislation of Ukraine, but are clearer and more purposeful, which, of course, should be taken into account not only projects of legislative initiative (Article 93 of the Constitution of Ukraine) in the course of rule-making activities, but also representatives of public associations that exercise social control over the process of execution – serving sentences, if the "optional" international regulations do not contradict the law.

Keywords: *international legal act; public control; sphere of execution of punishments; the rights of the convict; staff of penitentiary institutions; monitoring; Public Association; criminal penalties.*

© Гарасим П. С., 2022

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.07
УДК 342.9

Кобко Є. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління
та адміністрування Національної
академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3121-0823

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА»

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених стосовно сутності понять «безпека» та «нація», запропоновано авторське визначення категорії національна безпека. Розкрито співвідношення понять державна безпека та національна безпека. Акцентовано увагу на тому, що національна безпека потребує належного адміністративно-правового захисту та охорони.

Ключові слова: *безпека; державна безпека; національна безпека; забезпечення.*

Постановка проблеми. Україна сьогодення – це молода держава, яка зіштовхнулась із низкою проблем соціального, політичного та економічного характеру, що значно вплинуло на стан національної безпеки держави. Варто відзначити, що поняття «безпека» нині є настільки широковживаним, що видається доступним на інтуїтивно-побутовому рівні, при цьому його суть та зміст у науковому плані повною мірою ще не досліджені. На користь цього свідчить, зокрема, наявність дискусій та різних підходів щодо визначення та розуміння таких базових понять, як «національні інтереси», «національна безпека», «військова організація держави» та інших критеріїв і методів оцінки безпеки, характеристик потенційних небезпек. Безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози [1, с. 90].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням національної безпеки України у своїх наукових працях розглядали: Т. В. Тихий, В. А. Ліпкан, М. О. Косолапов, В. І. Булавін, О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, Д. О. Беззубов, В. Г. Пилипчук, М. Ф. Криштанович, Я. Я. Пушак, М. І. Флейчук, В. І. Франчук та багато інших. Утім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, у юридичній літературі не сформовано єдиного підходу щодо тлумачення поняття «національна безпека».

Постановка завдання. Метою статті є сформувати авторське визначення поняття «національна безпека». Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розкрити теоретичні підходи щодо визначення поняття «безпека»; узагальнити наукові думки щодо понять державна безпека та національна безпека, а також вста-

 © Кобко Є. В., 2022

новити як вони співвідносяться між собою.

Виклад основного матеріалу. Популярна юридична енциклопедія визначає безпеку, як відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю заподіяння будь-якої шкоди для життя, здоров'я та майна громадян, а також для навколишнього природного середовища; комплекс заходів, а також людські й матеріальні ресурси, що призначені для запобігання шкоди; стан захищеності населення, об'єктів довкілля від небезпеки за надзвичайних ситуацій [2, с. 40].

Поняття «безпека», підкреслює Т. В. Тихий, фіксує домінуючий спосіб існування предмета як стан, за якого кому-, чому-небудь не загрожує небезпека. Виходячи з цього способу існування того чи іншого предмета, ми іменуємо цей стан як небезпечний чи безпечний. При визнанні поняття «безпека» ми співвідносимо предмет, беремо до уваги його буття стосовно небезпеки, не враховуючи його прояву в інших відносинах. Відображаючи конкретний домінуючий в певних умовах спосіб буття того чи іншого предмета, поняття «безпека» характеризує його через одну із загальних і суттєвих властивостей [3]. Поняття «безпека» в соціальному розумінні означає збалансований стан функціонування соціальної системи (людини, держави, світового співтовариства), антропогенних, природних систем тощо, за якого людина завдяки знанням про навколишнє природне середовище і тенденції його розвитку своїми діями спроможна своєчасно виявити та мінімізувати негативний вплив наявних та потенційних загроз або уникнути їх, що, своєю чергою, дає їй можливість зберігати систему своїх цінностей і забезпечувати подальший їх розвиток [4, с. 71].

В. А. Ліпкан вказує на багатогранність феномену «безпеки». На переконання вченого, безпека характеризує конкретний стан захищеності будь-якої держави та її спроможність протистояти змінам умов функціонування, як таким, що носять як передбачуваний, так і спонтанний характер. Безпека – це гарантована конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність і забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз. Водночас, В. А. Ліпкан окреслює наступні базові ознаки цього поняття: 1) безпека – це стан об'єкта; 2) безпека – це здатність об'єкта, явища або процесу зберігати свою суть в умовах цілеспрямованого, руйнівного чи то внутрішнього, чи то зовнішнього впливу, іншими словами – безпека є подібною до гомеостазу; 3) безпека – властивість системи, побудованої на принципах структурної стійкості, самоорганізації, цілісності. Кожна із цих властивостей є системно-утворюючою, тобто руйнація будь-якої з них призводить до колапсу системи; 4) безпека – гарантія, необхідна умова діяльності особи, суспільства, держави, що дозволяє їм зберігати та збільшувати духовні та матеріальні цінності; безпека – відсутність небезпек та загроз для об'єкта. Суть безпеки – постійне існування загрози і перманентна необхідність управління нею [4, с. 57–61; 6].

Досить розгорнуто до визначення поняття «безпека» у своєму науковому дослідженні підходить В. Пасічник. Науковець вказує, що безпека – це такий стан захищеності

буття, цінностей та інтересів суб'єкта (об'єкта) безпеки від загроз та небезпек, за якого забезпечуються оптимальні умови його життєдіяльності, розвитку та самореалізації. Забезпечення безпеки відбувається шляхом дотримання необхідних параметрів (індикаторів) і норм, в рамках яких стабільно і збалансовано відбуваються усі наявні процеси. Вони підтримуються завдяки певній системі заходів, спрямованих на створення й підтримання безпечних умов, в яких небезпека відсутня або зведена до мінімуму, а можливі ризики та виклики не становлять реальної загрози. Розрізняють різні типи безпеки: за суб'єктами (особиста, суспільна, державна, національна, колективна, загальнолюдська); за масштабом (глобальна, міжнародна, регіональна, локальна); за суспільними сферами (політична, інформаційна, економічна, соціальна, військова, науково-технологічна, екологічна тощо) [7]. Далі В. Пасічник доходить до висновку, що безпеку також можна розглядати як захист таких сфер буття особи, сім'ї, нації та людства: об'єктивно-духовного буття – духовного життя в їх соціальності: духовних цінностей, віри, моралі, ідентичності, культури, менталітету; матеріально-предметного буття – матеріальних умов існування, що забезпечується завдяки діяльності щодо створення необхідних предметів, передусім, у трудовій, економічній, побутовій сферах буття; суспільно-історичного буття, що включає в себе як матеріальні, так і духовні елементи буття – це реальні суспільні та міжнародні відносини в історичному часі та на певному геополітичному просторі, збереження, розвиток й трансформація існуючих держав, країн, цивілізацій; суб'єктивно-особистісного буття – їх життєдіяльності з неповторним індивідуальним досвідом, конкретними особистісними проявами буття та розмаїттям, що відбуваються тільки із ними, і які вже тим відрізняються від загальної течії життя [7].

Таким чином, безпека, незалежно від того, в якій сфері суспільного життя використовується даний термін, представляє собою такий стан об'єкта, за якого він може зберегти свої якості незалежно від наявності та впливу негативних чинників внутрішнього та зовнішнього характеру. Тож, поняття безпеки активно використовується для характеристики стану багатьох сфер суспільного життя, в тому числі і в контексті безпеки всієї нації. слово "нація" набуло свого сучасного значення, пройшовши довгий і складний шлях еволюції. Первісне значення слова містило чітку ідею кровної спорідненості, однак з часом почали переважати територіально-політичні компоненти. Завдяки такій трансформації воно набуло свого сучасного значення. Водночас треба обережно ставитися до поширеного на сьогодні в певних колах дослідників розуміння нації як суто політичної спільноти, позбавленої будь-якого етнокультурного виміру. Навіть якщо сучасну націю і не можна розглядати як спільноту людей, пов'язаних тільки спільним походженням (реальним, а не уявним), то в будь-якому разі її можна розглядати як спільноту, що поділяє спільну історію, культуру, традиції, цінності, а також володіє потенціалом (реалізованим або ні) державотворення [8]. Поняття «нація» найчастіше корелюється з поняттями «етнос» і «народ». Усіх їх помилково по-

© Кобко Є. В., 2022

деколи уважають синонімами. Як найбільш багатопланове із зазначених понять бачимо поняття народу, яке розуміємо у трьох значеннях – соціальному (як колектив людей, що об'єднує різні соціальні групи і верстви суспільства), етнічному (як спільноту зі своєю мовою й специфічними елементами духовної і матеріальної культури, а головне – усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших) та суспільно-політичному (як населення держави, яке об'єднується в одну спільноту на основі спільних громадянських (національно-громадянських) інтересів). Останнє відповідає розумінню нації як такого народу, що піднесений запасом державницьких сил, наділений змогою до самоідентифікації й відмежування від інших націй державними кордонами, а також – інтегрування інших націй до складу своєї держави на правах національних меншин [9]. А відтак, слово національний є похідним від нації, а також пов'язано із суспільно-політичною діяльністю останньої.

Необхідно вказати, що в Україні термін «національна безпека» почав використовуватись з 1992 року. Втім, його дефініція в законодавчому порядку була визначена у Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України, в якій зазначалося, що національна безпека є стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Головними об'єктами національної безпеки визначалися: громадянин, його права і свободи; суспільство, його духовні та матеріальні цінності; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів [10; 11]. Протягом багатьох років вчені досить багато уваги приділяли сутності та змісту поняття «національна безпека», що призвело до існування великої кількості підходів до його тлумачення. Втім, в першу чергу слід приділити увагу баченню законодавця стосовно тлумачення даної наукової категорії.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р. (втратив чинність), національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [12]. Дещо по-іншому вказаний термін розкривається у новому Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, відповідно до якого національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [13].

При визначенні поняття "національна безпека" сучасні дослідники спираються на розуміння безпеки як: стану, ступеню захищеності національних цінностей; тощо[14].

М. О. Косолапов стверджує, що національна безпека – це стабільність, яка може підтримуватися протягом тривалого часу, стан досить розумної динамічної захищеності від найбільш істотних з реально існуючих загроз і небезпек, а також здатність розпізнавати такі виклики і

своєчасно вживати необхідні заходи для їх нейтралізації [15, с. 67]. В. І. Булавін визначає національну безпеку як сукупність необхідних факторів, що забезпечують сприятливі умови для розвитку країни, життєздатність держави, доцільний розвиток і збереження її фундаментальних цінностей й традицій, неконфліктні відносини особи і держави, здатність ефективно долати будь-які зовнішні та внутрішні загрози, керуватися своїми національними інтересами, забезпечувати досягнення національних цілей [16, с. 21; 17].

В цілому, зазначають О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало та інші, у науковому і експертному середовищі можна умовно виділити 2 підходи до трактування цього терміну: широкий і звужений. Згідно з першим підходом національна безпека охоплює практично всі сфери суспільного життя і розглядається як: а) захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; б) відсутність загроз національним цінностям та життєво важливим інтересам громадян, суспільства, держави; в) сукупність чинників, які забезпечують сприятливі умови для розвитку країни; та ін. [18, с. 5]. Другий підхід до визначення терміну «національна безпека», продовжують автори, звужує сферу його застосування і може трактувати національну безпеку як: а) сферу застосування спільних зусиль певних видів державної політики (комбінація видів політики може бути різною, але частіше мова йде про воєнну і зовнішню політики); б) стан, за якого виключається загроза війни, загроза суверенітету країни, її незалежності і територіальній цілісності; та ін. [18, с. 5].

Д. О. Беззубов пише, що є два види категорії феномена національної безпеки в соціумі:

1. Пасивна категорія національної безпеки, тобто національна безпека в собі як певний стан оточуючого середовища, за якого відсутня небезпека. Водночас втручання суб'єктів не є обов'язковим або необхідним, система апріорі передбачає відсутність небезпеки, загрози чи ризику.

2. Активна категорія національної безпеки, тобто національна безпека, виявляється у взаємодії з антагоністичними поняттями «небезпека», «загроза» або «ризик» і характеризується діями суб'єктів соціуму для досягнення безпечного стану чи управління системою з метою уникнення виникнення ситуації небезпек, загроз і ризиків.

3. Нейтральна категорія національної безпеки передбачає встановлення одночасного стану безпеки суспільства з діяльністю щодо моніторингу стану загроз і небезпек у майбутньому періоді [19, с. 48].

Варто відзначити, що в науковій літературі поняття національна безпека досить часто ототожнюють із категорією «державна безпека». Так, на думку А. Янчука, державна безпека – це форма (вид) забезпечення національної безпеки, яка реалізується державними інститутами з використанням розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності з метою охорони та захисту державного суверенітету, незалежності, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України, її

© Кобко Є. В., 2022

державного управління та національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз з боку спеціальних служб іноземних держав, організованих злочинних угруповань, окремих осіб і протидії скоєнню кримінальних корупційних правопорушень, які становлять загрозу національній безпеці України [20, с. 351]. В. Г. Пилипчук обґрунтовує, що державна безпека – це захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України від зовнішніх і внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організованих злочинних організацій, окремих груп та осіб на життєво важливі інтереси України [21].

Висновки. Із зазначеного вище слідує, що поняття «національна безпека» та «державна безпека» є дуже близькими за змістом, однак не є тотожними. Адже національна безпека охоплює більш широке коло питань, пов'язаних із безпекою держави, як на внутрішньому, так і зовнішньому рівнях. Отже, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що національна безпека являє собою такий стан, за якого: по-перше, в країні будуть відсутні реальні та потенційні внутрішні та зовнішні загрози суспільному ладу, економіці, тощо; по-друге, громадяни країни зможуть повною мірою реалізувати свій потенціал, а також гарантовані їм конституційні права та свободи; по-третє, наявні державні гарантії будуть повною мірою забезпечувати стабільний розвиток суспільства та ключових інтересів української нації. А відтак, національна безпека потребує належного адміністративно-правового захисту та охорони.

Список використаних джерел

1. Подоляка С. А. Поняття безпеки особи та особистої безпеки працівників прокуратури. Міжрегіональна Академія управління персоналом. Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подоляка (голов. ред.) [та ін.]. Київ : МАУП, 2001 Вип. 44 (1–2015). Київ : ДП "Вид. дім "Персонал", 2015. С. 90–93.
2. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковалевський та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
3. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 31–46.
4. Корж І. Безпека: медотологічні підходи до поняття / JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ. 2019. С. 68–72.
5. Ліпкан В. А. Безпекознавство: Навчальний посібник. Київ : Вид-во Європейського університету, 2003. 207 с.
6. Городянко С. В. Організаційно-правове забезпечення безпеки діяльності працівників ОВС України : дис. ... канд. юрид. наук : Київ, 2008. 188 с.
7. Пасічник В. М. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Демократичне врядування*. 2011. Вип. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_7

8. Купчанко В. «Нація»: історія значень. Науковий вісник «Демократичне врядування». 2008. Вип. 2. URL : http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik2/fail/Kupchanko.pdf

9. Терлюк І. Феномен нації у науковому дискурсі: до методології проблеми історичної спадкоємності нації та держави. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка".* Серія: Юридичні науки. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. № 906 (20). С. 48–53.

10. Про Концепцію (Основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року. ВВРУ. 1997. №10. Ст. 85

11. Корж І. Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття. *Правова інформатика*. 2012. № 4 (36). С. 69–75.

12. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 39. Ст. 351 (втратив чинність).

13. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/conv#Text

14. Національна стратегія розвитку "Україна-2015". Громад.-політ. об'єднання "Укр. Форум". Київ, 2008. 73 с.

15. Косолапов Н. Национальная безопасность в меняющемся мире (К дискуссии о содержании понятия). *Мировая экономика и международные отношения.* 1992. № 10. С. 67–75.

16. Булавин В. И. Национальная безопасность современной России: Дис. ... канд. юрид. наук. Нижегородский юрид. ин-т МВД РФ. Н. Новгород, 1999. 151 с.

17. Чуйко З. Д. Конституційні основи національної безпеки України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків, 2008. 209 с.

18. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. Київ : НІСД, 2015. 58 с.

19. Беззубов Д. О. Проблеми теорії публічного адміністрування в сфері забезпечення національної безпеки. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* Серія : Право. 2018. Вип. 5. С. 45–49.

20. Янчук А. О. Особливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення державної безпеки України в сучасних умовах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична».* 2016. Вип. 1. С. 342–355.

21. Пилипчук В. Г. Еволюція наукових поглядів стосовно поняття «державна безпека». *Стратегічна панорама*. 2006. № 2. С. 17–20.

References

Podolyaka, S. (2015). Ponyattya bezpeki osobi ta osobistoyi bezpeki pracivnikiv prokuraturi. *Mizhregionalna Akademiya upravlinnya personalom. Naukovi praci MAUP*. redkol.: A. M. Podolyaka (golov. red.) [ta in.]. Kiyiv : MAUP, 44. Kiyiv : DP "Vid. dim "Personal", 90–93.

Tihij, V. (2016). Bezpeka lyudini: ponyattya, pravove zabezpechennya, znachennya, vidi. *Visnik Nacionalnoyi akademiyi pravovih nauk Ukrayini*, 2, 31-46.

Korzh, I. (2019). Bezpeka: medotologichni pidhodi do ponyattya. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*, 68–72.

Lipkan, V. (2003). *Bezpekoznavstvo: Navchalnij posibnik.* Kiyiv : Yevropejskogo universitetu.

 © Кобко Є. В., 2022

Gorodyanko, S. (2008). *Organizacijno-pravove zabezpechennya bezpeki diyalnosti pracivnikiv OVS Ukrayini* : dis. ... kand. yurid. nauk : Kiyiv.

Pasichnik, V. (2011) Filosofska kategoriya bezpeki yak osnova novoyi paradigmi derzhavnogo upravlinnya nacionalnoyu bezpekoyu. *Demokratichne vryaduvannya*, 7 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_7

Kupchanko, V. (2008). «Naciya»: istoriya znachen. *Naukovij visnik «Demokratichne vryaduvannya»*, 2 URL : http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik2/fail/Kupchanko.pdf

Terlyuk, I. (2018). Fenomen naciyi u naukovomu diskursi: do metodologiyi problemi istorichnoyi spadkoyemnosti naciyi ta derzhavi. *Visnik Nacionalnogo universitetu "Lvivska politehnika". Seriya: Yuridichni nauki*. Lviv : Vidavnictvo Lvivskoyi politehniki, 906 (20), 48–53.

Korzh, I. (2012). Derzhavna bezpeka: metodologichni pidhodi do sistemi skladovih ponyattya. *Pravova informatik*,. 4 (36), 69–75.

Kosolapov, N. (1992). Nacionalnaya bezopasnost v menyayushemsya mire (K diskussii o soderzhanii ponyatiya). *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, 10, 67–75.

Bulavin, V. (1999). *Nacionalnaya bezopasnost sovremennoj Rossii:* dis. ... kand. yurid. nauk. Nizhegorodskij yurid. in-t MVD RF. N. Novgorod.

Chujko, Z. (2008). *Konstitucijni osnovi nacionalnoyi bezpeki Ukrayini* : dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yurid. nauk. Kharkiv.

Bezzubov, D. (2018). Problemi teoriyi publichnogo administruvannya v sferi zabezpechennya nacionalnoyi bezpeki. *Naukovi zapiski Centralnoukrayinskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Volodimira Vinnichenka.* Seriya : Pravo, 5, 45–49.

Yanchuk, A. (2016). Osoblivosti vdoskonalennya normativno-pravovogo zabezpechennya derzhavnoyi bezpeki Ukrayini v suchasnih umovah. *Naukovij visnik Lvivskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav.* Seriya «Yuridichna», 1, 342–355.

Pilipchuk, V. (2006). Evolyuciya naukovih poglyadiv stosovno ponyattya «derzhavna bezpeka». *Strategichna panorama*, 2, 17–20.

Ye. Kobko, *PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of Public Administration and Administration of the National Academy of Internal Affairs*
ORCID: 0000-0002-3121-0823

To the problem of defining the concept "national seurity"

It has been found that "security", regardless of the sphere of public life in which the term is used, is a state of the object in which it can retain its qualities regardless of the presence and influence of negative factors of internal and external nature.

It has been argued that "national security" and "state security" are very similar in content, but not identical. After all, national security covers a wider range of issues related to state security, both internally and externally.

Based on the analysis of scientific views of scientists and current legislation, it was stated that national security is a state in which: first, the country will be free of real and potential internal and external threats to society, economy, etc.; secondly,

the citizens of the country will be able to fully realize their potential, as well as the constitutional rights and freedoms guaranteed to them; third, the existing state guarantees will fully ensure the stable development of society and the key interests of the Ukrainian nation. Therefore, national security needs proper administrative and legal protection and protection.

Keywords: *security; state security; national security; provision.*

 © Кобко Є. В., 2022

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.08
УДК 342.9

Черкасський Р. А.,
кандидат наук з державного управління
ORCID: 0000-0003-1206-7774

НАПРЯМКИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виокремлено та охарактеризовано наступні напрями протидії та запобігання злочинності Державної митної служби, до яких в свою чергу віднесено наступні: цільовий (митно-фіскальний); робота із суспільством; нормотворчість; взаємодія з іншими відомствами та інституціями у відповідній сфері.

Ключові слова: *напрями; протидія та запобігання злочинності; Державна митна служба.*

Постановка проблеми. Аналіз норм чинного законодавства, наукових поглядів вчених та правозастосовної практики свідчить про те, що Державна митна служби України відіграє дуже важливу роль у сфері запобігання та протидії злочинності, як суспільно-небезпечному, особливо негативному явищу. Проте, специфічна природа цих двох схожих різновидів діяльності, як невід'ємної частини функціонування вказаного відомства, характеризується не тільки у його повноваженнях, завданнях, а також інших аспектах роботи. Протидія та запобігання злочинності Державною митною службою України та її органами має особливі напрями та межі, що також необхідно враховувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання протидії та запобігання злочинності неодноразово потрапляли у поле зору різних фахівців, зокрема їм приділяли увагу: Ю. М. Антонян, В. Д. Воднік, Н. Ф. Кузнєцова, О. Г. Кулик, О. М. Литвинова, С. Ю. Лукашевич, Н. Ю. Мельничук, М. Г. Тома та багато інших. Втім, як спільний недолік, варто вказати той факт, що вчені занадто мало уваги звертали на проблематику напрямів запобігання та протидії злочинності органами Державної митної служби.

Постановка завдання. Метою статті є встановити та охарактеризувати напрями запобігання та протидії злочинності органами Державної митної служби. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завданні: здійснити аналіз норм чинного законодавства, що регулює діяльність Державної митної служби; встановити напрями діяльності даного центрального органу виконавчої влади у відповідній сфері.

Виклад основного матеріалу. Відмітимо, що напрями запобігання та протидії злочинності взагалі, на сьогоднішній день є частково опрацьованим питанням в юридичній спільноті. Вченими не вироблено не

© Черкасський Р. А., 2022

тільки саме розуміння цих напрямів, але й концепція їх розмежування із іншими характеристиками запобігання та протидії. Наприклад, досліджуючи зміст протидії та запобігання злочинності О. М. Джужа дійшов висновку, що уособленням вказаної діяльності виступає, у першу чергу, державна правоохоронна політика, напрямами забезпечення якої є: по-перше, державна доктрина, яка займає вагоме місце серед стратегічних напрямів протидії злочинності, і перш за усе – рецидивній злочинності, у тому числі в межах кримінально-виконавчої системи; по-друге, особливий вид соціальної діяльності, спрямований на забезпечення виконання та відбування усіх видів кримінальних покарань, виправлення та ресоціалізацію засуджених, забезпечення безпеки, правопорядку та законності на території держави; по-третє, наукова теорія, що володіє аналітичними методами та синтезує відповідні політичні, соціологічні і правові знання, а також законодавчу ініціативну функцію влади щодо забезпечення нормативно-правової підтримки процесів та механізмів протидії та запобігання злочинності [1, с. 22].

У той же час, найчастіше науковці виділяють напрями запобігання та протидії конкретним типам та видам злочинності. Наприклад, О. Федченко розробляючи теоретико-методологічну концепцію з приводу запобігання і протидії корупції безпосередньо в підрозділах Національної поліції України та інших органів системи МВС України зазначив, що практичними напрямами цієї роботи є: затвердження власних антикорупційних програм у Національній гвардії України, Національній поліції України, Державній прикордонній службі України, Державній службі України з надзвичайних ситуацій, та які розміщені на офіційних веб-сайтах зазначених державних органів; проведення роз'яснювальних заходів щодо вимог заповнення декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру; проведення люстрації та звільнення тих працівників, які допускали порушення законодавства, не дотримуються вимог антикорупційного законодавства у частині запобігання і врегулювання конфлікту інтересів; створення спеціального сайту та «Гарячої лінії» для повідомлень про корупційні дії працівників органів системи МВС України; чітке визначення днів і годин прийому громадян для повідомлень про корупційні правопорушення керівництвом органів системи МВС України та їх підрозділами на місцях; розроблення наукового обґрунтування окремих напрямів запобігання і протидії корупції науковцями МВС України [2, с. 346].

Іншу точку зору пропонують науковці, які досліджують напрями протидії злочинності серед неповнолітніх. Так, І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська, О. В. Британська та ряд інших науковців стверджують, що запобігання та протидії злочинності серед неповнолітніх включає в себе:

1) створення позитивної, соціально схвалюваної діяльності неповнолітньої особи, закладення до її свідомості вірної, суспільно сприйнятої системи розуміння того, що таке злочин та формування у особи нетерпимості до їх вчинення допоможе запобігти деформації підлітка та убезпечить його від долучення до

злочинної діяльності, а також здійснення виховного впливу у разі якщо особа вже вчинила злочин;

2) загально-соціальне запобігання: комплекс заходів, що здійснюються державними органами, громадськими організаціями та іншими суб'єктами по відношенню до неповнолітніх осіб з метою зменшення протиріч і стабілізації соціально-економічних, політичних, морально-психологічних, правових відносин у державі і суспільстві;

3) спеціально-кримінальне запобігання: система спеціальних органів державної влади, які функціонують з метою здійснення впливу на криміногенні фактори, а також встановлення причин та умов вчинення злочинів неповнолітніми та вжиття заходів щодо їх усунення [3].

Дещо інший підхід з приводу тієї ж сфери протидії та запобігання злочинності пропонує М. І. Фіалка, який виділяє виключно: 1) індивідуальну профілактику – здійснюється щодо неповнолітніх, які відносяться до групи ризику вчинення злочину або вже вчинили злочин, у зв'язку з чим потрапили у поле діяльності суб'єктів профілактики, поставлені на профілактичний облік, відбувають покарання або знаходяться у профілактичних закладах, тощо; 2) загальносоціальну – дії, спрямовані на підвищення соціального захисту сімей з дітьми, збільшення матеріальної допомоги дітям-сиротам і дітям-інвалідам, реформування освітніх закладів, належне фінансове забезпечення праці вчителів і вихователів; ці дії націлені на зменшення протиріч і стабілізацію соціально-економічних, політичних, морально-психологічних, правових відносин у державі і суспільстві; 3) спеціально-кримінологічне запобігання – дії (розраховані як на всіх неповнолітніх, так і на їх окремі групи), спрямовані на зменшення негативного впливу криміногенних чинників, а також заходи, скеровані на конкретних осіб з девіантною або злочинною поведінкою з метою недопущення виникнення антисуспільної мотивації [4, с.133–140].

Наведені наукові визначення показують не тільки загальну незавершеність логіки у дослідженнях напрямів запобігання та протидії злочинності, але й часте та вкрай неправильне співвідношення даної категорії із функціями. Варто наголосити, що напрями, незважаючи на об'єктивну зрозумілість їх етимології, не мають нічого спільного із функціями запобігання та протидії злочинності, зокрема, в рамках роботи відповідних органів державної влади. Вони також не є групами практичних інструментів регулювання або впливу у відповідній сфері. Термін «напрями запобігання та протидії злочинності» визначає ті кластери суспільних відносин, де подібні різновиди діяльності здійснюються. У контексті діяльності Державної митної служби України та її органів, напрями запобігання та протидії злочинності є сферами суспільно-правових відносин, у контексті яких відбувається реалізація вказаним відомством своїх завдань, функцій та повноважень.

З огляду на правовий статус служби та покладені на неї функції, на сьогоднішній день можна виділити чотири напрями запобігання та протидії злочинності Держмитслужбою України.

1. Першим напрямом запобігання та протидії злочинності ор-

© Черкасський Р. А., 2022

ганами Державної митної служби України є цільовий (митно-фіскальний). Варто зазначити, що мито, є одним із прикладів системи митних платежів – всі види платежів, які справляються митними органами при переміщенні через митний кордон України товарів, транспортних засобів та інших предметів згідно з чинним законодавством України [5, с. 25]. Відповідно до положень Митного кодексу України окрім безпосередньо мита, до митних платежів також відноситься акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції); податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції) [6].

Таким чином, здійснюючи свою цільову діяльність, Державна фіскальна служба України забезпечує наповнення державного бюджету, що, в свою чергу, гарантує фінансово-економічну стабільність нашої країни та достатність фінансових ресурсів для комфортного існування населення країни. Проте, процес наповнення бюджету, окрім складності, несе в собі значні ризики виникнення ситуацій порушення прав та інтересів населення країни, зокрема, злочинними проявами у податково-митній сфері. Протиправна діяльність в зазначеному ракурсі може привести до дисбалансу вітчизняної економіки, початок дії в ній регресивних процесів. Саме у зв'язку з цим, протидія та запобігання злочинності в роботі Держмитслужби йде бік о бік із цільовим (митно-фіскальним) напрямом роботи відомства, прямо пов'язаного із фінансово-економічною безпекою нашої держави.

2. Робота із суспільством. Вагоме значення в діяльності Державної митної служби, як суб'єкта запобігання та протидії злочинності на території нашої держави має робота із суспільством. Соціальна орієнтованість заходів, засобів та методів діяльності Держмитслужби передбачає превентивно-виховний вплив на конкретних фізичних осіб при перетинанні ними митного кордону України за рахунок митного контролю об'єктів, що останніми перевозяться, а також притягнення їх, у разі наявності об'єктивних підстав, до адміністративної відповідальності за порушення митних правил.

Напрям суспільного впливу в роботі Держмитслужби України також передбачає тісне співробітництво відомства із громадськістю, у тому числі з питань щодо запобігання та протидії злочинності. Правовою основою взаємодії служби із громадськістю виступає Постанова КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 № 966, яка визначає основні вимоги до організації і проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Відповідно до зазначеної Постанови, консультації з громадськістю проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів. Проведення консультацій з громадськістю має сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань

державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень. Консультації з громадськістю проводяться з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави, реалізації та захисту прав і свобод громадян, задоволення їх політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [7].

В роботі Держмитслужби України формою взаємодії з громадськістю виступає громадська рада, діяльність якої регламентована Положеннями (затверджене Наказом Держмитслужби від 18.02.2021 №110). За текстом документу громадська рада при Державній митній службі України є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної митної політики. Основними завданнями Громадської ради є: 1) сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; 2) сприяння врахуванню Держмитслужбою громадської думки під час формування та реалізації державної політики у сферах, що належать до компетенції Держмитслужби; 3) сприяння залученню представників заінтересованих сторін до проведення консультацій з громадськістю та моніторингу результатів формування та реалізації державної політики у сферах, що належать до компетенції Держмитслужби; 4) проведення відповідно до законодавства громадського моніторингу за діяльністю Держмитслужби; 5) здійснення підготовки експертних пропозицій, висновків, аналітичних матеріалів з питань формування та реалізації державної політики у сферах діяльності Держмитслужби [8].

3. Нормотворчість. Згідно із положеннями юридичної теорії поняття «нормотворчість», як правило розглядається у значенні діяльності уповноважених на це суб'єктів з розроблення, розгляду, прийняття та офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, яка здійснюється за визначеною процедурою [9]. У своєму дисертаційному дослідженні З. О. Погорєлова підкреслює, що нормотворчість стосується головним чином процедури прийняття нормативних актів. Нормотворчіть вимагає вивчення розвитку реальних зв’язків між різними явищами, о беруть участь у формуванні права і здійснюють перехід від матеріальних факторів до свідомості та від неї до правових норм [10, с. 11]. За визначенням А. О. Нечипоренко нормотворчість є комплексною науковою категорією, яка характеризується тим, що вона є: початковою стадією механізму правового регулювання, елементом правової системи і правової культури суспільства, в процесі якого відбувається перетворення потреб та інтересів у загальнообов’язкові, формально-визначені приписи і правила; засобом організації соціального управління, однак при цьому процес нормотворчості сам врегульований правом й іншими соціальними нормами; цілеспрямованою діяльністю, що триває в певних часових проміжках і містить внутрішні елементи – етапи процесу зародження правової норми і набрання нею чинності, за допомогою якої відбувається зміна суспільного життя [11, с. 5].

Отже, нормотворчість – це процес формування нових нормативних,

© Черкасський Р. А., 2022

юридичних положень, які регулюють правові відносини в тій чи іншій галузі. Здійснюючи протидію та запобігання злочинності Державна митна служба приймає накази, розпорядження та інші юридичні документи, які, по-перше, забезпечують реалізацію відповідних заходів, засобів та способів боротьби та профілактики злочинності; по-друге, упорядковують діяльність персоналу служби, забезпечують розподілення покладених на його представників обов'язків та функцій; по-третє, забезпечують належний рівень роботи структурних органів та підрозділів Держмитслужби України за вектором запобігання та протидії порушенням в митній сфері, а також злочинності.

4. Напрям взаємодії. Четвертим напрямом запобігання та протидії злочинності Державною митною службою та її органами є взаємодія. У філософії категорія «взаємодії» застосовується у розумінні діючих зв'язків і реального впливу взаємодіючих елементів один на одного і є абстракцією вищого порядку щодо всіх інших його значень. У науці публічного управління взаємодія постає як постійна співпраця у вирішенні значних і повсякденних питань. Взаємодія різних органів державної влади зумовлена реалізацією функцій держави і спрямована на розробку та реалізацію довгострокових програм і планів соціально-економічного розвитку регіонів; координацію зусиль для виконання завдань, що мають велике значення для населення регіону; створення умов для структурної перебудови місцевого господарства та створення спільних державно-самоврядних організацій [12, с. 253]. Отже, взаємодія – це форма діяльності органів влади при якій останні співпрацюють одне з одним на засадах добровільності в межах визначених законодавством компетенцій з метою полегшення реалізації покладених на них завдань та функцій, у тому числі за напрямом запобігання та протидії злочинності. В роботі Державної митної служби України взаємодія має два спрямування: національне та міжнародне. Так, відповідно до Положення про Державну митну службу України від 06.03.2019 №227 остання під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє з іншими органами виконавчої влади, консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, а також підприємствами, установами та організаціями, всеукраїнськими об'єднаннями профспілок і всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців, зокрема шляхом обміну електронними документами у визначеному законодавством порядку [13].

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження свідчить про те, що Державна митна служба України хоча і не є спеціалізованим суб'єктом протидії та запобігання злочинності, втім, вона здійснює свою діяльність у вказаній сфері за багатьма напрямками, що в свою чергу дозволяє підкреслити важливість роботи даного центрального органу виконавчої влади у досліджуваній сфері. У підсумку також слід вказати, що всі напрямки тісно переплітаються одне з одним, а відтак здійснюючи свою діяльність Державна митна служба повинна прагнути досягти успіху за всіма визначеними векторами.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавче право України: Підручник. За заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2009. 642 с.

2. Федченко О. Практичні напрями у сфері запобігання і протидії корупції у підрозділах Національної поліції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. № 865. С. 345–349.

3. Курс лекций по криминологии : учебное пособие / под ред. проф. И. Н. Даньшина (Общая часть) и проф. В. В. Голины (Особенная часть). Харків : Одиссей, 2006. 280 с.

4. Фіалка М.І. Неповнолітня злочинність: сучасний стан та напрями профілактики. *Вісник Кримінологічної асоціації.* 2013. № 5. С.133–140.

5. Салєнков А.В. Правове регулювання податкових платежів, що справляються при перетинанні митного кордону України. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2008. 194 с.

6. Митний кодекс України: кодекс від 13.03.2012 №495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. №45-45. ст. 552.

7. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постановка, порядок від 03.11.2010 №966. *Офіційний вісник України.* 2010. № 84. ст. 36.

8. Положення про Громадську раду при Державній митній службі України: наказ від 18.02.2021 №110. Офіційний веб-портал Державної митної служби України. URL: https://customs.gov.ua/polozhennia-gromrada#scrollTop=0

9. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

10. Погорєлова З. О. Законодавчий процес в Україні: проблеми теорії та практики. Київ, 2004. 170 с.

11. Нечипоренко А. О. Нормотворчість в Україні: поняття, види, напрями удосконалення. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2015. 21 с.

12. Шевчук О. М. Взаємодія та координація органів державної влади щодо забезпечення державного контролю у сфері обігу наркотичних засобів тау психотропних речовин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2014. № 8. С. 126–129.

13. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова, положення від 06.03.2019 №227. *Офіційний вісник України*. 2019. №26. ст.900.

References

Dzhuzha, O. (red.). (2009). *Kriminalno-vikonavche pravo Ukrayini*. Kyiv : Atika.

Fedchenko, O. (2017). Praktichni napryami u sferi zapobigannya i protidiyi korupciyi u pidrozdilah Nacionalnoyi policiyi. *Visnik Nacionalnogo universitetu «Lvivska politehnika». Seriya: Yuridichni nauki,* 865, 345–349.

Fialka, M. (2013). Nepovnolitnya zlochinnist: suchasnij stan ta napryami profilaktiki. *Visnik Kriminologichnoyi asociaciyi*, 5, 133–140.

Salyenkov, A. (2008). Pravove regulyuvannya podatkovih platezhiv, sho spravlyayutsya pri peretinanni mitnogo kordonu Ukrayini. Kharkiv : Nacionalna yuridichna akademiya Ukrayini imeni Yaroslava Mudrogo.

Petrishin, O. V. (red.). (2015). Teoriya derzhavi i prava. Harkiv : Pravo.

Pogoryelova, Z. (2004). *Zakonodavchij proces v Ukrayini: problemi teoriyi ta praktiki.* Kiyiv.

© Черкасський Р. А., 2022

Nechiporenko, A. (2015). Normotvorchist v Ukrayini: ponyattya, vidi, napryami udoskonalennya. Kharkiv: Nacionalnij yuridichnij universitet imeni Yaroslava Mudrogo.

Shevchuk, O. (2014). Vzayemodiya ta koordinaciya organiv derzhavnoyi vladi shodo zabezpechennya derzhavnogo kontrolyu u sferi obigu narkotichnih zasobiv tau psihotropnih rechovin. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu,* 8, 126–129.

R. Cherkasskyi, *Candidate of Sciences in Public Administration*
ORCID: 0000-0003-1206-7774

Directions of crime prevention and fighting by state customs service bodies

It was emphasized that carrying out its targeted activities, the State Fiscal Service of Ukraine ensures the filling of the state budget, which, in turn, guarantees the financial and economic stability of our country and sufficient financial resources for the comfortable existence of the population. However, the process of filling the budget, in addition to complexity, carries significant risks of situations of violation of the rights and interests of the population, in particular, criminal acts in the tax and customs sphere. Illegal activities in this perspective can lead to imbalances in the domestic economy, the beginning of regressive processes in it.

Emphasis is placed on the fact that in combating and preventing crime, the State Customs Service adopts orders, directives and other legal documents, which, firstly, ensure the implementation of appropriate measures, means and methods of combating and preventing crime; secondly, streamline the activities of the staff of the service, ensure the distribution of responsibilities and functions assigned to its representatives; thirdly, ensure the proper level of work of structural bodies and units of the State Customs Service of Ukraine on the vector of prevention and counteraction to violations in the customs sphere, as well as crime.

It is generalized that the State Customs Service of Ukraine, although not a specialized entity in combating and preventing crime, nevertheless, it carries out its activities in this area in many areas, which in turn emphasizes the importance of this central executive body in the study area. As a result, it should also be noted that all areas are closely intertwined with each other, and therefore in carrying out its activities, the State Customs Service should strive to succeed in all identified vectors.

Keywords: *directions; counteraction and prevention of crime; State Customs Service.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.09
УДК 343.8

Ковальчук В. С.,
начальник відділу ведення
Єдиного реєстру досудових
розслідувань та інформаційно-
аналітичної роботи
Волинської обласної прокуратури
ORCID:0000-0002-6025-1608

ПРО ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО КОРЕЛЮВАЛИ ВІЙНУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз окремих корелянт, які входять у детермінаційний комплекс, що сприяв нападу Російської Федерації на Україну, а також запропоновані науково обґрунтовані шляхи щодо їх нейтралізації, блокування, усунення тощо, з огляду запобігання аналогічним суспільно небезпечним посяганням у майбутньому.

Ключові слова: *війна; детермінанти; корелянти; кримінальне правопорушення; суспільно небезпечне посягання; військові злочини; кримінально-процесуальна діяльність.*

Постановка проблеми. Гібридна війна Російської Федерації (РФ), яка була розв'язана нею проти України у 2014 році, анексія (окупація) Криму, а також відкрите військове вторгнення на територію нашої держави у лютому 2022 році обумовлюють необхідність всебічного та комплексного наукового погляду на ті детермінанти(причини, умови, корелянти), що сприяли вчиненню зазначеного суспільно небезпечного посягання практично на всі об'єкти правової охорони, що закріплені у чинному законодавстві, а саме – на: державний суверенітет, терито-ріальну цілісність, незалежність тощо нашої країни, а також на права, свободи і законні інтереси людини, які є визначальними у всіх міжнародно-правових актах [1, с. 96–104].

Важливим у зв'язку з цим є й інший аспект досліджуваної у даній роботі проблематики, з огляду розробки науково обґрунтованих заходів щодо запобігання воєнним діям і посяганням на територію та інші охоронювані законами об'єкти України у подальшому, враховуючи вплив детермінаційних явищ і процесів на їх формування і розвиток [2, с. 274–280].

Постановка завдання. Саме з цих міркувань і обрана тема зазначеної наукової статті, а також визначена її основна ***мета*** – з'ясувати сутність і зміст корелянт та, в цілому, детермінаційного механізму вчинення воєнних посягань на Україну з боку РФ з тим, щоб запобігти аналогічній протиправній діяльності цієї держави у подальшому.

У свою чергу, головним ***завданням*** цієї доктринальної розробки є формування науково обґрунтованих висновків, пропозицій і заходів,

© Ковальчук В. С., 2022

пов'язаних з нейтралізацією, блокуванням, усуненням тощо зазначених корелянт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показали результати вивчення наукової літератури, питаннями забезпечення воєнної безпеки та запобігання посяганням на цей об'єкт правової охорони, з огляду положень кримінології та кримінально-процесуального права, досить активно та плідно займаються такі учені, як: А. М. Бабенко, В. С. Батиргареєва, А. А. Вознюк, Б. М. Головкін, О. О. Дудоров, О. М. Джужа, М. В. Карчевський, О. О. Кваша, О. Г. Колб, І. М. Копотун, С. А. Мозоль, В. Ф. Оболенцев, Є. С. Назимко, Є. О. Письменний, М. В. Шепітько та ін.

Особливо цілеспрямовано працює над даною проблематикою Ю. В. Луценко, основним предметом наукових пошуків якого є саме воєнна безпека [3, с. 33–47]. Поряд з цим, у сучасних воєнних умовах детермінаційні процеси і явища, у тому числі кореляційного характеру, що сприяли формуванню та реалізації на практиці протиправних намірів РФ щодо України, набули своїх особливостей розвитку та прояву, а тому мають стати окремим предметом наукових інтересів і пошуків, що й стало вирішальним при виборі об'єкта цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу. На науковому рівні загальновизнаним є висновок про те, що всі соціально-правові явища і процеси є взаємозв'язаними, взаємодіючими та взаємообумовленими, у результаті чого будь-яка причина їх формування і розвитку породжує відповідний наслідок [4, с. 333–340].

Якщо вказану теоретичну модель застосувати для з'ясування сутності і змісту детермінант, зокрема корелянт, що мають безпосереднє відношення до змісту сучасної війни РФ проти України (з 24 лютого 2022 року по теперішній час), то можна у зв'язку з цим звернути увагу на декілька із них, які суттєвим чином вплинули на реалізацію першою злочинних намірів щодо нашої держави.

Як показали результати аналізу зібраних емпіричних матеріалів, на перший план з даного приводу виходять корелянти, що стосуються реакції України на анексію Криму та відкритої участі РФ у розв'язанні гібридної війни на Донбасі у 2014 році [5, с. 75–82]. Так, замість того, щоб відразу розірвати дипломатичні відносини з країною-агресором, ввести візовий режим прибуття в Україну її громадян і створити належні та дійові механізми залучення держав-гарантів Будапештського меморандуму 1994 року для забезпечення безпеки нашої держави, представники тодішнього політикуму та так званої «еліти» зайнялись вуличною демагогією і примітивним блокуванням посольства РФ в Україні за допомогою ультра-націоналістичних та інших тому побідних авантюристичних сил.

Як наслідок, в Україні цілком логічно виникла їх протилежність та «п'ята колона» РФ, яка професійно грамотно документувала такі нецивілізовані та чисто популістські дії «демонстрантів», у лавах яких були у тому числі високопоставлені представники вищих ешелонів державної влади, що демонструвалась у різноманітних аудиторіях і організаціях, членом яких є або була на той час наша держава (як от: Раді Європи; ООН, СНД тощо), як реальна загроза на російськомовне населення в Україні. Більш того, як показала практика, це й

обумовило розвиток колабораціонізму в нашій державі, який став ще однією із загроз, що проявила себе у ході війни РФ проти України, розпочинаючи з 2022 року [6, с. 116–128].

Щодо другої корелянти, що пов'язана з розвитком агресивної поведінки РФ щодо України, то її зміст лежить у площині обороноздатності нашої держави [7, с. 49–53]. Зокрема, знову ж таки, ведучи війну по суті з РФ ще з 2014 до лютого 2022 року, Україна зобов'язана була розвивати свій військово-промисловий комплекс, основу якого складають на сьогодні (як і на той час) висококваліфіковані національні фахівці та потужні підприємства.

Натомість, з якихось причин (а, вони є очевидними – це латентна діяльність «агентів впливу» РФ та доморощених «горе-державних мужів», які сфокусували свою увагу на особистих бізнес-інтересах за рахунок держави) Україна за 8-м років війни надала Збройним Силам нашої країни аж, зокрема, вісім сучасних танків Т-80 «Оплот»(один танк на рік) та інші тому побідні озброєння, включаючи літаки, гелікоптери, системи «Град», т. ін.

У свою чергу, виготовлену на оборонних заводах продукцію Україна весь цей часовий відрізок продавала за кордон, хизуючись тим, що вона є одним із успішних експортерів військової техніки. Більш того, за вказаний час яких тільки «агентів впливу» РФ не призначали на керівні посади в Укроборонпромі, включаючи й іноземців. Саме тому, як видається, сьогодні є вірною позиція керівництва держави про притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб у такій «політиці» з питань забезпечення обороноздатності України [8]. При цьому зазначений підхід дозволить не тільки нейтралізувати, блокувати, усунути тощо детермінанти, що сприяли зниженню рівня забезпечення національної безпеки, але й стане запобіжним (шляхом залякування) заходом для теперішніх і майбутніх керівників даного державного відомства у випадках виникнення протиправного наміру при виконанні своїх професійних обов'язків.

До третьої групи корелянт, які є предметом даного наукового дослідження, слід віднести питання так званого множинного (подвійного, потрійного, та ін.) громадянства України.

Сутність цієї проблеми полягає у тому, що саме з 2014 року і у теперішній воєнний час чомусь досить «актуальною» стала діяльність певних так званих політичних «еліт» та інших суб'єктів суспільно-державної спрямованості щодо вирішення зазначеного завдання, з огляду сприйняття даного інституту права як системного елементу держави Україна [9, с. 161–168].

Відповідь на це питання дано в ст. 4 Конституції України, відповідно до положень якої в нашій країні встановлено єдине громадянство України. При цьому набуття особою громадянства іншої держави автоматично, як це витікає із змісту Закону України «Про громадянство України», є правовою підставою для позбавлення її громадянства нашої країни (як приклад можна назвати позбавлення такого права І. Коломойського, Г. Корбана та ін. у липні 2022 року).

У той самий час, вказані вище та інші тому подібні «тлумачі» Основного закону переконують справжніх українців у тому, що якщо особа не претендує на роботу (службу) в орга-

© Ковальчук В. С., 2022

нах державної влади чи місцевого самоврядування України, то вона вправі отримати громадянство іншої держави, посилаючись на те, що це є загальновизнаний принцип у цивілізованих країнах. Без сумніву, заперечувати вказане міжнародно-правове положення безглуздо, враховуючи євроатлантичні наміри України щодо вступу в Європейський Союз та НАТО.

Поряд з цим, варто звернути увагу авторів доктрини множинного громадянства на той факт, що ними дається невірне та професійно невиважене, з точки зору суб'єктів офіційного тлумачення норм права, розширене роз'яснення змісту ст. 4 Конституції України та порушується, одночасно, принцип верховенства права, відповідно до якого норми Основного закону мають найвищу юридичну силу і є нормами прямої дії (ст. 8 Конституції України).

Виходячи з цього, цілком очевидним у даному випадку є висновок про те, що в нашій державі на сьогодні є єдине громадянство України, а тому, будь-які пропозиції з цього приводу можна віднести до корелянт воєнної агресії РФ щодо нашої держави.

Чому це так важливо для України?

По-перше, з часів закінчення другої світової війни (1939–1945 рр.) жодна з Європейських держав, на щастя, не вела воєнні дії на своїй території із зовнішнім агресором, крім, звичайно, колишньої Югославії, де Сербія військовою силою вчиняла спроби зберегти у своєму складі федеральні утворення, а тому проблем щодо множинності громадянства у них на практиці не виникало.

У свою чергу, Україна вже 9-й рік бореться з РФ за свій суверенітет і незалежність, а тому єдине громадянство у такій ситуації виступає реальним гарантом її цілісності та державності. Додатковим аргументом у зв'язку з цим виступають різноманітні спроби громадян України ухилитись від виконання військового обов'язку, у тому числі й шляхом використання можливостей політиків у розширенні переліку осіб, які вправі виїжджати за кордон у воєнний час, навіть при наявності права таким чином на самозахист, що слід віднести до корелянт детермінаційного комплексу, який сприяв РФ у нападі на Україну у лютому 2022 року [10, с. 260–267].

Саме з цих міркувань та з метою блокування, усунення, нейтралізації тощо корелянт, які входять у цей комплекс, варто на правозастосовному рівні посилити не тільки індивідуальну юридичну відповідальність за наявність подвійного громадянства, у тому числі ввести у КК норму, яка передбачала б кримінальну відповідальність за вчинення вказаних правопорушень, але й активізувати кримінальне переслідування тих юридичних осіб (партій, громадських об'єднань, фондів, т. ін.), членами яких є фізичні особи з множинним громадянством, якщо вони є активними суб'єктами формування та реалізації державної політики нашої країни.

Знову ж таки, колаборанти, які на сьогодні активно співпрацюють з російськими окупантами у формі суспільно-державного управління (виконують функції так званих губернаторів, мерів, керівників освіти, медичних закладів та ін.), стали зрадниками і завдяки тому, що мали подвійне громадянство, і сформувати таким чином свою антиукраїнську позицію щодо України, що й стало наслідком реалізації на практиці корелянт де-

термінаційного комплексу, мова про який велась вище.

Як встановлено в ході даного дослідження, на стан забезпечення воєнної безпеки України впливають й інші корелянти, включаючи й кримінально-процесуального спрямування. До таких, зокрема, можна віднести наступні із них:

1. Високий рівень правової незахищеності населення в Україні, у тому числі у сфері судочинства, у зв'язку з чим громадяни вимушені звертатись за забезпеченням своїх прав не до держави, а до зовнішніх суб'єктів. Так, на сьогодні по кількості звернень своїх громадян у Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ) Україна займає 4-те місце в Європі.

А, як назвати той факт, що мобілізуючи у військовий час своїх громадян до лав Збройних сил та інших військових формувань України, держава лише мінімально забезпечує їх відповідними особистими ресурсами захисту, покладаючи цей обов'язок на населення?

2. Правові прогалини у тих законодавчих актах, які регулюють діяльність волонтерських організацій, що стали у зв'язку з цим засобом прихисту та формою ухилення відповідних категорій громадян від мобілізації.

А, це не тільки знижує рівень довіри суспільства до цих громадських об'єднань, але й підвищує рівень корупції з цих питань [11, с. 242–255].

3. Самоусунення держави і, одночасно, надання права на придбання військової амуніції та певних видів озброєння для приватних осіб та організацій.

І, це в умовах, коли кількість необлікованої зброї на територіях, які були деокуповані Україною (Буча, Гостомель, Ірпінь ін.), носить загрозливий для суспільства характер.

4. Низький рівень підготовки населення до самозахисту на тих територіях, на яких не велись бойові дії, але існує загроза військової агресії (Волинь, Рівненщина, Житомирщина та ін.).

Зміст цієї проблеми полягає у тому, що держава зобов'язана створити у кожному густонаселеному пункті України(обласних та районних центрах, об'єднаних громадах, тощо) курси військової підготовки до самозахисту в умовах війни та окупації.

До їх проведення варто залучати всіх придатних по формі(здоров'ю, власній волі, віку тощо) громадян, які на добровільній основі готові захищати свою Вітчизну. Зокрема, до таких своєрідних «резервістів» можна віднести: а) осіб, віком від 60 років і старші; б) інвалідів, які здатні тримати зброю в руках; в) та школярів випускних класів, які не досягли 18-річного віку; ін.

Саме по такому шляху, у свій час, пішов Ізраїль, проголосивши свою незалежність у 1949 році, чий досвід, без сумніву, й має використати наша держава.

5. Інші кореляти (відсутність політичної монолітності в умовах війни; спроби дискредитувати у військовий час керівництво держави; зловживання своїми повноваженнями відповідних радників міністрів і відомств з питань дотримання державної таємниці та публічної інформації, т. ін.), нейтралізація яких значно знизила б рівень посягань на воєнну безпеку України [12, с. 317–319].

У той самий час, вирішити це завдання та усунути у зв'язку з цим існуючі корелянти детермінаційного комплексу, що мають безпосереднє

© Ковальчук В. С., 2022

відношення до російської військової агресії проти України, неможливо, включаючи кримінально-процесуальні ресурси і засоби, без встановлення у чинному законодавстві обов'язку для всіх державних органів (а, в КПК – для прокурорів і органів досудового розслідування та суду) виявляти детермінанти (причини, умови та корелянти), які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, та реагувати на них відповідними заходами.

Висновки. Отже, проведений аналіз змісту деяких корелянт, які входять у детермінаційний комплекс, що обумовив війну Російської Федерації проти України у лютому 2022 року, дозволяє констатувати, що воєнна безпека залежить не тільки і не стільки від професійної готовності та здатності Збройних Сил та інших військових формувань нашої держави, скільки і від спроможності інших інститутів суспільства забезпечувати належним чином охорону даного правового об'єкта, особливе місце у якому має займати кримінально-процесуальна спрямованість її суб'єктів щодо ефективного реагування на факти вчинення кримінальних правопорушень, зокрема і у сфері воєнної безпеки.

Саме тому, так важливо у вказаній суспільній діяльності своєчасно та повно виявляти і усувати вказані вище детермінанти (причини, умови та корелянти), а також консолідувати у зв'язку з цим зусилля усіх її суб'єктів з тим, щоб запобігати аналогічним кримінальним посяганням з боку РФ у подальшому.

Список використаних джерел

1. Луценко Ю. В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до розділу І Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України) (Частина1). *Соціально-правові студії.* 2020. Вип. 3(9). С. 8-17.

2. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 1. С. 274-280.

3. Луценко Ю. В. Поняття та зміст воєнної безпеки України у світлі сучасних викликів та загроз. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2018. Вип. 137. С. 33–47.

5. Кваша О. О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях : традиції та сучасність. *Правова держава.* 2017. Вип. 28. С. 333-340.

6. Nikolay V. Karchevsky, Olena V. Karchevska. Ukrainian 2014/2015 – Events : Practical Proof of Social Theorems. Krit V Kritische *Vierteqahres-schrift fur Geset zdebund und Rechtswissenschaft.* 2016. Vol: 99 Issue : 1. P. 75-82.

7. Письменний Є. О. Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема. *Право України.* 2020. № 12. С. 116-128.

8. Луценко Ю. В. Теоретико-правові аспекти воєнної сфери в системі державної безпеки України. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2020. Вип. 3(32). С. 49-53.

9. Злочини в оборонній сфері буде розслідувати спеціальна робоча група у ГПУ. UKR:https://www.ukr.net. 26.11.2021. [дата звернення 20.06.2022].

10. Оболенцев В. Ф. Держава Україна як система : системний підхід до запобігання корупції. *Проблеми законності.* 2017. Вип. 138. С. 161-168.

11. Кваша О. О. Право на самозахист в контексті протидії злочинним посяганням на національну безпеку України. *Правова держава.* 2018. Вип. 29. С. 260-267.

12. Загиней-Заболотенко З. А., Гладун О. З. Поняття та перелік корупційних кримінальних правопорушень : чого потребує Кримінальний кодекс України. *Право України.* 2020. № 9. С. 242-255.

13. Колб О. Г. Про деякі кримінально-правові заходи запобігання розкраданням майна, отриманого волонтерськими організаціями України. *Юридичний науковий електронний журнал.* Запоріжжя: Запоріж.нац.ун-т, 2022. № 4. С. 317-319. *https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/75*

References

Lutsenko, Yu. V. (2020). Pravovi aspekty klasyfikatsiyi zlochyniv proty voyennoyi bezpeky Ukrayiny, yaki vidneseni do rozdilu I Osoblyvoyi chastyny KK Ukrayiny (Zlochyny proty osnov natsional'noyi bezpeky Ukrayiny) (Chastyna1). *Sotsial'no-pravovi studiyi*, 3(9), 8-17.

Holovkin, B. M. (2020). Pro determinatsiyu zlochynnosti. *Chastopys Kyyivs'koho universytetu prava.* № 1. S. 274-280.

Lutsenko, Yu. V. (2018). Ponyattya ta zmist voyennoyi bezpeky Ukrayiny u svitli suchasnykh vyklykiv ta zahroz. *Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. Vyp. 137. S. 33-47.

Kvasha, O. O. (2017). Znachennya filosofs'koyi katehoriyi prychynnosti u kryminal'no-pravovykh doslidzhennyakh : tradytsiyi ta suchasnist'. Pravova derzhava. Vyp. 28. S. 333-340.

Nikolay V. Karchevsky, Olena V. Karchevska. Ukrainian 2014/2015 Events : Practical Proof of Social Theorems.Krit V Kritische Vierteqahres-schrift jurGeset zdebund und Rechtswissenchaft. 2016. Vol: 99 Issue : 1. P. 75-82.

Pys'mennyy, Ye. O. (2020). Kolaboratsionizm u suchasniy Ukrayini yak kryminal'no-pravova problema. *Pravo Ukrayiny*. № 12. S. 116-128.

Lutsenko, Yu. V. (2020). Teoretyko-pravovi aspekty voyennoyi sfery v systemi derzhavnoyi bezpeky Ukrayiny. *Prykarpats'kyy yurydychnyy visnyk*. Vyp. 3(32). S. 49-53.

Obolentsev V. F. (2017). Derzhava Ukrayina yak systema : systemnyy pidkhid do zapobihannya koruptsiyi. Problemy zakonnosti. Vyp. 138. S. 161-168.

Kvasha, O. O. (2018). Pravo na samozakhyst v konteksti protydiyi zlochynnym posyahannyam na natsional'nu bezpeku Ukrayiny. *Pravova derzhava,* 29, 260-267.

Zachyney-Zabolotenko, Z. A., Hladun, O. Z. (2020). Ponyattya ta perelik koruptsiynykh kryminal'nykh pravoporushen' : choho potrebuye Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny. *Pravo Ukrayiny*, 9. S. 242-255.

Kolb, O. H. (2022). Pro deiaki kryminalno-pravovi zakhody zapobihannia rozkradanniam maina, otrymanoho volonterskymy orhanizatsiiamy Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. Zaporizhzhia: Zaporizh.nats.un-t, 4. S. 317-319.

V. Kovalchuk, *head of the department for maintaining the Unified Register pretrial investigations and information and analytical work Volyn regional prosecutor's office*

ORCID: 0000-0002-6025-1608

About some determinants that led to the war of the Russian Federation against Ukraine

The article analyzes individual causes and conditions that contributed to the attack of the Russian Federation on Ukraine, as well as proposed scientifically based

© Ковальчук В. С., 2022

measures for their neutralization, blocking, elimination, etc., with a view to preventing similar socially dangerous encroachments in the future.

The hybrid war of the Russian Federation (RF), which was unleashed by it against Ukraine in 2014, the annexation (occupation) of Crimea, as well as the open military invasion of the territory of our state in February 2022 necessitate a comprehensive and complex scientific view of those determinants (reasons, conditions, correlates) that contributed to the perpetration of the specified socially dangerous encroachment on almost all objects of legal protection enshrined in current legislation, namely: state sovereignty, territorial integrity, independence, etc. of our country, as well as rights, freedom and legitimate human interests, which are decisive in all international legal acts.

In this regard, another aspect of the issues studied in this work is important, in view of the development of scientifically based measures to prevent military actions and encroachments on the territory and other legally protected objects of Ukraine in the future, taking into account the influence of deterministic phenomena and processes on them formation and development.

It is for these reasons that the topic of the mentioned scientific article was chosen, as well as its main goal was determined – to find out the essence and content of the correlates and, in general, the deterministic mechanism of military aggression against Ukraine by the Russian Federation in order to prevent similar illegal activities of this state in the future.

In turn, the main task of this doctrinal development is the formation of scientifically based conclusions, proposals and measures related to the neutralization, blocking, elimination, etc. of the said correlates.

Keywords: *war; determinants; correlates; criminal offense; socially dangerous encroachment; war crimes; criminal procedural activity.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.10
УДК 343.2

Рудницьких М. І.,
кандидатка юридичних наук,
експертка з пенітенціарної пробації
проєкту SURGe
ORCID: 0000-0002-7048-3429

ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБИ ПРОБАЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНКЕТУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПРОБАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу діяльності уповноважених органів з питань пробації під час воєнного стану на основі результатів анкетування персоналу. Зокрема, піднімаються питання безпеки та евакуації; шляхи та способи здійснення нагляду та контролю в особливий період в областях, де відбувалися і тривають воєнні (бойові) дії або в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні); виконання покарань; взаємодія з судом та поліцією, соціально-виховна робота в умовах воєнного стану. Окрема увага приділяється визначенню кола проблемних питань для служби пробації сьогодні та окресленню шляхів їх можливого вирішення.

Ключові слова: *уповноважений орган з питань пробації; воєнний стан; виконання покарань; не пов'язаних з позбавленням волі; соціально-виховна та психологічна робота.*

Постановка проблеми. Виклики, пов'язані з військовою агресією на території України після 24 лютого 2022 року, зумовили необхідність пошуку нових рішень для звичних та чітко регламентованих державних процесів. Одним із них є виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Зокрема, актуалізуються питання здійснення нагляду та контролю уповноваженими органами пробації в умовах воєнного стану, у тому числі в областях, де відбувалися і тривають воєнні (бойові) дії або в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) тощо.

Наразі перші чотири місяці повномасштабного вторгнення продемонстрували ризики, які несе війна: потреба в евакуації персоналу та суб'єктів пробації, фізична небезпека та загроза життю і здоров'ю, неможливість здійснювати повноваження працівниками та виконувати обов'язки засудженими особами.

Переосмислення та перезавантаження діяльності пробації в нових безпрецедентних умовах потребують глибокого аналізу та збору емпіричної бази. Одним з кроків для цього стало анкетування персоналу уповноважених органів з питань пробації, проведене ДУ «Центр пробації» та проєктом SURGe за спільно розробленим опитувальником [1].

Постановка завдання. Передовсім основними завданнями, які постають перед цією науковою публікацією, є аналіз діяльності уповноважених органів пробації в умовах

© Рудницьких М. І., 2022

воєнного стану за результатами анкетування персоналу та визначення кола пріоритетних питань для служби пробації та окреслення шляхів їх можливого вирішення.

Виклад основного матеріалу. Усього в анкетування, яке проводилось через Google-форму з 2 по 6 травня 2022 року, взяло участь 864 працівника. Географія дослідження охоплювала ті області, де тривали (тривають) бойові дії та/або проходила лінія фронту: Харківська (17 % опитаних), Донецька (12,5 % опитаних), Житомирська (8,2 % опитаних), Луганська (2,3 % опитаних), Одеська (13,4 % опитаних), Сумська (6,5 % опитаних), Запорізька (7,8 % опитаних), Херсонська (7,3 % опитаних), Чернігівська (6,9 % опитаних), Київська та місто Київ (17,7 % опитаних).

Дослідження передбачало збір інформації за такими сферами: безпека та евакуація; шляхи та способи здійснення нагляду та контролю в особливий період в областях, де відбувалися і тривають воєнні (бойові) дії або в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні); виконання покарань, взаємодія з судом та поліцією, соціально-виховна та психологічна робота. Відповідно, така структура буде зберігатися у статті.

Безпека та евакуація. З 24 лютого до травня 2022 року 70,3 % опитаних працівників залишилися за місцем роботи і проживання; евакуювалося у межах України – 24,9 % і лише 3,1 % виїхали за межі України.

На момент опитування 78,5 % респондентів перебувало у відносній безпеці, проти 21,5 %. Щодо наявного сховища цивільного захисту (у тому числі поблизу місця роботи), то таке сховище було доступне 54,7 % працівникам, коли 41,9 % не мають його, а 1,7 % працівників вказали на наявність найпростішого укриття (підвалів), 0,5 % – не знають про таку інформацію, усі інші або перебували у відпустці, або працювали дистанційно, тому мали укриття за місцем перебування.

Отримані дані свідчать про відсутність системної евакуації працівників пробації, переважна більшість з яких лишились за місцем роботи або проживання, а також відсутність заздалегідь підготовлених алгоритмів у разі бойових дій. Окрему увагу слід приділити можливості забезпечення фізичної безпеки під час виконання повноважень органів пробації – як саме діяти у разі загрози ракетних обстрілів працівникам та суб'єктам пробації.

Шляхи та способи здійснення нагляду та контролю. Стосовно способу здійснення контролю та нагляду за суб'єктами пробації під час активних бойових дій, то 69,4 % опитаних підтримували зв'язок через телефон або Інтернет; 22,2 % продовжували здійснювати без змін; лише 4,8 % не мали змогли виконувати повноваження, а 3,5 % не здійснювали за посадою (психологи, які брали участь в опитуванні).

Ситуація у травні 2022 року на момент опитування змінилася у такий спосіб: у звичному режимі виконували свої повноваження вже 58,9 % опитаних, а 35,1 % – у дистанційному режимі через засоби електронного зв'язку.

Ці результати свідчать про зростання ролі засобів електронного зв'язку у спілкуванні інспектора пробації та засудженої особи, попри нормативну невизначеність такої взаємодії.

Водночас працівники пробації у своїй більшості підтримують можливість виконання окремих функцій віддалено: так, 70,6 % респондентів вказали на доцільність дистанційного (телефоном, через Інтернет) здійснення повноважень.

Серед основних підстав та умов переходу на дистанційний режим були зазначені такі:

- немає можливості виконувати інакше;
- воєнний стан/активні бойові дії/окупація;
- відсутнє транспортне сполучення;
- можливість дистанційного контролю за умови наявності у засудженого телефону та Інтернету/технічні можливості телефону дозволяють ділитися інформацією про місцезнаходження суб'єкта пробації.

Коли йдеться про дистанційне здійснення повноважень, то існує два підходи до цього питання: з точки зору трудового законодавства можливість віддалено виконувати професійну функцію та з точки зору кримінально-виконавчого права – виконання рішень суду, ведення необхідної документації та здійснення нагляду і контролю.

У першому випадку є правові підстави та механізм для впровадження дистанційної або надомної роботи для працівників пробації відповідно до КЗпП та підзаконних актів. Відповідно до пункту 4.1.7. Колективного договору між Адміністрацією та профспілковою організацією персоналу ДУ «Центр пробації» на 2020–2023 рр.: «На час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством, та/або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру наказом директора може встановлюватися умова про дистанційну (надомну) роботу. Можливість виконання роботи дистанційно (надомно) встановлюється безпосереднім працівником керівника» [2].

Поняття, організація й вимоги до надомної та дистанційної роботи визначаються статтями 60-1, 60-2 КЗпП відповідно.

У другому випадку поки що відсутнє правове підґрунтя для реалізацій функцій дистанційно, таких як проведення реєстрації, постановка на облік, проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення. І саме це унеможливлює запровадження дистанційного режиму роботи служби пробації: характер виконуваних повноважень не передбачає процедур, які виконуються через засоби електронного зв'язку.

Виконання покарань. У 53 % працівників виникали проблемні питання під час здійснення нагляду за особами та контролю за виконанням покарання. Які саме:

- громадські роботи – 60,8 % опитаних. Серед основних проблем вказувалися такі: не працюють органи місцевого самоврядування, діяльність комунальних підприємств призупинена; існує небезпека при відбуванні через бойові дії, окупацію; відсутнє транспортне сполучення за місцем відбування покарання; неможлива перевірка відпрацювання громадських робіт; особа не може відпрацювати свої громадські роботи, хоча має можливість і виявляє бажання.

© Рудницьких М. І., 2022

- штраф – 49,3 % опитаних. Найбільші складнощі виникали з: значним погіршенням матеріального стану засудженої особи; відсутністю за місцем проживання або реєстрації такої особи; неможливістю підтвердити сплату штрафу; не працювали відділення пошти та банків для того, щоб сплатити штраф.

- нагляд за звільненими з випробуванням – 57,8 % опитаних. Перебування у зоні збройного конфлікту унеможливило реєстрацію цієї категорії осіб та контролю за місцем проживання.

- виправні роботи – 26,3 % опитаних. Основними проблемами стали: зруйноване місце роботи засудженої особи, звільнення з роботи або простій.

Окремо, слід виділити спільні проблемні питання:

- погодження виїзду за межі України (серед підстав надання дозволу на виїзд відсутня евакуація);

- неможливість виконувати покарання взагалі (активні бойові дії, окупація);

- мобілізація суб'єктів пробації до лав Збройних Сил України, у тому числі, засуджених до виправних робіт (стаття 57 КК України передбачає, що виправні роботи не застосовуються до військовослужбовців).

Вищезазначене неможливо врегулювати на рівні роз'яснень або рекомендацій та, очевидно, потребує внесення відповідних змін до чинного законодавства та підзаконних актів.

Взаємодія з органами поліції та суду. Оперативність реагування судових органів на воєнну агресію та переформатування діяльності судів сприяли можливості взаємодії з органами пробації. Так, 84,4 % опитаних працівників зазначили, що проблемних питань при взаємодії із судом не виникало. Дійсно, вже 3 березня 2022 року був прийнятий Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів», що передбачав можливість зміни територіальної підсудності судових справ у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами [3]. І вже з 6 березня 2022 року Верховний Суд України почав видавати в розпорядження щодо зміни територіальної підсудності справ [4]

Наразі ДУ «Центр пробації» вирішив питання подібним шляхом, видавши 7 червня 2022 року наказ, закріпивши повноваження уповноважених органів з питань пробації на виконання судових рішень стосовно осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях [5].

З органами поліції взаємодіяли 80 % опитаних, а саме: 7 % працівників у телефонному режимі, а 73 % – шляхом надсилання запитів (переважно через засоби електронного зв'язку). 20 % працівників пробації не мали змогу підтримувати зв'язок з органами поліції з таких підстав: окупація, евакуація органів поліції/відсутні органи на території/розбомблено відділення.

Узагалі воєнна агресія вплинула порядок взаємодії з іншими державними органами в межах виконання повноважень – значна частина професійного спілкування відбувалась через засоби електронного зв'язку (обмін інформацією здійснювався через електронну пошту або телефоном).

Соціально-виховна робота передбачає ряд заходів**,** включаючи проведення оцінки ризиків та складання індивідуальної програми. Воєнні (бойові) дії та тимчасова окупація унеможливили проведення соціально-виховної роботи із суб'єктами пробації через загрозу життю та здоров'ю, відсутністю доступу до Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту. Разом з тим, не можна констатувати відсутність проведення такої роботи узагалі: окремі відповіді психологів та інспекторів пробації в межах анкетування свідчили про надання консультацій, підтримуючих бесід через засоби електронного зв'язку протягом перших місяців повномасштабного вторгнення.

Висновки. За результатами аналізу діяльності органів пробації в умовах воєнного стану були сформульовані такі висновки:

- аналіз результатів анкетування засвідчив відсутність системної евакуації працівників пробації, переважна більшість з яких лишились за місцем роботи або проживання, а також відсутність заздалегідь підготовлених алгоритмів у разі бойових дій. Саме тому є нагальна потреба у розробці порядку евакуації та можливості забезпечення фізичної безпеки під час виконання повноважень органів пробації – як саме діяти у разі загрози ракетних обстрілів працівникам та суб'єктам пробації;
- нині є необхідність у розробці та прийнятті процедур щодо виконання окремих повноважень та обов'язків суб'єктів пробації дистанційно засобами електронного зв'язку з можливістю проведення бесід та консультацій, обміну інформацією та відслідковуванням місцезнаходження особи. Так само потребує врегулювання порядок обміну інформацією з іншими державними органами електронною поштою або іншими способами;
- одним з важливих питань, яке потребує врегулювання, є можливість призупинення або відстрочки окремих видів покарань. Так, 55,7 % працівників пробації підтримали можливість призупинення/відстрочки покарань в умовах воєнного стану. Стаття 536 КПК України передбачає можливість відстрочити деякі види покарань, разом з тим, цю норму слід розширити щодо таких покарань, як штраф, виправні роботи та доповнити переліком підстав відстрочки покарання такими, як перебування у районі проведення воєнних (бойових) дій або в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) або евакуація з цих районів в межах України, внаслідок чого значно погіршився матеріальний стан засудженої особи. Також заслуговує на увагу опція призупинення покарання: наприклад, у разі мобілізації платника штрафу до лав ЗСУ, або об'єктивної неможливості через бойові дії виконувати громадські роботи;
- потребує внесення змін і порядок погодження дозволу на виїзд з України, а саме: розширення підстав залишення країни (евакуація з районів проведення воєнних (бойових) дій або в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні). Також варто передбачити можливість дистанційного надсилання заяви та отримання постанови про погодження на виїзд;
- соціально-виховна робота відображає соціально орієнтовану

сутність пробації. Реалізація заходів в межах індивідуального плану та робота з ризиками і потребами – це ключовий аспект, який відрізняє службу пробації від просто органу, який виконує покарання та контролює поведінку засуджених осіб. Видається важливим нині перегляд оцінок ризиків із подальшими внесеннями відповідних змін в індивідуальні плани засуджених осіб: велика кількість суб'єктів пробації втратили житло, роботу, можливо, розлучилися з близькими та рідними, – у підсумку, це може ймовірно вплинути на ризик вчинення повторного правопорушення осіб, які перебували у конфлікті з законом.

Війна стала додатковим викликом для служби пробації в Україні. З'явилася нагальна потреба у пристосуванні та приведенні у відповідність із потребами воєнного стану правового регулювання та процедур при виконанні судових рішень. Водночас, воєнна агресія підсвітила застарілі процеси, наприклад, здійснення обміном інформацією через пошту та підняла питання доцільності відбування окремих покарань в умовах загрози для життя і здоров'я. Однак, слід враховувати, що служба пробації України – єдина європейська інституція, яка реалізовує свою функцію з забезпечення безпеки суспільства в умовах воєнного стану, тому на часі вибудовування обміркованої стратегії функціонування пробації з урахуванням ризиків та загроз, зумовлених збройною агресією та водночас оцінкою перспектив розвитку у післявоєнний період.

Список використаних джерел

1. Результати анкетування персоналу уповноважених органів з питань пробації. URL: http://surl.li/cesfv (дата звернення: 20.07.2022).
2. Колективний договір між Адміністрацією та профспілковою організацією персоналу ДУ «Центр пробації» на 2020-2023 рр. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=5581
3. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: Закон України від 03 березня 2022 року № 2112-IX // База даних «Законодавство України / ВР України». URL: http://surl.li/cmiqn
4. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану: Розпорядження ВСУ від 6 березня 2022 року № 1/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/
5. Про закріплення повноважень уповноважених органів з питань пробації на виконання судових рішень стосовно осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях: Наказ ДУ «Центр пробації» від 7 червня 2022 року. URL: http://surl.li/cmiqh

M. Rudnytskykh, *Ph.D. in Law, Penitentiary probation expert of the SURGe Project*
ORCID: 0000-0002-7048-3429

Probation service activities under martial law: research on the results of the probation staff survey

The article is devoted to analyzing probation activities during martial law based on the results of a staff questionnaire. In particular, the following issues are raised: staff safety and evacuation; ways and means of supervision and control in wartime; execution of punishments, interaction with the court and the police, and social-educational and psychological work under martial law. Special attention is paid to determining the range of problematic issues for the probation service today and the ways of their possible solution.

Keywords: *probation; Martial Law; execution of punishments alternative to imprisonment; social-educational and psychological work.*

© Рудницьких М. І., 2022

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи:** постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два–три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements:** formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible.**

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Греченко В. А., Ярмиш О. Н.,
ПРАВОВА ДУМКА КІНЦЯ XIX –ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ ПРО ФАКТОРИ ЗЛОЧИННОСТІ **5**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Коваленко В. В.,
ПЕНІТЕНЦІАРНА СУБКУЛЬТУРА У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ **14**

Колб О. Г.,
«ФЕНОМЕН» ЗЛОЧИННОСТІ УКРАЇНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ **22**

Степанюк А. Ф.,
ПРАВОВИЙ СТАН КАРАНОСТІ **29**

Василюк І. М.,
ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА ГУМАННЕ СТАВЛЕННЯ ТА ПОВАГУ ЇХ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ **46**

Гарасим П. С.,
ПРО ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ **55**

Кобко Є. В.,
ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА» **62**

Черкасський Р. А.,
НАПРЯМКИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ **71**

Ковальчук В. С.,
ПРО ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО КОРЕЛЮВАЛИ ВІЙНУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ **79**

Рудницьких М. І.,
ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБИ ПРОБАЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНКЕТУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПРОБАЦІЇ **87**

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

V. Grechenko, O. Yarmysh,
LEGAL OPINION OF THE END OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY ON THE FACTORS OF CRIMINALITY **12**

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

V. Kovalenko,
PENITENTIARY SUBCULTURE IN THE CONTEXT OF THE REFORM OF THE UKRAINIAN PENITENTIARY SYSTEM **20**

O. Kolb,
"PHENOMENON" OF UKRAINE'S CRIME AND FEATURES OF ITS DETERMINATION IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION **27**

A. Stepaniyk,
THE LEGAL STATE OF PUNISHMENT **44**

I. Vasilyuk,
ABOUT SOME PROBLEMS OF ENSURING THE RIGHTS OF CONVICTS ON HUMANE TREATMENT AND RESPECT FOR THEIR HUMAN DIGNITY **53**

P. Garasim,
ON THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL LEGAL ACTS ON THE EFFICIENCY OF PUBLIC CONTROL IN THE FIELD OF ENFORCEMENT OF UKRAINE'S PENALTIES **60**

Ye. Kobko,
TO THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT “NATIONAL SEURITY” **69**

R. Cherkasskyi,
DIRECTIONS OF CRIME PREVENTION AND FIGHTING BY STATE CUSTOMS SERVICE BODIES **78**

V. Kovalchuk,
ABOUT SOME DETERMINANTS THAT LED TO THE WAR OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE **85**

M. Rudnytskykh,
PROBATION SERVICE ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW: RESEARCH ON THE RESULTS OF THE PROBATION STAFF SURVEY **93**

ЖУРНАЛ

JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ № 1(19)/ 2022

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE № 1(19)/ 2022

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових, редагованих макетів в друкарні ФОП «Кандиба Т. П.»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 5263 від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24

Підписано до друку 30.07.2022.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 11,16
Наклад. 120 прим.
Зам. № 0238